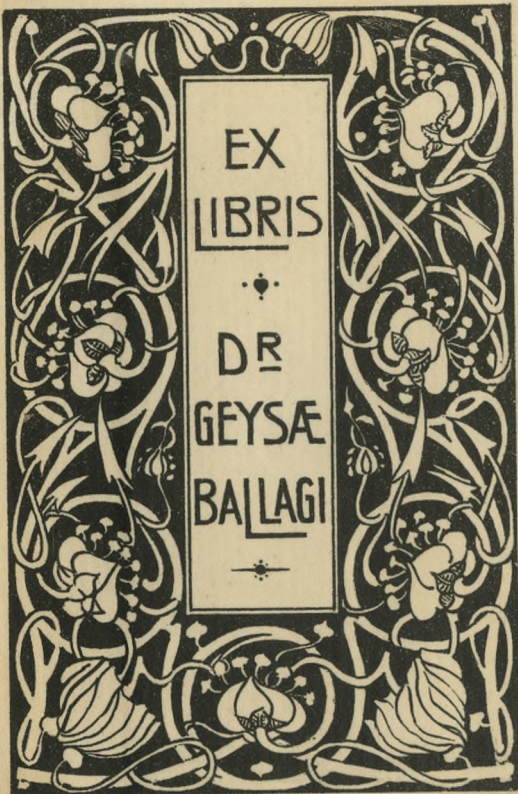

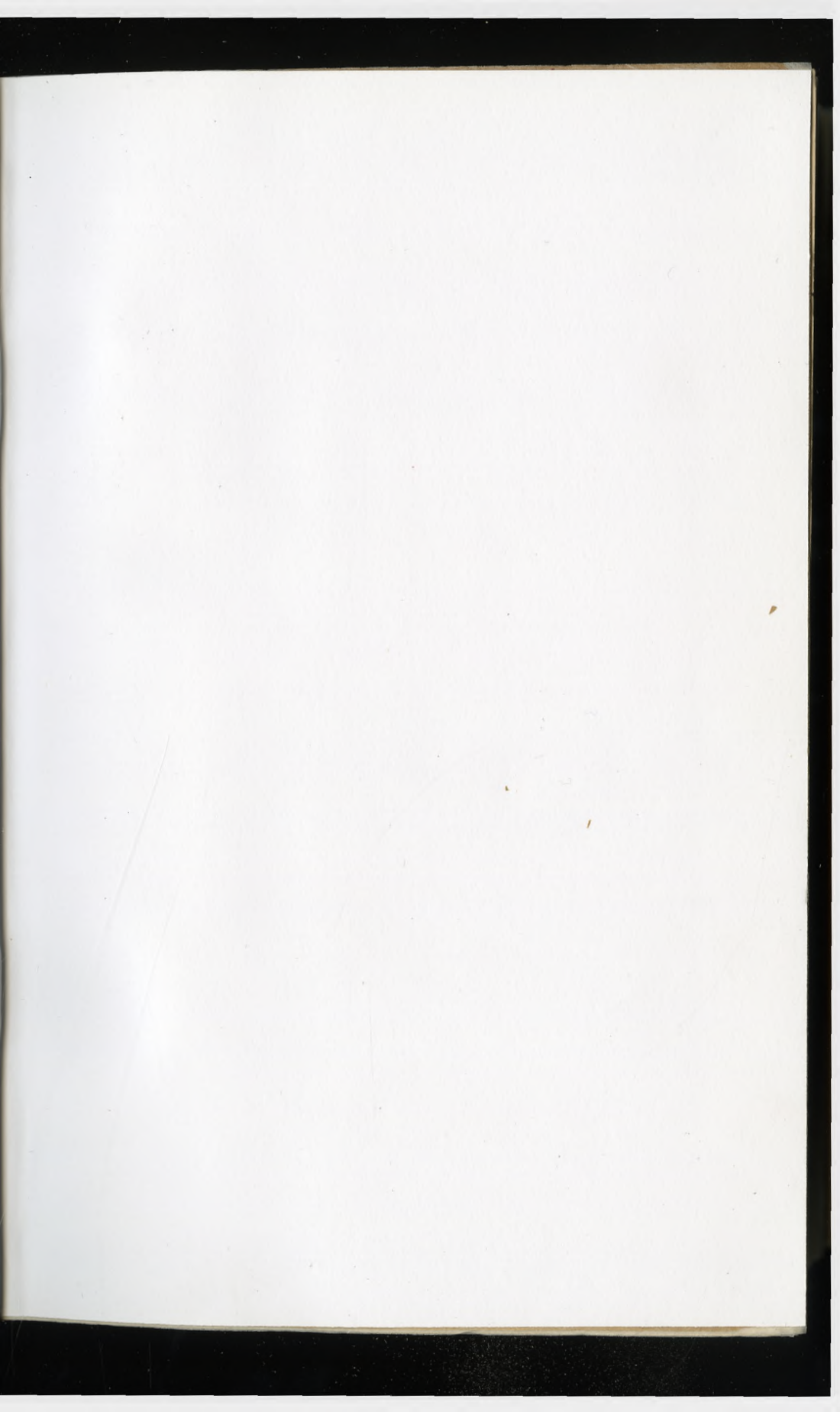
187

Board
of
Directors

EX
LIBRIS

• ♦ •
DR
GEYSÆ
BALLAGI
— ♦ —

2012

1713 - 1723

1. Az iskola hársadalmi jelentőségének. Körösi János. 1868.
2. Az országos belencüppi társulat alapításának története. Vasvári Károly, Szeged. 1868.
3. Az országos kerek- és ipar-kamara fejlődésének 1872-ig. 1873.
4. A magyar vámbérdékek. Körösi János. 1878.
5. A Tiers Kálman által a királyi igazgatás érdekében engedélyezett országos párt. 1880.
6. Az új meghonosítás Magyarországon. Bordola Lajos. 1881.
7. A kerek- és ipar-kamara fejlődésének. Székely Károly. 1881.
8. A félreértések Israel. Dr. Kohut Sándor. 1882.
9. Br. Pongrácz Emil beszéde a főrendiház maj. 11. é. 23. testület ülésében. 1883.
10. Tuzgen! Válasz a "Tutkonda az igazsággal" című napilapról. 1884.
11. Mi a legújabbabb tudomány? Opitzky János. 1884.

- 4.) 001 0006 306754
- 2.) 001 0006 306761
- 3.) 001 0006 306778
- 4.) 001 0006 306785
- 5.) 001 0006 306792
- 6.) 001 0006 306808
- 7.) 001 0006 306815
- 8.) 001 0006 306822
- 9.) 001 0006 306839
- 10.) 001 0006 306846
- 11.) 001 0006 306853

187

1713

AZ

ISKOLA

TÁRSADALMI JELENTŐSÉGÉBEN.

Irta :

KÖENYEI JÁNOS.

1.

Pest, 1868.

Kugler Adolf tulajdona.

5:552 00761970

ISKOLA

DE BALLAGI GÉZA.

ELŐSZÓ.

Hazánk visszanyervén önrendelkezési jogát, egyszersmind azon szigorú kötelezettség háromlott reá, hogy erejét minden irányban, mind anyagilag, mind szellemileg és erkölcsileg fejleszsze s lehető magas fokra emelje, mert ettől föltételeztetik nem csak anyagi fölvirágzása, hanem az 1848-i törvényekben kifejezett szabadság és egyenlőség tényleges megvalósulása is.

A nemzet érzi is e kötelességet s minden irányban a törekvések és mozgalmak oly élénkségét tapasztaljuk, minőt csak azon nemzet tanusit, mely szabadnak érezvén magát, tudja, hogy e szabadságát csak önereje, öntevékenysége által biztosíthatja és emelheti.

De ezen élénk mozgalmak között majd minden lép-ten nyomon azon szomorú tapasztalásra jövünk, hogy törekvéseink biztos sikerének fő-föltétele gyenge: erőtlenek vagyunk mindazt eszközölni, mit óhajtanánk s mire szükségünk van, azért mindenki meg van arról győződve, hogy legfőbb s legsürgetőbb teendők ezen erőt megszerezni törekedni.

Mai időben senki sem kételkedik többé arról, hogy mind az anyagi, mind a szellemi és erkölcsi erő emelésére multhatatlanul szükséges a minden társadalmi igénynek egyaránt megfelelő iskolaügy minél tökéletesebb kifejtése, fölvirágoztatása, mert csak ez vetheti meg biztos és kielégítő alapját azon értelmi erőnek, melytől haladásunk föltételeztetik. Azért mindenki meg van győződ-

ve, hogy legégetőbb és legsürgetőbb teendők az iskola-
ügy javítása és emelése; és hogy e tekintetben, ha a ki-
vánt sikert elérni akarjuk, a kormánynak és társadalom-
nak egyéneiben, testületeiben, társulataiban, közre kell
működni s abban élénk tevékeny részt vennie.

Iskola ügyünk végtelenül el van hanyagolva; a
meglevők legnagyobb része nem felel meg a korigé-
nyelte föladatoknak; sok társadalmi kör teljesen nél-
külözni kénytelen a neki megfelelő iskolákat; s végre
bénítólag s akadályozólag hatnak az iskolaügyünk alap-
jául szolgáló eddigi alapelvek is.

Azért, ha iskolaügyünket valóban virágzásra akar-
juk emelni, nem elég a foltozgatás, hanem egyrészt gyö-
keresen reformálnunk, másrészt teremtenünk kell, s pe-
dig reformálnunk s teremtenünk a korigények, a sza-
badság, egyenlőség és testvériség, a mindenoldalu
anyagi, szellemi és erkölcsi érdekek, valamint a társa-
dalmi minél kiterjedtebb befolyás jogosultságának, tehát
érvényre emelésének alapján.

Ezen reformeszmék fejtegetése jelen munkám tár-
gya. Nem irtam azt csupán tanítók, hanem nemzetünk
haladásának minden igaz barátja számára. Az iskolai re-
formelveket mindenütt összeköttetésbe hoztam a társa-
dalmi és politikai érdekekkel, mert az iskola épen arra
való, hogy ezen érdekeket előmozdítsa. E szerint tartal-
mánál fogva nem nevelészet-tanulmányi, hanem politi-
kai-társadalmi munka.

Helyesek-e az általam fejtegetett elvek, azt a nálam
szakavatottabbak ítéletére bízom. Én tiszta meggyőző-
désemet követtem Descartes azon elve szerint, hogy ad-
dig semmit se fogadjunk el igaznak, míg annak igazsá-
gáról tényleg meg nem győződünk

Pest, 1868. jan. hó elején.

KÖRNYEI JÁNOS.

I.

Az iskola jelentősége és fontossága.

Némely emberek csodálkoznak azon, hogy napjainkban annyit irnak és beszélnek az iskolákról; én meg épen azon csodálkozom, hogy többet nem beszélnek rólok, s hogy többet nem cselekesznek is e téren, mert én az iskolaügynek mindenek fölött legfőbb fontosságot tulajdonítok.

Ránk vonatkozólag e fontosság kettős jelentőségü.

Haladnunk kell, hogy jobblétet, kellemesebb és szebb életet teremtsünk magunknak, s hogy kifejlesztjük, általánosítsuk és megszilárdítsuk a társadalmi és politikai szabadságot, melyet boldogságunk leghathatósb és nélkülözhetetlen tényezőjének ismerünk.

De haladnunk kell nemzeti létünk szempontjából is. A kérdés erre vonatkozólag az: birjuk-e megszerezni azon szellemi és anyagi erőt, melyben a mívelt külföld óriási távolságban elhagyott bennünket? birjuk-e megszerezni előbb, mint a körülöttünk élő jelenleg még alautabb álló népek? birjuk e megszerezni annyira, hogy az európai mívelt nemzetek irányában tényleges önállóságot tanusíthassunk? E kérdések magukban foglalják nemcsak jobblétünk és szabadságunk, hanem nemzeti önálló létünk biztos fönmaradása és erősödése föltételét is.

A népek törekvéseiben három főirányt lehet megkülönböztetnünk, melyek kölcsönös összefüggésben vannak:

Törekcszenek minél nagyobb anyagi jólétet teremteni maguknak.

Törekcszenek minél nagyobb szabadságot kivívni és megszilárdítani.

Törekcszenek minél teljesebb önállóságra más népek irányában.

Nekünk is teljes erővel föl kell karolnunk ezen irányokat, mert ezek a szebb jövő felé vezető egyedüli ösvények; s annál nagyobb buzgalommal kell azokat fölkarolnunk, mert eddig nagyon hátra maradtunk.

Szegények vagyunk. Nézzünk szét a hazában. Mindig emlegetjük, hogy szép e haza, a természet által meg van áldva sokféle előnnyel. Vannak gazdag aratással kecsegtető mezőink, kövér legelőt nyújtó füveseink. Erdőségeink a legszebb fákkal büszkélkednek, melyek az iparnak száz és százféle eszközeihez a legbecsesebb anyagot szolgáltatnák. Hegyeinkben gazdag bányák rejlenek az ásványok mindenféle kincseivel. Vannak büszke folyóink, van tengerpartunk, melyek természetes utat nyitnak a legkiterjedtebb kereskedeésre.

Dacára ezen természeti előnyöknek, erőtlének, szegények vagyunk. Hány ember van, ki alig képes máról holnapra legegyszerűbb életszükségleteit kielégíteni? A legszükségesebb teendőket el kell halasztanunk, mert nincs anyagi erőnk azok végrehajtására.

A szegénység a legnagyobb rosszak közé tartozik mind az egyénre, mind a társadalomra nézve.

A nagy szegénység megfosztja az embert azon eszközöktől, melyekkel legegyszerűbb anyagi és erkölcsi szükségleteit kielégíthetné, mit méltán az emberi rendeltetés elleni állapotnak lehet nevezni Lamennais e szavaival: „Ha nincs meg mindenkinek, mi életére föltétlenül szükséges, ez annak jele, hogy meg van zavarva az isteni rend.“ De a nagy szegénység erkölcsileg is legnagyobb rossz e földön. Nagy szegénységben rendesen elszakadnak az erkölcs minden kötelékei, amint tapasztalni lehet, hogy a közönséges gonosztevők börtöneit ily egyének népesítik meg legjobban; az elvetemült utca-söpredékek tömegét ezek képezik; a rendzavarásoknál

ők az eszközök, s rabszolgái minden körülménynek, melyben erő nyilvánul. Sőt a nagy szegénység még a jobbra törekvési ingert is elfojthatja. Vannak köztök oly nyomorultak, kik nem látszanak érezni nyomorú állapotukat, s emiatt vágy sem ébred bennök, hogy ezen állapotból kiszabadítsák magukat, épen, mint némely rabszolgaságban született és élt egyén is néha annyira megszokja e sorsát, hogy nem kivan belőle menekülni.

Az ily állapot iránt nem lehetünk közönyösek.

Már a felebaráti szeretet parancsolja, hogy a szegény, tehetetlen emberek segítségére siessünk. Méltán szívtelenségnek nevezzük, ha valaki az éhhalállal küzdő iránt könyörtelen tud maradni. De ezen állapot javítását a társadalom öszérdeke is sürgetően követeli.

Szoktuk mondani, hogy csak azon nemzet erős, mely gazdag.

A valódi nemzeti vagyonerőt az egyes honpolgárok minél általánosabb jóléte képezi. Minden erő mértéke az ő hatásképessége. Ha tanulmányozzuk a társadalom életét, arról kell meggyőződünk, hogy egy, vagy kevés ember, rendelkezzenek bár mily egyéni erővel, soha sem képes azon hatást előidézni, melyet előidéz sokaknak, habár egyénileg jóval kisebb erővel rendelkeznek, ugyanazon egy célra való egyesülése. Ez örök társadalmi igazság. Ebből következtetőleg épen nem lehet az oly nemzetet vagyonosnak nevezni, hol csak kevesen, vagy csak a kisebb rész gazdag, legyen bár e gazdagság bármily nagy. Hanem vagyonos a nemzet, ha a vagyonosság általános, ha nincsenek is egyes dúsgazdagságok, de az egyéni önállóságot biztosító vagyonosságot s illetőleg az ennek könnyebb megszerezésére vezető munkaerőt a legnagyobb rész élvezi. Hogy szűkebb körü példával indokoljam a mondottakat, nézzük csak a nagyobb, általános jólétnek örvendő községeket. Minden közintézet: nevelés, a betegek, szegények ápolása, egyéb jótékony, közhasznú s kellemes intézvények sokkal jobban virágznak itt, mint pl. oly helységben, hol egy dúsgazdag birtokos lakik, de a többi lakos csak teng. Ha még hozzáveszszük azon erkölcsi erőt, melyet ama tudat nyújt, hogy ezen

és azon intézvény előmozdításához, életbeléptetéséhez én is hozzájárultam, akkor még kevésbbé fogunk a mondotak igazságáról kételkedni.

A mai kor végtelenül sokat kíván oly nemzettől, mely a mívelt, a haladó nemzetek sorában méltó helyet akar elfoglalni. Már maga a jó és a társadalmi igényeknek megfelelő kormányzás, közigazgatás, igazság-szolgáltatás, honvédelem nagy költséget igényelnek. De lehet mondani, hogy aránylag ez még nem a legnagyobb kiadás. Szükséges, hogy a nép erejét emelő, szorgalma gyümölcsét biztosító s értékesíthető intézkedések is történjenek. Kell ezer és ezer mindenféle iskola, ezeket föl kell szerelni, hivatásuknak megfelelő tanítókat kell fizetni. Gondoskodni kell folyók szabályozásáról, mocsárok lecsapolásáról, szántóföldek, rétek öntözéséről, közlekedési eszközök javításáról. Gondoskodni kell a közszinről városokban, falvakban egyaránt. Gondoskodni kell a tudományok és művészetek azon terjesztéséről, mely egyesek erejét fölülmulja. Nem fogja tagadni senki, hogy mind erre s még számtalan többre az államnak és illetőleg a társadalomnak annál nagyobb figyelmet kell fordítania, minél miveltebb, minél polgárisultabb. Avagy polgárisultnak nevezhetnénk-e egy várost, melynek tisztviselői tudatlanok, erkölcstelenek, iskolái hiányosak, elhanyagoltak? utcái gödrösek, tele mocsárokkal, szeméttel? nincs piaca, utai járhatatlanok, éjjelenként sem világítása, sem rendőrsége; tűz, víz ellen semmi védő intézkedése; telve koldusokkal, naplopókkal stb.? Ily állapot nemde a szellemi sötétség és anyagi szegénység, szóval a nyomorú tespedés jeléül szolgálna? De mindezen intézkedések megtétele nagy költséget igényel. És e költség csak ott kerül ki, hol a lakosság általán véve jobb módnak örvend. Ennélfogva a valódi nemzeti anyagi erőt a nemzet egyetemének általános anyagi jóléte képezi. Azért, mely nemzet kellően fogta föl hivatását, annak minden ereje központosításával e cél lehető megközelítésére kell törekednie.

S minő biztos és ésszerű eszközök vezetnek e cél felé?

A szorgalmas munka!

A szegénység régi rosz e világon. És már a legré-
gibb időkben elismerték egyes emelkedett lelkűek, hogy
ez visszás, rendeltetésellenes állapot, mert meggyőződtek
róla, hogy a teremtő senkit sem teremtett külön sze-
gényenyé, vagy gazdaggá, hanem alkotván természeti
szükségleteket, a természetbe forrásokot rakott le, me-
lyekből az ember tehetségei célszerű alkalmazásával
ama szükségleteit kielégíthesse. E meggyőződéstől át-
hatva, mindenféle módokat kerestek, melyek által a sze-
génységet elenyésztethetnék. E kérdés megoldásának
keresése minden időben foglalkoztatta az embereket.
Leghatározottabban léptek föl e tekintetben az ujab-
kori socialisták és communisták, azon elméleti elvet
állítván föl, hogy minden egyenlőtlenség oka a tulajdon-
jog, azért ezt el kell törölni. A vagyon, úgy mondják
ezek, mind vétessék el mostani tulajdonosaiktól s tétes-
sék közössé. Örökösödés se legyen többé. Hanem min-
denki dolgozzék tehetségei szerint, s mindenki része-
süljön a közösből szükségletei szerint. Ezen a képzeletnek
talán hizelgő, de gyakorlatilag szerfölött veszélyes,
minden társadalmi rend, minden szabadság fölforgatására,
sőt a legnemesebb érzelmek elfojtására irányozott elvek
különféle alakban gyakran megújulnak. A demagog
ily elvekkel szokta izgatni a szegény népet, biztatván
őt, hogy a vagyonosok birtoka föl fog köztök osztatni;
s az eltántorított nép néha hozzá is lát ezen legveszé-
lyesebb elv végrehajtásához, erőszakkal foglalván el
azt, mi nem az övé.

A communismus, a tulajdonnélküliség észellenes,
azért nemesak nem szolgálhatna az emberiség javára,
hanem csak a legnagyobb zsarnokság által s ekkor is
csak futólagos rövid időre volna életbeléptethető. Erről
meggyőzhet bennünket az emberinem mivelődésének
története. A népek csak akkor kezdtek polgárisulni, a
vad állapotból csak akkor léphettek igazán ki, midőn a
tulajdonjog náluk el lett ismerve, s én arról vagyok
meggyőződve, s e meggyőződésem igazolását mind az
emberi természetben, mind a népek történetében meg-

találom, hogy éppen a haladás, az előremenetel, a szabadság, erkölcs, szóval az emberi boldogság összes tényezőinek egyik multhatatlan föltétele a teljesen biztosított s megóvott tulajdonjog. Az által, ha kimondanók, hogy a más által akár örökség útján, akár saját szorgalmával szerzett tulajdonához másnak is egyenlő joga van, nemcsak megsértenők amaznak leglényegesebb jogát, de egyszersmind egy csapással megsemmisítenők azon rendet, melyen a társadalom fogalma, lényege nyugszik. Így fogták föl e tárgyat minden kornak valódi bölesei. De ezen igazságról magunk is azonnal meggyőződhetünk, ha saját ép érzéseinkre hallgatunk. Legyen a legszegényebb ember, ki alig tudja magának a mindennapi kenyeret megkeresni. Ő munkálkodik szorgalmasan, kitartóan. E mellett takarékos. Lassanként többet is szerez, mint a mennyi mindennapi szükségletei kielégítésére szükséges, s némi megtakarított fölöslegre tesz szert. Valljon igazságosnak találná-e ő, ha most e fölösleget oda kellene adnia egy olyannak, ki talán nem dolgozott, tehát nem keresett? S igazságos volna-e s nem folytana-e el minden munkaösztönt, sőt a családi legszentebb érzelmeket, melyek a boldogság legédesebb tényezőit képezik, ha megsemmisíttetnék az örökösödési jog? Végre, mi erre vonatkozólag a dolog lényege: az által, ha a vagyonosnak vagyona fölöslegét oda kellene adnia másnak, kinek talán nincs elege, vagy anyyija, ezen utóbbin állandóan volna-e segítve? Bizonyára nem! Ezek legtöbbször a munka nélkül nyert vagyont ismét csak hamar elprédálná, s volna ott, hol előbb volt, a nagy gyámoltalanságban, vagy a szorgalmasabbnak és ügyesebbnek ismét osztanoznia kellene vele. A történet tanítja, hogy hol a kisebb nagyobb birtokegyenlősítés erőszakkal végre is hajtatott, rögtön ismét visszatért a korábbi kirívó egyenlőtlenség, legfőlebb a személyekben történt némi változás.

Nem ez tehát az ésszerű, nem a biztos ut a szegénység lehető megszüntetésére. A bajon segíteni kell, de nem jogsértéssel, s nem pillanatra, hanem jogos uton és tartósan.

Ezen eszköz csak a munka.

Az embernek vannak vele született szükségletei, melyek kielégíttetése nélkül boldogtalannak, szerencsétlennek érzi magát. De a természet nem adott egyszersem neki kész eszközöket, melyekkel ama szükségleteit kielégíthetné. A teremtő, megteremtve az embereket, mint ha így szólott volna hozzájuk: „Nektek adományozom a földet terményeivel, vizeivel, levegőjével s a természetben rejlő erővel; egyszersem földruházlak benneteket azon tulajdonsággal, hogy okulás által a természetben rejlő erőket fölismerhessétek és saját hasznatokra fordíthassátok.“ Egy szóval, munkára születünk, a munka rendeltetésünk. De a munka, ezen fogalmában, nem teher, hanem minden emberi haladásnak, emberi rendeltetésünk méltó betölthetésének alapföltétele. Azért én nem tudok nagyobb szerencsétlenséget, mint midőn valamely nép általánosan rest és dologkerülő. Bármily szerencsések legyenek különben e nép külső viszonyai, a természet bár a bőség szarujának pazar kincseivel kínálgassa őt, szegény, testileg, lelkileg elhagyott marad az; és az erőteljesebb, munkásabb népek folytonos haladása következtében mindig összébb zsugorodik, míg végre önmagától is elhervad, elenyézik. A tunya, dologkerülő népnek nincs jövője.

Azonban a munka magában véve még nem elég az emberek és népek boldogulására. Dolgozzék egy tudatlan bármily szorgalmasan, kevés sikert aratand, mert munkáját rosszul fogja végezni. Az anyagi jólét ezer és ezer forrása rejlik a természetben. De mit használ ez, ha vagy nem ismerjük, vagy nem tudjuk ezeket célszerűen fölhasználni? Lehet valamely föld a legtermékenyebb, ha nem tudjuk a gazdaság okszerű törvényeit, keveset fogunk aratni. Egy iparos örökké ott ülhet munkája mellett, de ha nem tudja sem az újabb találmányokat, sem nem ismeri az eszközöket, melyekkel munkáját gyorsabban s célszerűbben végezhetné, nem tud munkájának csint, izlést kölcsönözni, nem fog menni előre. Így vagyunk minden dologgal.

Ebből azt kell következtetnünk, hogy ahhoz, miszerint az anyagi jólét biztosan előmozdittassék, a szorgalmas munka mellett még azon képesség is kívántatik, hogy e munkát a kor haladásának megfelelőleg minél tökéletesebben végezhessük; vagyis, csak azon nép teremthet magának biztosan anyagi jólétet, csak az emelheti nyomtématékosan nemzeti vagyonerejét, mely munkaerővel, munkaképességgel bir. Mivel pedig semmi ember és semmi nép nem hozza magával e világra az ismeretek szükségletét, minden nép első és fő kötelessége gondoskodni azon módokról, melyek az ismeretek terjesztése által a munkaerőt, munkaképességet, szóval az értelmiséget fejlesztik.

Ámde az általános értelmiség biztos alapját csak a minden igénynek megfelelő iskolák vetik meg. Tehát, ha a szegénységet lehetőleg elenyésztetni, ha a nemzeti vagyonerőt nyomtématékosan és biztosan emelni akarjuk, ha ennek következtében a haladás nélkülözhetetlen intézvényeit megakarjuk hazánkban honosítani, első és főkötelességünk a közoktatásügyet minden irányban a lehető virágzásra emelni.

A tudatlanság és szegénység, mint test és árnyék függnek össze. Ha a szegénység önnönmagában véve rossz, úgy a tudatlanság, a szellemi sötétség még nagyobb rossz, mert ez a szegénységnek alapforrása, sőt én arról vagyok meggyőződve, hogy az általános tudatlanság minden egyéb társadalmi rosznak is legfőbb okozója. A tudatlanság nem csak elfojtva tartja a munképességet, melylyel keresetforrásokat nyitni, a munkát gyümölcsözővé tenni lehetne, hanem elfojtja a munkaösztönt, vagyis azon akaratot is, hogy a szegénységből kimenekülni törekedjünk. Tapasztalhatjuk, hogy a tudatlanságba merült népek, még ha a természet tenyerén kínálja őket a legnagyobb földi jókkal, földhöz tapadt szegények maradnak, kitéve a legnagyobb sanyaruságnak és gyakori éhhalálnak. A tudatlanság megrontja a természetes tiszta ösztönöket. Babona és előítéletek, állati érzikiség, szolgaiság minden körülmény iránt tartják fogva a tudatlan embert. Azért oly országban, melyben nagy a szegény-

ség és tudatlanság, egyszersmind nagy az erkölcstelenség is, s ott a szabadság gyökeret nem verhet, hanem vagy fejtelenség, vagy legzsarnokibb önkény uralkodik. Ezt a történet minden lapja, s a különféle országok jelen állapota elég világosan tanúsítja.

Jól tudom, hogy iskolák mellett a társadalmi előmenetelre más tényezők is szükségesek. Kell egyéni, társadalmi s politikai szabadság, jó törvények, gyors és jó igazságszolgáltatás, könnyű közlekedhetés, kell piac és sok másféle. De meglehetnek mindezek, ha az egyének nem szorgalmasak, nem értelmesek és nem becsületesek, mind haszontalan. Nem az intézmények önmagukban teszik a hazát, a társadalmat szerencsésé, vagy szerencsétlenné, hanem az emberek, s az ember csak nevelés által válik igazán emberré. Amaz intézményeket csak az emberek teszik jótékonyakká, hasznosakká és gyümölcsözőkké. Első teendő tehát az embereket erre képesekké tenni; de képesekké csak iskolák által tehetők. Tehát a valódi értelemben vett társadalmi haladás alapját és föltételét a célszerű iskolák képezik; azért, míg iskoláink jó karban nem lesznek, nem vagyunk a haladás biztos ösvényén.

Az iskolák vetik meg az értelmiség alapját s alap nélkül biztosan építeni nem lehet. Az értelmiség ereje minden erő között a leghatalmasabb. Az értelmi erő a legtermékenyebb s legbiztosabb vagyon. Nemcsak kifejti és fokozza a munkaerőt, úgy, hogy az értelmes munkás aránytalanul többet és jobbat tud dolgozni, mint a tudatlan; de egyszersmind fölkelte és edzi a munkaösztönt, a tevékenységi akaratot s evvel együtt a szorgalmat. A munka átalánvéve nem teher, de teher annak ki nem érti. Az értelmes ember élvezetet talál értelemmel vezetett munkájában; azért valamely népátlános renyheségének, dologkerülésének egyedüli biztos orvoslása az, ha arra tanítjuk, hogy okszerűen, értelemmel tudjon dolgozni. De értelmi erő által nemesítjük erkölcsünket is, mert érezvén magunkban munkaerőt, ez fölébreszti bennünk saját egyeniségünk méltóságának

érzetét, mely visszatart az elaljasodástól, vissza attól, hogy mások vakeszközeivé alacsonyítsuk magunkat. És épen ezen eredményeinél fogva egyedül az általános értelmiség által leszünk képesek valódivá tenni s megszilárdítani a szabadságot is, mert csupán csak az értelmiség tanít meg bennünket élni a szabadsággal, nem csak megtudjuk itélni és válogatni a céljaink elérésére szükséges becsületes eszközöket, de képesek vagyunk másoknak a szabadság álarca alatt saját önző érdekeik előmozdítására irányozott törekvéseit is fölfedezni, s ezeket magunktól visszautasítva, megnehezítjük, vagy lehetetlenné teszszük az ily törekvések sikerét. Végre a mondottak után meggyőződhetünk arról is, hogy a demokráciának, mely korunk magasztos jeligéje, egyedüli biztos alapja s megvalósításának egyedüli biztos föltétele az általános értelmiség. Szóval az értelmiség minden jónak alapja és forrása.

Arról könnyen meggyőződhetünk, hogy a mely nép nem értelmes, az anyagilag nem emelkedhetik. Vannak természet által megáldott országok; minden, de minden előttök van, miből vagyont szerezhetnének. Földjük a legtermékenyebb, vannak gazdag, mindennemű ásványkincseik; viszonyaik a legalkalmasabbak arra, hogy az ipar a legfőbb fokra emeltessék; vannak folyóik, talán tengerpartjaik is, melyek a legkiterjedtebb világkereskedésnek kedveznek, — népeik mégis szegények, alig tengenek, egy kis mostoha idő, s a nagy rész éhhalállal küzd. Körülbelül hazánkra is alkalmazható e szomorú kép. Mennyi föld hever nálunk megmunkálatlanul! A föld megmunkálása legnagyobb részt minden nemzeti gazdasági okszerűség nélkül legtöbb helyütt ugy történik, mint történt ezelőtt száz éveekkel. Vannak ismét más országokban soványabb földek, melyek termése mégis kétszeres, háromszoros a miénkhez képest. Iparról és kereskedésről nem is szólhatunk. A természeti nagy előnyöknek közepette tengünk. Vegyünk egy ellenkező példát. Nézzük például, mi lett Hollandiából? Ezen ország természetileg terméketlen; a lakosok és a tenger sokáig küzdöttek a fölött, melyik bírja e földet.

S a nép tanult; kutatta az erőket, melyekkel győzhet a természet fölött, vagy helyesebben: melyekkel a természetet céljához képest szolgáljává teheti. S nem csak győzött, hanem, mert földje nem elég, hogy a vagyonosodás kielégítő tárgyát képezze, mivelé az ipart, fölkaroló a kereskedelmet, s egyik legvirágzóbb országgá lön. Nem az ország kedvező fekvése, nem termékeny földjei, ki-meríthetetlen bányái teszik szerencsésé, boldoggá a népet, hanem magok az emberek. Az értelmes, munkás és becsületes nép diadaloskodik a föld mostohaságain s a kedvezőtlen helyen is megteremti jólétét, boldogságát. Hogy az értelmiség mit képes egyesekre nézve eszközölni, azt minden lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Mennyivel nagyobb sikert lehet elérni akkor, ha az értelmiség általánossá válik?

Ezek után teljes joggal mondhatjuk, hogy az anyagi jólét, az anyaginemzeterő emelésének egyedüli biztos alapja és föltétele a népnevelés.

Már az eddig mondottakból is következtethetjük, hogy az értelmiség, midőn az egyéneket mukaképességgel s munkaösztönrel gazdagítja, tehát az anyagi jólét alapforrását képezi: egyszersmind az erkölcs általános nemesbítésének s a szabadság minél tökéletesebb megvalósításának is elengedhetetlen föltétele.

Az anyagi vagyon önnönmagában véve nem lehet cél, hanem csak eszköz, hogy rendeltetésünket minél méltóbban betölthessük. Az embernek nemcsak anyagi, hanem erkölcsi — szellemi szükségletei is vannak. Ha munkásságunk csak az anyagiakra szorítkoznék, semmi-vel sem volnánk különbek az állatoknál, melyek szinte törekszenek természeti szükségleteiket kielégíteni, hanem vágyaik tovább nem terjednek. Az ember, mint szokták mondani, testből és lélekből áll; mindegyik részének van élete, tehát mindegyiknek szüksége van kielégítésre. A lelki szükségletek s ezek kielégítése képezi épen az ember felsőbbségét az állatok fölött.

Ezen lelki, vagy tisztán emberi életénél fogva az ember többre is törekszik, minthogy csupán anyagi

szükségeit pillanatra kielégítse. Törekszik, hogy azt, mire legközelebbi szüksége van, minél könnyebb módon szerezzék meg; — hogy nemcsak annyit szerezzen, mennyi a mindenkori pillanatnyi szükség kielégítésére kell, hanem ennél többet a végett, hogy biztosítva legyen a bekövetkező mostoha eshetőségek ellen, s így a külső akár természeti, akár társadalmi befolyások alól magát lehetőleg függetlenítse; arra törekszik, hogy annyit szerezzen, mennyivel családját becsületesen fönntarthassa, sőt a mivel rokonain, jó barátjain, szomszédjain, hon- és emrbetársain, ha ezek önmagukon nem segíthetnek, segíthessen; hogy községe, hazája, sőt az emberiség javára alkalom szerint áldozatokat hozhasson. Vágya még tovább terjed. Mindenkép azon törekszik, hogy a természeti erők kiismerése s célszerű fölhaználása által a könnyebb és sikeresb szerzémód mellett egyszersmind a durva munkáktól minél jobban fölszabadítsa magát, hogy így inkább értelmi intézője, vezetője legyen a munkának, s kiszabadítván magát az anyag zsarnok hatalma alól, ne csak kényelmesebbé s szebbé tegye életét, hanem maradjon alkalma és ideje az élet nemesebb szellemi és erkölcsi rendeltetését is teljesíteni. Ez az emberi törekvések észszerű célja. És azért én az oly embert, ki csak arra igyekszik, hogy vagyont vagyona szerezzen, nem másért, csak magáért a vagyontért, nem gondol egyszersmind magasabb erkölcsi életének kifejtésére, ki nem tud arról meggyőződni, hogy a nagyobb anyagi vagyon nagyobb kötelességeket is ró az illetőre önmaga, családja, községe, hazája, emrbetársai iránt, az nézetem szerint nem teljesíti emberi nemesebb rendeltetését, az habár anyagilag emelkedett, ez által emberileg a szó nemesebb értelmében épen nem haladott, nem emelkedett. Vannak néha korok és népek, melyek látszólag ily anyagi egyoldalúságot nyilvánítanak törekvéseikben. Az ily irány egy népnél mindenetre súlyosan megboszulná magát az abból eredő erkölcstelenségek s az ezek kisérétében okvetetlenül bekövetkező elsatnyulás, elerőtlenedés miatt. De én azt hiszem, hogy ezen anyagi egyoldalúság többnyire, külö-

nösen korunkban csak látszólagos, s az emelkedő anyagi jólét az ép ösztönnél fogva mindig fokozottabb erkölcsi-szellemi szükségleteket is szül; minden érzett szükség pedig az ennek kielégítésére irányozott törekvést kelti föl.

Az értelmiség az erkölcs leghathatósabb előmozdítója.

Nem volt még kor és nép, mely nem ismerte volna alapigazság gyanánt, hogy az erkölcs minden jónak alapja; s a történet eléggé tanúsítja, hogy a nép, mely erkölcstelenségbe sülyedt, ez által egyszersmind a maga sirját ásta meg. Az erkölcstelenség ennél fogva szinte valamely ország legnagyobb szerencsétlensége, sőt a többi bajnál viszonylagosan nagyobb, mert gyorsabb bukást, vagy legalább mindent fölforgató rázkódtatást idéz elő.

Mint értünk erkölcs alatt? Az ember cselekedetei minőségét s e cselekedetek indító okainak összegét. Mint társadalmi lényeknek, vannak kötelességeink nemcsak magunk, hanem a haza, családunk, rokonaink, barátaink, szomszédaink, polgártársaink s az emberiség iránt. Hogy erkölcsösek legyünk, nemcsak nem szabad egyikét sem e kötelességeknek nem csak megsértenünk, hanem meg kell találnunk akkor is az igazi utat, ha látszólag e kötelességek ellenmondásba, vagy versengésbe jönek. Messze eltérnék tárgyamtól, ha az élet tudománya e legszebb részének bővebb taglalásába itt bele bocsátkoznám, azért csak arra szorítkozom, mi fölvelt tárgyammal legközelebb összefüggésben van.

Hogy a szegénység és tudatlanság rendszeren előmozdítja az erkölcsi kihágásokat és büntetteket, azt a mindennapi élet eléggé tanúsítja. Nézzük át a fegyencek lajstromát, s megfogunk róla győződni, hogy köztök a legnagyobb számot a szegények és tudatlanok teszik. Emberölés, tolvajlás, gyilkosság ezek között találja legtöbb végrehajtóját. S ennek okát sem nehéz fölfedeznünk. A szegény és tudatlan ember szinte törekszik vagyon után. De nem tudván kellően, biztos előrehala-

dással dolgozni s munka után keresni, sőt a jobb érzések is ellevén benne fojtva, válogatás nélkül mindenféle oly módhoz folyamodik, melylyel vágyát elérhetni véli. Ha a birvagy nagy hatalmat vett rajta, akkor nem ismer semmi szentet, semmi erkölcsöt. Minden tettének célja érzéki vágyait kielégíteni. Miként? Az előtte mindegy. Ha ily állapot átalánossá válnék, az egész társadalmi rend föl volna zavarva. Nézzük az egyes népeket. Az erkölcstelenség ott átalánosabb, hol átalánosabb a tudatlanság és szegénység. Tehát minő eszközök által lehet nemesíteni az erkölcsöket? Azok által, melyek előmozdítják az értelmiséget.

Célszerű népnevelés által!

A francia kormány 1863-ik évi jelentésében az ország helyzetéről a következő nevezetes szavak találhatnak: „Szükséges, hogy az ország méltó figyelembe vegye azon igazságot, miszerint az iskolákra költött pénz meg lesz takarítva azon összeg által, melyet különben a börtönökre kellene fordítanunk. Két fontos tény tapasztalható társadalmunk kebelében: az iskolába járók száma folytonosan növekszik, s 1848 óta körülbelül egy millióval megsaporodtak ezek; ellenben a fegyencek száma 1847-től 1860-ig felényire megfogyott. Des Hautes-Alpes megyében a közönség különösen nagy gondot fordít az iskolákra, melyek mindig tele vannak; de a Briançon-i börtön az év folyamában többször üres volt!*)

Az ily példák többet bizonyítanak minden elméleti okoskodásnál.

De, — mondhatják némelyek, — vannak erkölcstelenségek, melyeket nagy részt azok követnek el, kiktől sem minden értelmiséget megtagadni, sem szegényeknek őket nevezni nem lehet. A megvesztegetéseket, csalásokat, nemtelen boszuállásokat, erénymegvásárlásokat s hasonlókat legtöbbször az ily egyének szokták elkövetni, s ezen erkölcstelenségek s gonosz tettek még károsabb, veszélyesebb következményűek,

---

*) Exposé de la situation de l' Empire. 1863.

mint a közönséges bűntettek, mert részint az igazságszolgáltatás ritkán éri ezeket utól, részint épen ez által ingerül szolgálnak másoknak is a követésre, ezek tehát az erkölcstelenség legveszélyesebb terjesztői. Ezt tagadni nem lehet, s igaz az is, hogy legveszélyesebb, mert legragályosabb azon erkölcstelenség, mely fölülről jön.

Azonban talán nem messze járok az igazságtól, midőn fölteszem, hogy az erkölcstelenségnek általán véve alapforrása az emberek közti anyagi és szellemi merev különbség. A gonosz tettnek ép úgy, mint minden más néven nevezett erkölcstelenségnek ingerre és alkalomra van szüksége. A szegény és tudatlan ember nem csak maga hajlik könnyen erkölcstelenségre; de alkalmat, eszközt nyújt másoknak is ilyenek elkövetésére. Mert a szegénység és tudatlanság alig ismer más vágyat, mint érzékit, azoknak, kik őt e részben kielégítik, szolgálatait s egész lelkületét, bármi célra, rendelkezésükre bocsátja s néha öntudatlanul is vak eszközévé lesz a legundokabb önzésnek s egyéb mindenféle erkölcstelenségnek. A történet tanusítja, hogy hol a hatalmaskodás, az önkénykedés tulnyomóvá lön, ott karonfogva jött vele az erkölcstelenség is. A zsarnok, korlátlan önkényű uralkodási formák alatt, s akkor, mikor az államhatalom annyira elgyengült, hogy fejtelenségre vezet, — mi az önkénynek csak más formája, — legnagyobb szokott lenni az erkölcstelenség. De mi szüli a hatalmaskodást, az önkényt? A nép szolgáltsága. S a szolgáltság táplálója a szegénység és míveletlenség. Hiába törekszik valaki zsarnokoskodásra, ha nem talál eszközöket; ezek nélkül törekvése megghiusul. Azért a hatalmaskodók mindenek előtt eszközöket törekszenek maguknak keresni emberekben, ezek hiúságait legyezgetik, kapzsiságukat kielégítik, ésszemet húnynak, ha e hí eszközök mások fölött szinte zsarnokoskodnak s bármi gonoszást elkövetnek. Avvagy nem tapasztaljuk-e elég gyakran, hogy a népek legnagyobb zsarolói, ellenségei, de kik a felsőbb zsarnokságnak, s bármi hatalomnak szolgálakész eszközei, a legnagyobb kítüntetésekkel halmoztatnak el. Ez a tudatlanságra és szegénységre ragályos hatással

van. Látja a könnyü boldogulhatást, s hódol a hatalmaskodásnak, mert onnan hasznot remél.

Tapasztalhatjuk továbbá, hogy a hatalmaskodás, az önkény annál inkább kevesbedik és enyészik, minél értelmesebb, dolgozabb s vagyonosabb a nép. Tapasztaljuk, hogy a míveltség terjedésével mindenkor terjed a politikai és társadalmi szabadság is, a miből azon nagy fontosságu igazságot származtathatjuk le, hogy minden politikai és társadalmi jog csak úgy válik valódivá és tartóssá, ha az illető nép bírja tetteleg az erőt ama jogok kivivására, gyakorlására, megvédésére és fönntartására.

Az előbb mondottakból már következtethetjük, hogy a szabadság is csak népnevelés által válhatik tényleges valósággá.

Én azt tartom, hogy az élet után az embernek legnagyobb kincse a szabadság; sőt mivel szabadság nélkül az élet nélküli egyik leglényegesebb emberi tulajdonságát, az embert nem tartom teljes embernek szabadság nélkül. Az ész és szabad akarat különbözteti meg az embert a föld többi teremtményeitől, ezek által lesz több a baromnál, s csak ezek, mint lényeges sajátosságai által töltheti be egyedül földi méltó rendeltetését. S mert én természetileg nem ismerem különbséget az emberek, mint ilyenek között, mert én az Irás szavaival minden embert, legyen király, vagy koldus, egyformán Isten képeére teremtettnek hiszek és vallok, el nem fogadhatom azon állítást, hogy némely ember, vagy némely nép kevésbé volna a szabadságra teremtve, mint a másik.

Azonban a szabadság legmelegebb védőinek, kik közé magamat is számítom, be kell vallaniok, hogy a valódi, nemes értelemben vett szabadság csak ott lehetséges, hol a nép értelmes. A szabadság nem cél, hanem, eszköz, s mint minden eszköznél, a szabadságnál is áll azon tapasztalati igazság, hogy a mely eszközzel nem tudunk bánni, annak vagy nem vehetjük semmi hasznát; vagy, ha alkalmazzuk, lehet, hogy az sajátmagunk s embertársaink kárára történik. Szólásmóddá vált, hogy gyermeknek tűzzel játszani nem jó. A tűz is eszköz, s pedig egyik legjótékonyabb eszköz, s mégis gondatlanul,

vagy ügyetlenül használva, mily iszonyu szerencsétlenséget idézhet elő. A szabadság oly nép birtokában, mely nem tud vele élni, a legveszélyesebb fegyver. „Azon országnak, mely szabad akar lenni, fölvilágosodottnak kell lennie, vagy legjobb érzelmei saját veszélyére lesznek, s attól lehet félni, hogy jogai fölülmulván értelmiségét, azok legjogosabb gyakorlatában eltéved,” — így szólt egy jeles francia államférfiu. *) Hasonló értelemben nyilatkozott hazánk jeles fia, b. Eötvös József is: „Nevelés nélkül az egyenlőség nem egyéb, mint pusztaság. A nevelés az, mely által az alsó néposztálybeliek az állomány (állam) által nekik adott jogok élvezetére képesekké tétetnek. Elhalasztani a nevelési intézkedéseket nem más, mint azon időpontot elhalasztani, melyben a nép azon jogot, mit az állomány adott, valósággal élvezheti. A politikai jogokat nem csak a törvény adja, hanem adja a személyes képesség is.“ **)

Csak is a miatt, hogy az emberek nem tudtak a szabadsággal élni, lettek szabadtalanokká. Azért, ha igazán szeretjük a szabadságot, ha szivünkben óhajtjuk, hogy mind a politikai, mind a társadalmi szabadság minden törvénynek, minden intézkedésnek alapját és lelkét képezze, s az ne képzeleti, ne pusztaság, üres szó, hanem tényleges valóság legyen, akkor ne azt kiáltjuk:

Szabadságot a népnek!

Hanem azt:

Czélszerű nevelést mindenkinek kivétel nélkül!

Nem azt mondom, hogy valamely ember, vagy valamely nép nincs megérve a szabadságra, a mivel a hatalmaskodók, önkénykedők szokták igen gyakran indokolni, hogy mért nyomják el a szabadságot. De az élet, a tapasztalás arról győz meg, hogy a mely nép nem tud a szabadsággal élni, az, ha azt egy pillanatra meg is

---

*) Rapport de M. Cousin á la Chambre des pairs — 1833. május 21-én.

**) Beszéd a képviselőházban 1848. aug. 3-án.

nyeri, a másik percben vagy elveszti, vagy maga dobja el magától.

Mill Stuart a képviseleti kormányról irt jeles munkájában *) helyesen mondja, hogy egy nép csak úgy élvezhet tartósan bizonyos alkotmányt, ha van akaratja és képessége megteenni azt, mi szükséges amaz alkotmány fönntartására s az alkotmány által kitüzött cél elérésére. Alig van nép, mely ne kívánna szabad alkotmányt. De ha tunyaságból, gondatlanságból, gyávaságból, vagy közszellem hiányából képtelen az annak megőrzésére szükséges erőt kifejteni; ha nem tud harcolni kormányaért, midőn az egyenesen meg'van támadva, ha könnyen rászedhető, ha a levertség pillanatában, vagy ideiglenes rémülésben, vagy valamely személy iránti lelkesülése rohamában annyira eltévedhet, hogy szabadságát egy nagy ember lábai elé teszi, vagy oly hatalmat biz reá, mely képesíti őt, hogy az intézvényeket fölforgathatja: mindezen esetekben többé kevésbbé képtelen a szabadságra. Hisz még a választások is a zsarnokság és fondorkodás eszközeivé válhatnak, ha a választók tömege nem a közjó indokai szerint adja szavazatát, eladja azt, vagy befolyásos emberek csábitására szavaz, kiknek érdekekben van a szavazókat félrevezetni. Az akként gyakorlott népszavazás a helyett, hogy biztosíték volna egy rossz kormány ellen, nem egyéb, mint egy kerékkel több az ő gépezetében.

Mill ezen következtetésre jut, hogy nem minden embernek való a szabadság. Ezt nem is lehet megcáfolni. De itt nem szabad megállapodnunk, ha a népnek s népszabadságnak barátjai vagyunk. A szabadság lényeges emberi tulajdonságunk, egyszersmind boldogságunk főeszköze; azért az államok és társadalmak legelső, legfőbb kötelessége, hogy lehetővé, használhatóvá tegyék a szabadságot, vagy is neveljék arra a népet, hogy a szabadsággal úgy élhessen, mint saját boldogsága leghathatósab eszközével. A mult kornak egyik nagy igazságtá-

---

*) On representativ government. Megjelent magyarul is Jánosi Ferenc által fordítva.

lansága az is volt, hogy az állami intézmények legnagyobb részt csak a felső osztályok pártolására voltak számítva; a szegényebb tömegről alig volt valami gondoskodás. Annál nagyobb kötelessége a jelenkornak kiváló gondját a nép anyagi és szellemi állapota javítására, emelésére fordítania.

Nem hiszem, hogy valaki kételkedjék a fölött, miszerint a szabadság mulhatatlan, lényeges föltétele az értelmiség. A szabadság nem csupán politikai, hanem társadalmi is. A kor szava kiáltja, hogy legyen például iparszabadság. S ennek meg is kell lennie. De mit használ ez annak, ki az ipar haladásáról nem bir fogalommal? Erre nézve az iparszabadság nem fog lenni jótétemény. De a védvámok, védegyetek sem mozdítják elő az ipart, valamint a börtön s a rendőr nem az erkölcsöt, hanem a nevelés, az oktatás.

Alkotmányunk szép szabadsággal ruhazza föl a honpolgárokat, Törvényileg biztosítva van az egyenlőség. Birunk helyhatósági önkormányzattal, választjuk tisztviselőinket, törvényhozóinkat. De előny-e, vagy valóság-e e jog azokra nézve, kiknek a közérdekekről semmi fogalmuk sincs? Én a helyhatósági önkormányzatot, mely alkotmányunk egyik legszebb részét képezi, végtelen előnynek tartom, mert épen ebben látom kifejezve a valódi szabadságot. Meg is kell azt tartanunk, ragaszkodnunk kell hozzá szívósan, mint szabadságunk egyik fő tényezőjéhez, és törekednünk kell arra, hogy az a nép, az összes nép valódi önkormányzata legyen. De legyen bár az kimondva törvényileg, ha a nép nem lesz értelmes, nem erkölcsös, munkás, valósággá nem fog válni.

A szabadság egyik lényeges és szép joga a választási jog. Az értelmes és becsületes honpolgár, ha választania kell, gondolkodik a közérdekekről s ezekről tiszta tájékozottságot szerez. Gondolkodik azután arról, ki képviselheti s mozdíthatja elő ezen érdekeket legjobban; tanácskozik polgártársaival, s véleményét szilárd meggyőződéssé érleli, melyről sem a csalogató egyéni haszon, sem a fenyegető kár el nem tántorítja. Szabad gyü-

lésekben tisztázza nézeteit, de nem tivornyákban bor és pálinka által előidézett mámorban. A míveletlenséggel szegénység és gyakran erkölcstelenség van párosulva, s ezek mellett a szabadság méltó fölhasználására gondolni sem lehet. A kirivó anyagi és szellemi ellentétek mellett a vagyon, sőt maga az értelem is veszélyes fegyverré válhatik. Emez elcsábítja a népet, mely nem érti őt. Amaz megvásárolja a jogot, az erényt, az ártatlanságot, a szabadságot, a hazát azoktól, kiknek érzéki vágyaik, ohajtásaik vannak, de pénzők nincs. Hiába minden óvszabály és szigor a megvesztegetések, a lélek- és erényvásárlások ellen; míg az értelmi fölvilágosodás s a munka általi becsületes szerzegetés erős erkölcsi közérületet nem teremtett, míg lesz, ki testestül lelkestül áruba bocsátja magát, addig a megvesztegetés és lélekvásárlás is uralkodni fog.

Ezek után nem lesz nehéz felelnünk ama kérdésre: kinek árt a nép miveltsége? Az absolut kormányoknak, a hatalmaskodóknak, a gonosz, erkölcstelen, önző embereknek. Csak ők akarhatják vagy akadályozni a népnevelést, vagy, ami egyre megy ki, a népet úgy nevelni, hogy e mellett a gyakorlati életre nézve tudatlanságban s szellemileg szolgáltságban maradjon, s megfordítva, szon népnek, mely tényleg szabad akar lenni, első és fő kötelessége az általános mivelődést minden lehető erővel előmozdítani és emelni.

Foglaljuk röviden össze a mondottakat. Három tényező képezi a népek boldogságának alapelemeit: jólét, erkölcs és szabadság. E három alapelem oly kölcsönös összefüggésben van, hogy egyik, vagy másik a többi nélkül legalább tartósan fönn nem állhat. Ma inkább, mint valaha, ébredt föl a népekben az ösztön, hogy a nevezett alapelemekből alkotott boldogság felé törekedjenek. A kor ezen iránya a legfönségesebb. A nyers erő ideje lejárt, a csupa testi vitézség ma már nem képez különös hatalmat. Ma a békés, szorgalmas munka s e munkának fönn elősorolt három eszmében kifejezett eredménye teszi egyedül valódi nagyokká, erősekké és boldogokká a népeket. De e célt csak kifejlett, minden

munkakörnek megfelelő s folytonosan előre törekvő értelmiség által érhetjük el, az értelmiség alapját pedig az iskola veti meg, azért: mai korban a népek legfontosabb s legsürgösb teendője ez iskolaügyet emelni és fölvirágoztatni. A fönnebbiek után most már mindenki igazat fog adni Jules Simon e sokat jelentő szavainak:

„Azon nép, melynek legjobb iskolái vannak, a legelső nép, hanem az még ma, azzá lesz holnap.“*)

Még egy fontos körülményt kell kiemelnem, melyre később még visszatérek. Valamint hajdan a nyers erő korában azon nép, mely legtöbb testi erőt és ügyességet tudott kifejteni, a más gyengébb népeket egymás után meghódította: ép oly, sőt nagyobb, mert mélyebbre ható és tartós hódító hatalom a szellemi erő. Ma a szellemi erő hódítása idejét éljük. Azon nép, mely ma nem törekszik, vagy nem bír másokkal versenyezhető szellemi erőt kifejteni, a nagyobb szellemi erőnek hatalma alá jut, s előbb utóbb saját népi önállósága is el fog veszni. Az „elvesz a nép, mely tudomány nélkül való“ régi intő — szózat az értelmi erő uralkodása idejében emelkedik tényleg szigorú érvényre. S ez reánk nézve, kik sok néptől roppant elmaradtunk, különösen életfontosságú kérdés. Nemcsak saját egyéni boldogságunk, nemcsak szabadságunk, de nemzetünk jövője is attól föltételeztetik: bírjuk-e nemzeti művelődésünket, szellemi, erkölcsi és anyagi erőinket sikerrel versenyző fokra emelni?

E miatt én azt tartom, hogy körülményeink között a valódi hazaszeretetnek is első és főkötelessége szóval, tettel, áldozattal a gyakorlati életnek megfelelő köz művelődést előmozdítani.

---

*) L' Ecole. Par Jules Simon.

II.

Iskolaügyi állapotaink.

Végtelenül messze vagyunk még attól, hogy iskoláink megfeleljenek azon igényeknek, melyeket a társadalom rendeltetésének betölthetése erre vonatkozólag támaszt. Azt lehet mondani, hogy az iskolaüggyel, országos jelentőségében, komolyan még nem is foglalkoztunk, azért sok dologra nézve e téren nem is javításról, hanem teremtésről van szó.

B. Eötvös József nagy tudományú író és államférfi, ki jelenleg közoktatásügyünk élén áll, a „Népnevelési Egyletek“ tervrajzában többi között így szól: „A népnevelési téren áthatóbb az egész országra egyetemesen kiterjedő reformokat addig nem lehet tennünk, míg nem tudjuk tisztán, mink van eddig? Míg nem ismerjük, hogy e téren hol és mennyi és minő anyagi és szellemi erővel rendelkezünk, addig azt sem tudhatjuk, még mennyit kell pótolnunk, s hol kell leggyorsabban segédkeznünk?“

Fontos szavak ezek, melyek egyrészt vádat is foglalnak magukban multunk ellen, hogy még csak számitásba se vettük eddig, hogyan állunk a haladás leglényegesebb eszközei tekintetében? de tartalmaznak egyszersmind komoly intést arra nézve, hogy mit kell azonnal, minden erőnk megfeszítésével, megtennünk? Azért én a fönnebbi figyelemre méltó szavakat akkép egészitem ki, hogy mivel iskolaügyünk fejletlen állapotban van, minden tehetségeinket annak megjavítására kell fordítanunk; de az iskolaügyet áthatóan nem javíthatjuk,

ha nem bírjuk annak alapos és teljes statistikáját: tehát első, legfőbb mulaszthatatlan dolgunk összeállítani az iskolaügyi statistikát.

Bár mihez akarjunk hozzáfogni, ha okszerűen, tehát biztos sikerrel akarunk dolgozni, ismernünk kell munkakörünk alapját. Ha vállalkozunk egy jószág rendbehozására s lehető legjobb jövedelmeztetésére, ismernünk kell először magát a földet, melyet megakarunk munkáltatni, az erőt, melylyel a munka végrehajtására rendelkezünk s minővel a munkát tökéletesen végezhetnők; a piacot, hol terményeinket elárusíthatjuk. Ha ezeket nem ismerjük, hanem minden számítás nélkül megyünk a dolognak, legtöbbször sikertelenül fáradoztunk.

Győződünk meg tehát arról, hogy míg alapos, minden lényeges tényezőre kiterjedő tanügyi statistikánk nem lesz, addig, bármennyit erőlködünk egyes iskolai kérdések javításán, az iskolaügyet országosan áthatólag, gyökeresen meg nem javítjuk.

A mi ezen érdekből nálunk eddigelé történt, alig érdemel említést, annál kevésbé szolgálhat alapul tanügyi javításokhoz. A tanügyi statistikát nem országos, hanem felekezeti szempontból és nagyon hiányosan kezelték. Aztán többnyire csak abból állott, hogy megnevezték: X. községben van egy, vagy több elemi iskola, vagy gymnasium, vagy reáltanoda; abba ebben és ebben az évben járt ennyi és ennyi tanuló, rendszeren kitették a tanulók vallását, nemzetiségét s természetesen érdemsozozatát. Még az életkor is csak ritkán volt föltüntetve. Ebből nem igen alkothatunk magunknak világos képet iskolaügyünk állásáról.

A tanügyi statistikának nálunk nemcsak az iskolákról, mint ilyenekről kell hü képet adnia, nemcsak azt kell kitüntetnie, hogy az országban hány ilyen és ilyen iskola van, hány tanulóval? hanem, miután iskolaügyünkre a vallásfelekezetek s a nemzetiségek is külön lényeges befolyást gyakorolnak, e különféleségi mozzanatokat is kellő csoportosításban ki kell mutatnia, míg legfölül a részletes adatok általános országos szempontból összesíttetnek.

Amit a részleteket illeti, az alapos tanügyi statisztikának magába kell ölelnie mindazon tényezőket, melyek a társadalomra befolyással vannak. Nem akarok itt kidolgozott tervet adni, csak összevonva, közlöm e körüli nézeteimet, s alább megkísértem ezeket indokolni.

A jó tanügyi statisztikának a következő adatok hü és teljes kimutatására kell kiterjeszkednie:

Először az iskola külső állapotára: Milyen az épület? Milyenek a helyiségek? elég tágasak, egészségesek-e? kedvezők-e a hangvitelre nézve? Minő az épület szomszédsága, környéke? Felekezeti, vagy közös-e az iskola? Minő alaphól tartják fönn? Mennyit fordítanak reá évenként minő felosztással? van-e alapítványa? mennyi ez, van-e kellően biztosítva s elégséges-e a kitűzött tanulmányi cél elérésére? Hány tanító működik? minő e tanítók kora, erkölcsse, buzgalma, képessége, modora? mekkora összeg volna szükséges, hogy a tanoda minden tekintetben az igényeknek teljesen megfelelhessen? Bizonyos távolságig, pl. 5—10 mérföldnyi területben, az illető helységtől, mint központtól kiindulva, miféle és hány iskola van? Magasabb tudományos, közép, polgári, alsóbb, vagy felsőbb szakiskola mily távolságra van tőle?

Másodszor az iskola belső állapotára és pedig:

a) A tanulókat illetőleg: Hány tanuló jár az iskolába s ha több az osztály, mindegyik osztályba? ezek életkora, vallása, nemzetisége? szülők társadalmi állása, vagyoni állapota? egy évben meddig járnak iskolába? hány évre terjed a tanfolyam? Helybeliek-e, vagy vidékiek, s mely távol vidékről? Mi oknál fogva jönnek ide a vidékiek? Van-e már föltett szándékuk bizonyos életpályára, s bírnak-e erre nézve kiváló hajlammal és tehetséggel? átalán véve minő a tanulók előkészültsége, fogékonysága, buzgalma, erkölcsse, tehetsége?

b) A tantárgyakat illetőleg: Minő tanulmányok, mily terjedelemben, mily módszerrel adatnak elő? minő kézi- és segédkönyvek használtatnak?

c) Az eredményt illetőleg: Hányan, minő tehetsé-

güek, minő állapotuak léptek ki, és miért időközben az iskolából? hányan végzik be a tanfolyamot egészen? Mind az elsők, mind az utóbbiak minő pályára léptek, minő sikerrel?

Harmadszor azon külső körülményekre, melyek befolyással vannak az iskolára. Ide tartozik a helynek, hol a tanoda létezik, társadalmi állapota. Vagyonos-e a lakosság? Minő a foglalkozása? Van-e kézmű- és gyáripár? s minő különféleségben s eredménnyel üzetik ez? Van-e kereskedés? minő? Minők a vidék természeti tulajdonságai? a természet minő általános és különös keresetforrásokat nyújt? mily mérvben aknáztatnak ki ezek? Van-e a lakosságban szorgalom, haladási ösztön, vállalkozási szellem? Tudnak-e írni olvasni? Átalánvéve minő a lakosság értelmi foka, természeti hajlama, találékonysága? foglalkoznak-e sokan és minő olvasmányokkal? Vesznek-e könyveket? tartanak-e lapokat, minőket? Van-e községi könyvtár? Vannak-e a műveltség előmozdítására irányzott egyletek?

Ezek általános rovatok; különös esetekben azokat még ki kell pótolni, így például az elemi iskoláknál mindenkor pontos számításba kell venni azt is, hány a tanköteles gyermek? a fiuk és leányok együtt taníttatnak-e stb.

Megkísértem indokolni, mért tartom én szükségesnek a tanügyi statistika ily kiterjedését. Indokolásomat a társadalom szervezetének eszméjéből meritem.

Gyakran olvassuk és halljuk mondani hogy a társadalom élő szervezethez hasonlít. S e hasonlítás alapos. Az élő szervezet különféle hasonlótlan erőknek egy közös, egységes célra irányzott működésében áll. Például az állati élő test ily szervezet. A különféle szervek, mint vérkeringés, lehelés, emésztés, mozgás szervei nem csak különbözők, de egymástól lényegesen eltérő munkákat is végeznek, mely munkák együttvéve eredményezik az ép életet. Ezen főszervi működések ismét több külön működésre ágaznak szét, például a táplálkozásnál a száj, fogak, nyelv, nyál, gyomor, belek, fölszívó

edények stb. külön rendeltetéssel bírnak, de egy s ugyanazon célra működnek össze. Mindenki tudja, hogy ezen valamennyi szervnek épsége és egészsége szükséges, hogy a test s illetőleg élet ép és egészséges legyen; Mily szegényes pl. annak élete, ki vak, vagy süket, habár egyéb szervei egészségesek is! Bármely szerv beteges, szenved e miatt az egész test is.

A szervezet tehát különféle erőket, s különféle működéseket föltételez, melyek mind szükségesek az egészséges cél elérésére.

Nagyjában ily szervezetnek kell vennünk a társadalmat.

Minők a társadalom szerves körei? Nem fogom ezeket részletezve mind fölemlíteni; legyen elég, ha azok különféleségéről tiszta tájékozást nyerünk.

A társadalomban három főmunkakört szoktunk megkülönböztetni: anyagit, szellemit és erkölcsit. Mindegyiknek teljes ép kifejlése szükséges ahhoz, hogy a társadalom szervezete erőteljes legyen.

Az anyagi munkakörhöz tartoznak a földmivelés, ipar és kereskedés. Voltak idők, midőn az emberek nem tulajdonítottak egyenlő fontosságot a most említett munkaköröknek. De a tapasztalás eléggé meggyőzhet bennünket arról, hogy hol azok nem karoltatnak föl eléggé, ott általános nemzeti jólét sem fejlődhetik ki, sőt, ha bármelyik munkakör elhanyagoltatik, az káros hatást fog gyakorolni a többire is. Ipar nélkül nem fejlődhetik ki eléggé a földmivelés; a kereskedés fejletlensége bénítja mindkettőnek emelkedését. Ennél fogva mindegyik munkakört számos mellékágaikkal együtt, teljes buzgalommal kell művelni, de egyikre, vagy másikra ott kell nagyobb figyelmet és gondot fordítani, hol a külső körülmények is előmozdíják annak fejlődhetését.

A társadalomnak szellemi és erkölcsi élete is van, azért az nem létezhetik kormány, hivatalnokok nélkül, kik fölügyelnek, hogy a törvények pontosan végrehaj tassanak, az elkövetett jogtalanságokat a törvények értelmében és szellemében orvosolják, s gondoskodnak mindarról, mit a társadalom biztossága, java igényel.

Szükségesek olyanok, kik a vallás-erkölcsi érdekeket képviselik, szükségesek jogvédők, tanítók, orvosok stb.

A mondottakkal még nincs kimerítve mindaz, mire egy haladó társadalomnak szüksége van. Az igazságot mind az anyagi, mind a szellemi és erkölcsi téren rendezni csak hosszú és fáradságos tanulmányozás után lehet kikutatni; aztán az ember arra is van hivatva, hogy tudását minél jobban kiterjessze, minél jobban ismerje meg a világegyetem tárgyait, tüneményeit, törvényeit, az erkölcsi világban az igazat, jót, szépet. Kell tehát, hogy a tudományok és művészetek minden oldalulag műveltesse, vagyis kellenek oly egyének, kik ezek művelésével tüzetesen foglalkozzanak. Mindezen külön tevékenységi körök a társadalmi élet szerveinek tekinthetők, s a szervezet természeténél fogva a társadalom csak akkor igazán ép és erőteljes, ha e szervek mind kellően ki vannak fejlődve, vagyis ha a társadalom minden érintett munkakört betöltve, mindegyikben élénkséget, haladást tüntet föl.

Innen következik, hogy a különféle társadalmi munkakörök szükségesek lévén, azok egymást kiegészítik, s habár fölfogásunk szerint az oly munkakör, mely minél magasabb szellemi erőt igényel, nemesebbnek tekinthető, de minden munkakör tisztességes, s annál nemesebbé válik, minél nagyobb szellemi felsőbbiséggel tölti azt be az ember.

Továbbá, noha ez egész teljességében úgy látszik, örökre csak eszmény marad, minden embernek azon munkakört kellene választania, melyhez legtöbb tehetséggel s hajlammal bír. Helyesen mondja erre vonatkozólag Baudrillart a „Politikai gazdaság kézikönyve“ című munkájában: „Munkálkodni kötelesség és szükségesség, ennél fogva jog is. A munkaszabadság magában foglalja a munkanem választását is. Oly pályára erőszakolni valakit, melyre hajlama nincs, s olyantól visszariasztani, mely hivatásának (tehetségeinek s hajlamainak) megfelel, világos igazságtalanság.“

Vége a mondottakból következik még az is, hogy a munka szababsága a szabadság lényeges tulajdonságai

közé tartozik, ennél fogva bármi néven nevezendő munkakorlátozások, céhek, szabadalmak stb. míg egyrészt ellenkeznek a szabadsággal, másrészt a valódi haladásnak akadályozói.

Ismétlem azon fontos igazságot, hogy a társadalom élete csak akkor erőteljes, ha minden munkakör kellően be van töltve; ha magas fokon áll a földmivelés, ipar, kereskedés, ha a közigazgatás, igazságszolgáltatás gyors és jó, ha a papok, tanítók, jogvédők, orvosok jelesen betöltik helyeiket, ha a tudomány, művészet virágzik.

Azonban az ember tudás nélkül jő a világra, neki mindent meg kell tanulnia. És e tanulás soha sem bevégezett, hanem mindig haladó, mert az emberiség rendeltetése haladás. Az emberiség e tekintetben az egyes ember életéhez hasonlít. Kezdetben alig tudott az ember mást, mint utánózni az állatokat. Fölkereste a fák gyümölcsét, hatalmába ejtette az állatokat, s azokkal táplálkozott. Földmivelés, ipar, kereskedés már bizonyos tudást, bizonyos haladást feltételeztek. És ezek kezdetben egyszerűen, kevés gyümölcsözéssel kezeltettek. De az ember folyvást töprenkedett, miként lehetne ugyanazon munkával több jövedelmet szerezni, s ily módon a kereseti ágak folyvást fejlődtek, előrehaladtak. A mely nép jobban gondolkodott a javítások fölött, jobban tanulmányozta a természet törvényeit, az anyag lényegét, a munka elemeit, vagyis, a mely nép többet tanult, az fokozatosan mindig előbbre haladt. Hanem a tanulás alapját az iskolák vetik meg, tehát a mely nép minden munkakörnek megfelelő legjobb iskolákról gondoskodott, az a haladás legbiztosabb ösvényére lépett.

A társadalmi munkakörök számosak. Mindegyikre, mindegyiknek fejlesztésére kell ugyan beható figyelmet fordítani; de e mellett vigyázni kell arra is, hogy a helyi viszonyok és körülmények minő munkakört tesznek legelőnyösebbé, tehát legajánlatosabbá; továbbá figyelni kell az arányra, nehogy az egyik munkakör egészen elhanyagoltassék, a másik pedig netán túltömött legyen, úgy, hogy az egyikben nincs elég képzett munkás, a má-

sikban pedig talán annyi is van, hogy csak egy része használhatja tetteleg e munkaerejét. Az ily viszony káros hatással van a társadalom belterjes fejlődésére nézve. Például nem volna helyes, ha kiterjedt termőfölddel bíró országban a földmivelés s az ennek emelését előmozdító intézkedések elhanyagoltatnának, s csak az iparra és kereskedésre fordították a túlnyomó figyelmet; szinte helytelen volna, ha például csak ügyvédek, hivatalnokok, papok, orvosok, vagy túlnyomólag csak ezek számára volnának iskolák, a többi munkakör számára pedig nem. Csak mellesleg emlitem itt meg, hogy én a magyar nemzetet arra is látom hivatva, miszerint közvetítse az európai művelődést Kelettel. E szempontból sajátlagos érdekünkben állana a keleti nyelvészetet s Kelet viszonyait általánvéve behatóbban tanulmányozni.

A tanügyi statistika épen a fönneccetelt körülmények földerítésére van hivatva. Kimutatja azt, hogy az egyes munkakörök számára hány és minő iskola van? Van e oly helyeken megfelelő iskola, hol a külső körülmények valamely munkakör fölvirágozhatására nézve különösen kedvezők?

A nemzetgazdaság tudománya előadja általánvéve a társadalmi munkaköröket; ki kell mutatnia azon munkaköröket, melyek valamely országra nézve kiváló különös fontossággal bírnak. A tanügyi statistika kimutatja az erőt, melylyel e munkakör betöltésére valamely társadalom rendelkezik, s ezáltal a törvényhozásnak, kormánynak s magának a társadalomnak egyedül nyújthat biztos utmutatást arra nézve, hogy ezen erők kifejtésére és fokozására nézve hol és minő intézkedések szükségesek, vagy kiválóan sürgősek.

De a tökéletes tanügyi statistika a fönnebbiekkal még nincs kimerítve, mert ezekkel még nem ad tökéletes képet a nemzetgazdasági, úgy a szellemi és erkölcsi tényezők helyes megbíralására.

Mi az iskola föladata? A szunnyadó lelki tehetségeket fölébreszteni, azokat az igaz, jó és szép fölfogására képesekké tenni; alapismereteket nyújtani az

anyagi, szellemi és erkölcsi világról, s fölébresztvén az igaz, jó és szép iránti érzéket, szeretetet, hajlamot önteni ezek követésére és az azokani folytonos tökélyesbülésre, tehát fölébresztvén a tehetségeket, ösztönt, akaratot is fejteni ki az előhaladásra. Röviden: annyi ismeretet adni, hogy az ember képes legyen megtalálni és megválogatni a további haladásra vezető eszközöket s fölkelteni a szilárd akaratot, buzgalmat az ezen haladás érdekében leendő folytonos öntevékenységre.

Ki az iskolától azt követeli, hogy az az életre, minden gyakorlati körülményre nézve kész embert állítson ki, az lehetetlenséget kíván; ki azt hiszi, hogy iskoláit bevégezvén, evvel a tanulásnak általánvéve eleget tett, az úgy szólván semmit sem tanult, mert nem tanulta meg a legfőbbet, a folytonos tanulás szükségességét. Az iskolának egyik feladata tehát képesítés mellett ösztönt is adni a további haladásra.

Ennélfogva az iskola valódi eredménye nem abban áll: hány tanulót, minő tantárgyakból, minő érdemsozzattal tanított ki; hanem minő gyakorlati munkásokat adott a hazának. Nem egyszer történik, hogy például egyik vagy másik népiskolába a helységnek talán minden ugynevezett tanköteles gyermeke járt, megis tanultak annyira mennyire olvasni, talán írni is; de kimaradván, soha sem nem olvastak, sem nem írtak többet, s csak hamar ezeket el is felejtették, mert az elméleti dolgoknak az a tulajdonságuk, hogy ha nem gyakoroljuk, hamar elfelejtjük azokat. Már most sokat használt-e ezeknek az iskola? Bizonyára nem!

Igy vagyunk nemcsak az elemi, hanem a felsőbb, sőt a tulajdonképeni szakiskolákkal is.

A mondottak után, hiszem, mindenki belátja annak szükségességét, hogy a tanügyi statisztika az ő rovatai közé fölvegye azt is, mit fönnebb a statisztika köréről a harmadik pontban mondtam. Sőt innen még azt is következtethetjük, hogy az irodalom is, mind a megjelenő műveket, időszaki folyóiratokat és lapokat, mind pedig ezek keletét illetőleg, szinte a tanügyi statisztika magasabb kiegészítő részét képezi.

Ha már most az említetteket figyelembe vesszük, és saját tanügyünk állására gondolunk, mélyen el kell szomorkodnunk a tapasztalt hátramaradáson. Igaz, hogy tulajdonképeni tanügyi statistikánk még nincs; az egyes elszórtan, tulajdonkép csak hitfelekezetek, de nem a társadalmi munkakörök tagozata alapján összegyűjtött adatok sokkal tökéletlenebbek és hiányosabbak, hogy sem azokból teljes és tiszta képet alkothassunk magunknak. Azonban annyit ezen adatokból is megtudhatunk, hogy iskolaügyünk nagyon hátramaradt.

Nézzük csak az összeszedett, noha ingatag statisztikai adatok alapján tanügyünk állását. Az adatok a magyar korona összes országaira szólnak.

Van 1 tudományos e g y e t e m (Pesten); 1 m ű e g y e t e m (Budán), 17 j o g a k a d e m i a (Pozsony, Eger, Kassa, Nagyvárad, Pécs, Győr, Zágráb kath., — Debreczen, Sárospatak, Pápa, Kecskemét, Eperjes, Nagy-Enyed, Kolosvár, Udvarhely, M.-Vásárhely, N. Szeben prot.); 1 s e b é s z e t i t a n i n t é z e t (Kolosvárott); 167 g y m n a s i u m *). (Ezek között 58 teljes, vagy nagy gymnasium 8 osztálylyal, 19 több mint 4, de kevesebb, mint 8 osztálylyal, 90 kis gymnasium, kevesebb, mint 5 osztálylyal, van köztök 2 reálgynasium is); 27 r e á l i s k o l a, (a szorosán vett Magyarországon 17, ezek között csak 4 teljes, vagy főreáliskola). 4 g a z d a s á g i i s k o l a (a debreceni alakulóban); 2 f ű l d m i v e s i s k o l a; 3 b á n y á s z a t i, 1 b a r o m ö r v o s i

---

*) A hivatalos statistika csak 126 gymnasiumról szól; a fönnemlített számot Schwarz Gyula mondja „Hogy vezessük a jövőre a hazai közoktatásügy statistikáját?” című művében s a „Tanügyi füzetek“ 2-ik füzetében ezeket névleg elősorolja. Azonban ez sem egészen alapos, mert, mint az utóbb nevezett füzetek szerkesztője megjegyzi, vannak egyes hivatal nélküli prot. lelkészek, kik maguk adnak 8 osztálybeli oktatást és Schwarz Gyula az ilyeneket is a gymnasiumok közé vette volna. Én e nagyobb számot adtam, mert céloom csak általános tájékozást nyújtani.

1 kereskedelmi akadémia; 27 kereskedelmi kisebb magániskola; vagy 15,000 nép vagy elemiskola 36 néptanítóképezdével. Ezenkívül egy képezde tanítónők számára, női munkaiskolák, ipariskolák ipartanoncok számára s vasárnapi ismétlő iskolák. — A sajátlagos hittani iskolákat mellőztem, ugy szinte a katonai tanintézeteket is.

Ezen adatok alapján is lehet okoskodnunk.

Népiskolákon kívül van legtöbb gymnasium munkajogtanodánk.

A gymnasiumok a magasabb műveltségre és tudományosságra előkészítő közéletintézetek. E tulajdonságuknál fogva azok tanulmányköre, ha így lehet magamat kifejeznem, kevésbé a szorosán vett gyakorlati életet, mint a tudomány, a magasabb műveltség elméleti követelményeit veszi figyelembe. Az ezen tanfolyamot bevégezők, ha különös pályát választanak, leginkább papi, hivatalnoki, jogi, orvosi, tanári, és de a mi nálunk ritkább, bölcsészeti tanulmányokra adják magukat. A gymnasiumok hivatása tehát igen fontos egy nemzet műveltségi állapotára nézve, de tekintve a célt, azok a társadalomnak csak némely kisebb terjedelmű munkakörei számára készítik elő a tanulókat, s bizonyára nem haladhat belterjesen azon nemzet, melynek tulnyomóan, vagy csupán csak gymnasiumai egyszerű elemei iskolái volnának.

Továbbá, mint a tapasztalás mutatja, a gymnasiumi tanulók nagyobb része korábban elhagyogatja az iskolát, mint a tanfolyamot bevégezte volna. Ennek magában véve nem volna oly nagy hátránya akkor, ha az ilyenek átmennének valamely más, másodrendű szakiskolába, hanem ily utóbbi iskoláink alig vannak, a kimaradozók, tehát csak ritkán folytatják másutt tanulmányaikat. E helyett az egyik rész átmegy a gyakorlati életbe, lesz belőle iparos, kereskedő, mezőgazda, katoná, stb.; de ha van bennök valódi előhaladási ösztön, minden lépten-nyomon tapasztalják, hogy vajmi keveset tanultak, minek pályájokon hasznát vehetnék. A

másik rész megelégszik a tanulással, s elvégzett iskoláira hivatkozva, szaporítja azon szellemi proletárságot, mely mivel voltaképen semmire sem alkalmas, a társadalomnak legnagyobb kárára és hátrányára van.

Ezen iskolai egyoldalúság egyik oka annak, hogy nálunk a tulajdonképeni szellemi munkakörökre oly végtelenül sok a jelentkező, s aránylag oly csekély számu a valódi szakember. Mindenütt, ahol egy-egy kisebb hivatal betöltése forog szóban, a közeg, mely a hivatalokat betölti, zavarba jó a sok versenyző miatt, de még nagyobb a zavara, hogy a sok közül ritkán talál megfelelő szakértőt. „A megszükkült és mellőzött alkalmazások — mondja erre vonatkozólag igen helyesen Fáy András *) többeket oly keresetmódokra, oly pályákon való kísérletekre kényszerített, mikre előkészületekkel nem bírnak, s kontárkodás lőn munkálkodásuk; másokat pedig nyomorgásra kárhóztatott. Főoka ennek, ugymond tovább, abban rejlik, hogy nálunk aránylag igen számosan csak gymnasialis nevelést kaptak. A kár ezen általános tudálékosságból az államra nézve nem csekély, a mennyiben számos kezek raboltatnak el a nemzeti gazdaságtól, s a számos csekély képzettségekkel is nem nyer az állam, sőt olykor vesz is.“

A r e á l i s k o l á k a kor egyik leghasznosabb intézetei közé tartoznak, mert különösen azon ismeretek terjesztésére fordítják a főfigyelmet, melyek az anyagi jólét előmozdítására vezetnek. Ezen tanintézetek nemcsak a leendő technikusra, de a mezei gazdára s igen sok hivatalnokra nézve is hasznosabbak lehetnének, mint a gymnasiumok. De ily tanintézetek egyrészt nagyon csekély számmal vannak még, (teljes reáliskola Magyarországon csak 4,) másrészt szervezetök nem felel meg a tanulmányi helyes igényeknek.

Ezeken kívül leglőbb a j o g i t a n i n t é z e t. Már e körülmény is tanusítja társadalmunk egyoldalú mivelődési irányát. Eddiggelé szellemi életünk tul-

---

*) Az elszegényedések. 34. 1.

nyomólag a politikára volt irányozva. Ezt előmozdította az 1848-ig főnállott rendi alkotmányunk is, melynek erejénél fogva a társadalomnak csak egyik része bírván politikai jogokkal, ez e szabadalmával körül sáncolta magát s azon kasztszerű hitben élt, hogy már születésileg hivatalra s politikára van hivatva. E miatt lenézte az ipar és kereskedelmi munkaköröket, s csak mintegy elvétve neveltette azokra gyermekeit. A nem minden erőmegfeszítésével taníttatta fiait a gymnasiumokban, s ha papnak nem adta, elküldötte jogi tanfolyamra, akár készültek azok jogászoknak, vagy hivatalnokoknak, akár nem. Ennek következtében míg egy részt szaporította az ő vélt érdekében a gymnasiumi és jogi tanintézeteket, addig más részt nem gondoskodott arról, hogy a gyakorlati munkakörök számára is legyenek megfelelő iskolák.

Valóságos ragály volt ezen irány a társadalomban, mely más rétegekre is átharapózott. A tehetősb polgári osztályok is neki indultak ezen egyoldalúságnak, s képeztették gyermekeiket gymnasiumokban s jogakademiákon. Természetesen, hogy ily közszellem mellett szükség volt sok jogi tanintézetre, s van is nekünk ilyen annyi, mint aránylag semmi más országnak.

Mi származott ebből? Tulszaporodás az egyik társadalmi munkakör felé, míg a többiek el lettek hanyagolva. A társadalmi intézvényeket legtöbbször az érzett közszükség szüli. Ha gyakorlatiabb lett volna nálunk a közfölfogás, rég lennének nagy számmal szakiskoláink; de ezek szükségét sem érezték, mert téves irányba volt terelve a közszellem, de a szükség tényleg meg volt. Ezen mivelődési egyoldalúságból származott általánvéve miveltzési egyoldalúságunk; az ügyvédség végtelenül elszaporodott, a hivatalra vágyók száma legióvá nőtt, s mert mindegyik nem talál keresetet és elhelyeztetést, ez is szaporította az ország nem csekély kárára a főn érintett szellemi proletárságot.

A magasabb gyakorlati szakiskolák alig voltak névről is ismeretesek. S ha itt-ott állítottak ilyenek, ezek nem voltak nemzetiek. Innen

van az, hogy az ugynevezett reáلتanulmányokban olyanira hátramaradtunk, miszerint nem csak irodalmunk ezen irányban még most is parlagon hever, hanem, ha valamely csak kissé nagyobb szerű vállalatot akartak létesíteni, külföldit kellett segítségül venni és alkalmazni. E miatta nemzetgazdaság terén is általánvéve idegen szellem fészkelte meg magát.

A kisebb körű s z a k k é p e z t e t é s r ő l sincs gondoskodva. Néhány g a z d a s á g i iskola alapítottatott ugyan, de ez oly kevés, hogy alig nevezhető kezdetnek. A k e r e s k e d e l m i kör tekintetében magánosak kissé élénkebb mozgalmat fejtetettek ki az iskolaügy emelésére nézve; de míg ez is csak parányi, addig leginkább olyanok alapították, kik vagy külföldről származtak, vagy a külfölddel állottak nagy érintkezésben, onnan hozták ismereteiket s érezték, hogy ily ismeretek nélkül gyermekeik nem fognak boldogulni, azért ezek számára magán iskolákat nyitottak. De éppen azért kereskedelmi iskoláink, legalább eddigelé legkevésbbé sem nemzetiek, nem a nemzet szelleme szülte azokat.

A kézműipar némely ágait a legrégebbi időkben mivelte nemzetünk, de mivelte azt egyszerű, gépies módon, a tudás csak mesterről mesterre szállt a nélkül, hogy gondolkodtak volna annak javítási módjairól, vagy új iparágak meghonosításairól, a gyáripár kifejlesztéséről. Semmi tanintézet nem jött ennek segítségére. Az egészen tudatlan fiut már a leggyengébb korban odaadják inasnak, jó ideig szolgálja a mesternek és legényeknek, s mindennel foglalkozik inkább, mint a mesterséggel. Később aztán ebbe is belevonják. Tanul, de lelki tehetségei nem levén fölébresztve, munkájánál nem gondolkodik, hanem azt gépileg végzi, mint látja, hogy végzik a mester és legények. Ez az ő tanulása.

Innen származott, hogy a külfölddel való sűrűbb érintkezés folytán a finomabb izlés és fényűzés mindjobban elharapóztatván, kivált a birtokosabb osztályt a hazai ipar nem elégítette ki többé és szükségletei tulnyomó részét külföldről hozatta.

De a szabadabb munka következtében külföldi kész munkák is előzöltek az országban. A hazai iparosnak először mindig jobban megfogyatkozott munkája, keveset rendeltek nála, keveset tudott készárúként eladni, másodszor, ha dolgozott is, a külföldi készítménynyel sem ár, sem minőség tekintetében nem állhatta ki a versenyt, minek következtében napról-napra alább süllyedt anyagilag, és mi evvel összefüggésben van, erkölcsileg.

A nemzet észrevette ezen, a nemzeterőt oly súlyosan fenyegető veszélyt, s meggyőződött róla, hogy a segítség itt mulhatatlanul szükséges. S keresett segédeszközöket. A mivelődési egyoldaluságnak tulajdoníthatjuk, hogy a baj gyökeres s majdnem egyedüli gyógyszerül a védvámot állították föl, s mindenféle alakultak a védegyletek. Minden intézkedés, mely a szabadsággal ellenkezik, ideiglenesen, rendellenes viszonyok között, talán gyakorolhat jótékony hatást, de tartósan alkalmazva, megbénítja a hathatós cselekvést. Jól tudom, hogy a múltban iparunk pangásának azon gyarmati viszonyok is okai valának, melyekben Ausztria irányában állottunk; tudom, hogy az ipar előmozdítására számtalan tényező járul hozzá; de az alaptényező: kifejteni a szükségnek, kornak és viszonyoknak megfelelő minél nagyobb munkaerőt, s ennek alapját ismét csak a czélszerű iskolák vethetik meg.

Ma már általánossá válik e meggyőződés. Politikai viszonyaink jobbrafordultának biztosabb kilátásában már 1866 ban élénk mozgalmat fejtettek ki a kérdés körül hazai iparosaink, országszerte tanácskozáván azon okokról, melyek a hazai ipar pangását előidézik, s azon főbb teendőkről, melyeket az iparviszonyok javítására nézve szükségeseknek tartottak. Az aradi iparosok ezen alkalommal következőleg szóltak e munka írója által készített előterjesztéseikben:

„Országszerte sajnosan érezhető tény, hogy az iskoláügyekben legkevésbé volt gondoskodva a leendő iparos szellemi kiképzetéséről. Az elemi iskolák oly gyarlók, hogy a legutolsó igényeknek is alig felelnek még; a

főelemi tanodák inkább egy tekinthetők, mint előkészítők a gymnasiumra és reáliskolára; a gymnasiumnak különösen alsó osztályaiban kevés olyat tanulhat az ifju, amit, mint iparos, a gyakorlati életben hasznosíthatna; végre a reáliskolák, melyek leginkább megfelel-
nének az ő szükségeinek, még nagyon kevés számmal léteznek hazánkban, s többé kevésbé ezek is úgy vannak szervezve, hogy a leendő technikusok közpétanintézeteitől szolgáljanak. Nincs egyetlen sajátlagos iskolája az iparosnak. E roppant hátramaradáson az által akartak segíteni, hogy behozták a vasárnapi iskolákat az iparos tanulók számára. Ámde csak gyarló surrogatum a rendes iskolai képzésnek. Az az inas sokszor alig ismeri a betűket. A vasárnapi iskolában minden héten csak egyszer, pár órára, ekkor is sok mindenféle, gyakran el nem hárítható körülmény miatt kimaradozva, nem sokat fog tanulni legjobb akarat mellett sem, s pedig azért is nem, mert a vasárnapi iskolák tulajdonképeni jelleme az ismételtetés, vagy egyes, szorosan egybe nem függő haladási mozzanatok elméleti és gyakorlati előadására szorító intézmény; e téren nagy hasznuk lehet, de elemi képzést már természetök miatt sem nyújthatnak. — Hogy különösen a gondoskodás arról, miszerint az iparosok számára is legyenek kellő képzőintézetek, multhatatlanul és sürgetően szükséges, azt senki kérségbe nem vonhatja. Miután a leendő iparos már kora éveiben kénytelen a rendes iskolázást bevégezni, hogy még jókor hozzáfoghasson az iparág gyakorlati megtanulásához, oly iskoláknak kell létezniök, melyek gyakorlati tanmóddal néhány év alatt egy teljes tankört befejeznek. Ilyenekül legcélszerűbbeknek mutatkoznak a polgári iskolák neve alatt ismeretes tanodák. De ezen tanodákkal kapcsolatosan az elemi iskolákat is úgy kellene szervezni, hogy azok kevés évfolyam alatt befejeztethessenek. Végtelemül hasznosak továbbá a már gyakorlatban levő szá-
mára az ugynevezett iparos esti iskolák, melyekben nevezetesen az ipartudományok is előadatnának. A vasárnapi iskolák tulajdonképen arra volnának legalkalma-

sabbak, hogy azokban az ipar újabb vívmányai, a javítások, fölfedezések adatnának elő alkalom és szükség szerint gyakorlati példákkal. Az iparos iskolákban egyik főgond fordítandó a rajzitanításra.“ *)

Részletesebben foglalkozom az iparnak iskolai előmozdításával, mert ennek kiváló fontosságot tulajdonítottok. Szokták mondani, hogy hazánk kiválóan földmivelő ország; s csakugyan a termőföld, nemcsak mennyiségére, de minőségére nézve is Európában az első sorba tartozik, s termelésre époly alkalmas, mint állattenyésztésre s a mezei ipar minden egyéb ágának művelésére; azonkívül méhében a legértékesebb tárgyakat rejtí, melyek kiaknázása végtelentül emelné nemzeti vagyonunkat. Ámde C a r e y v a l tartok, midőn azt mondja, hogy a mezőgazdaság haladása mindenkor követi és soha meg nem előzi a műipar fejlődését, mert új tárgyaknak alkalmazása, az erő alkalmazás tökéletesebb módszereinek fölfedezése és gépek föltalálása csak a foglalkozások ama sokféleségének lehet következménye, mely az ember különféle tehetségeit tevékenységre ösztönzi, s az embereket alkalmasakká teszi ama társulásra, mely megkívántatik, hogy a természetereket szolgáltatukra kényszeríthessék. A mezei gazdának szüksége van fogyasztókra a közelben, hogy tölok visszanyervén a hulladékot, földjét folytonosan javíthassa. Soha nem fog a földmivelés magas fokra emelkedni, ha arra van szoritva, hogy nyers terményeit kereskedőknek eladva, ezek azokat ily állapotban távol földekre viszik átdolgozás végett. **)

Ezek oly igazságok, melyekről számtalan tapasztalati adat meggyőzhet benninket. A műipar kifejlődése a mezei gazdaságra nézve az emelkedés, sőt a megállhatás mellőzhetetlen föltétele.

A mondottakból eléggé tájékozhatjuk magunkat az iránt, hogy az anyagi élet emelése érdekében, ugy

---

*) Az aradi iparosok előterjesztése az ipar előmozdítása érdekében. Arad, 1866. 9. és 13 lap.

**) A társadalom tudománya.

szólván, semmiféle képzőintézeteink nincsenek. Szörnyű nagy az úr, mely műveltségi tekintetben az elemi és a tudományos középintézetek között létezik. S ezen szellemi egyoldalúság mintha most is fogva tartana bennünket. Mintha most sem akarnók megérteni, hogy a nemzet jólét emelésére nézve a gyakorlati munkaköröknek megfelelő iskolák mulhatatlanul szükségesek. Mirt még most is mit tapasztalunk? Azt, hogy nagyobb részt most is arra törekszünk, hogy új gymnasiumokat állítsunk, de a földmives, polgári, ipar, kereskedelmi, technikai s hasonló iskolák alapításáról semmit sem hallunk. Több város és vidék van a hazában, melyek teljes erővel azon vannak, hogy legyen gymnasiumuk, de arra semmi gondot és figyelmet nem fordítanak, valljon nem volna-e üdvösebb, felsőbb elemi, polgári, gyakorlati szakiskolákat állítani? Arról keveset gódoskodnak, hogy oly iskoláik legyenek, melyek a lakosság zömének alaposabb általános és gyakorlati képeztetést nyújthatnának.

De lássuk nép-, vagy elemi iskoláink állapotát.

Nép-, vagy elemi iskoláink számra nézve még kedvező viszonyt mutatnának. Igaz ugyan, hogy van még több, mint 4000 helység, melyeknek nincs iskolájuk; de ily, sőt nagyobb hiány másutt is mutatkozik, s nálunk sokan szeretnek hivatkozni például Angliára, hol a tulajdonképeni népnevelés sokkal jobban van elhanyagolva, mint nálunk. De először ne ítéljünk külsőségek után, mert ezeknek nincs valódi értékök, másodsor, elmaradásunkat ne mentegessük avval, hogy másutt is van ily elmaradás, mert ez által nem segítünk magunkon.

Mint már említettem, az iskolaügyet az iskolázás gyakorlati eredménye szerint kell megítélni. Népünk, általánvéve józan természeti fölfogással bír, s aki a nép között forgott, önként beismeri, hogy annak egészséges gondolkozása s józan ítélete sokszor meglepte őt. Ez fölülte kedvező alap lehetne a népműveltség terjesztésére s emelésére. S mégis mit tapasztalunk? A gyakorlati, az életismeretek a leghiányosabbak népünknel.

Önmivelődésre, buzgó tevékenységre, vállalkozásra kevés hajlamot tanusít. Ne mondja senki, hogy ez népünk természete, hogy természeténél fogva nem szereti az exact tudományokat. Járjuk be a külföld műhelyeit, gyárait igen sok helyütt találunk ott magyarokat, kik maguknak hasznot, a magyar névnek becsületet tudnak szerezni. Talán ott megváltozott természetök? Ha igen, törekedjünk arra, hogy itthon is megváltoztassa. De nem a természetváltoztatás, hanem az alkalomadás, az öntanulmányozás vezeti őt ott előbbre, s ezeket itthon nélkülözi.

Számra nézve sok a népiskolánk; de mi azok eredménye? Vegyük elő az adatokat. A tulajdonképeni nép fiai közül hányan tudnak olvasni, írni? A statisztikai hivatalos kimutatások szerint 1863-ban az elitélt összes büntetettek közül Magyarországon 58.4%, Horvát-Tótországban 86.9% sem írni, sem olvasni nem tudott. Ugyancsak ezen évben a kiállított ujoncok közül Magyarországon csak 22%, Horvát-Tótországban s a végvidéken 9.5%, Erdélyben 8.9% tudott olvasni. 1864-ben Magyarországon 24144 ujonc közül csak 5875 tudott írni olvasni. Vegyük tekintetbe, hogy a nők itt vagy éppen rem, vagy, mint a büntetettek között, csak kevesebb számmal vannak képviselve, pedig ezek között még kevesebb az írni-olvasni tudó. Közelítő számítás szerint nálunk az összes tankötelesek 45—50 száztolija nem részesül oktatásban!

Már e számok maguk is eléggé tanusítják, hogy a népnevelés nálunk, dacára, hogy türhetően vannak népiskoláink, nagyon rossz áll. Ámde még ezen adatok sem elégségesek az ítéletre. Azok közül, kik iskolába járva, azt mondják magukról, hogy olvasni és írni tudnak, hány tudja ezt úgy, hogy használhassa? Hányan vannak, kiknek az iskolából semmi ismeretök sem maradt, s olvasni csak betűzve tudnak, a nélkül, hogy az akadozó olvasás miatt az olvasmányt megérthetnék, s írni legfőlebb alig olvashatólag nevéket tudják? Hány falusi lakos házában találunk egy-egy könyvet, nem mondom, hogy papirost, tollat, ténát? Evvel össze-

függőleg hányan vesznek kezökbe akár egész életükben könyvet vagy hírlapot, hogy azt akár gyönyörködtetésül, akár okulásul olvassák?

Népies irodalmunk, lehet mondani, még nincs. Többen megpróbálkoztak vele, hogy ilyent teremtsenek. Törekvésök meghiúsult, mert a nép nem olvasta a munkákat, de nem is igen olvashatta, mert ehhez sem képessége, sem érzéke nem volt. Kedveltesük meg előbb az iskolákban az olvasmányokat, az öntanulást, akkor meg lesz vetve a népirodalom alapja. Keletkeztek néplapok, ezeknek is ugyanaz a sorsuk. Különben ezen kísérleti népirodalom is nagyon tévesztett, rossz alapon mozgott. Sem tárgya, sem nyelve nem olyan, hogy a népmívelődés hathatós eszközeül szolgálhasson. A ponyvairodalom, minő nálunk van, bizony nem fogja emelni a nép műveltségét.

Menjünk tovább ez egyes társadalmi rétegek szemléletében, s tekintve a követelményi arányt, itt sem fogunk sokkal kedvezőbb állapotot találni. A városi néposztály is végtelenül el van hanyagolva. Nem ritkaság, hogy egy városi ugynevezett elemi iskola sokkal alantabb áll, mint egy falusi.

Époly szomorú az állapot, ha iskoláink tantárgyait s az előadás szellemét tekintjük. Bárhova nézzünk, iskoláinkban tulnyomóan elméleti tárgyak, elméleti s majdnem dogmaticus módon adatnak elő. Az iskola, mint ha kiszakasztaná a tanulót a világból. Az iskola egyik főcélja fölébresztteni az öntanulási, a szabad gondolkodási ösztönt. Midőn tanításunk szelleme olyan, hogy a tanulmányt szárazon s mintegy bevégezten adjuk elő a tanulónak, nem figyelmeztetvén őt, hogy a világon, az életben minden természetes okok szerint történik akkor elfojtjuk benne a szabad kutatási ösztön kifejlődhetését, akkor nem tanítottunk, hanem idomítottunk, s nem keltettük föl, hanem megállítottuk a szellemi tehetséget. S iskoláink általánvéve ily szellem által vannak lenyűgözve.

Nagy és nehéz feladat vár reánk a közoktatás terén! Teremtentünk kell iskolákat minden irányban a

társadalmi helyes igények szerint, és reformálnunk kell a létezőket, hogy a kívánalmaknak minél tökéletesebben megfeleljenek. És az iskolákba be kell hoznunk azon szellemet, mely élesztő, buzdító legyen a folytonos öntevékenységre. Sok a teendő, ha csak a legégetőbb szükségleteket is kielégíteni akarjuk. Nem is fogunk egyszerre megtehetni mindent. De tegyünk annyit, mennyit a legnagyobb erőfeszítéssel tehetünk, s tegyük úgy, hogy intézkedéseink ne legyenek ismét egyoldalúak, hanem az egyetemes haladhatás erőteljes életésiráit rejtsek magukban.

Nagy mu'asztás vádja terheli őseinket, hogy ők még akkor sem emelkedtek a nemzeti gyakorlati műveltség vagy fontosságának tudatára, midőn más népek e műveltség óriási hatalmát tetteleg már gyakorolták, s méltán mondhatta 1848-ban a képviselőház augusztus 4 iki ülésében az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat fölötti vita alkalmával H u n f a l v y P á l: „Azoknak, kik még korán látják a nevelés ügyét fölvenni, annyit mond, hogy Sz. Istvántól fogva 814 éve először róla szólni nincs korán!” Hol lennének most, ha már saját kü'ön királyaink a XVI. század előtt megismerik a nemzeti műveltség nagy fontosságát, s ezt a kedvező körülmények között minden lehető erővel előmozdítani törekszenek? Hány seb lett volna ez által a nemzet tétéről elhárítva, melyek ezen elhanyagolás következtében később támadtak, s tudja isten, mikor és miképp gyógyíthatók be, s ha be nem gyógyíttatnak, előbb-utóbb romlást idézhetnek elő?

A magyar törvényhozás csak 1848-ban foglalkozott tüzetesen először, de ekkor is csak az elemi tanügygyel; az addig főnrállott kormányiszékek kevés gondot fordítottak e tárgyra.

A közelebb multból két figyelemreméltóbb mozzanatot jegyezhetünk föl az elemi oktatás körül. Az egyik a m. kir. Helytartótanács intézvénye 1845-ben; másik az 1848-iki pesti országgyűlés tárgyalása. Mindkettőt bővebben megismertetem.

A Helytartótanács említett évi intézvénye „M a-

gyarország elemi tanodáinak szabályai" cím alatt jelent meg s tiz fejezetben 88 §-t foglal magában, s kiterjeszkedik részletesen mint a fiu, mind a leányoktatásra. Ezen utóbbiról az V. szakaszban fogok szólni.

A szabályzat megkülönbözteti az alsó és felső elemi tanodákat. Az alsó elemi tanoda 2 osztályból, a felső 4 osztályból áll, de a 4-ik osztály 2 évfolyamra oszlik.

Az alsó elemi tanoda első osztályában taníttatik: vallás, szentírás, erkölcstan, olvasás, írás, szám-tan. A 2-ik osztályban vallás, szentírás, erkölcstan, olvasás nyomtatványokból és kéziratokból, szám-tan, ének.

A felső elemi tanoda két alsó osztályában a tantárgyak, mint fönnebb. A 3-ik osztályban: Vallás, szentírás, olvasás, írás, latin olvasás és írás azok számára, kik gymnasiumba voltak lépendők, anyanyelvtan, magyar nyelvtan, fogalmazás, szám-tan (arány, társasági szabály, mértékek ismerése, a pénznemek egymáshoz aránya). A 4-ik osztály első évfolyamában: vallás- és erkölcstan, szám-tan, szép- és helyesírás, magyar- és német nyelvtan, fogalmazás, polgári építészet, rajz, népszerű mértan, Magyarország és Ausztria föld-leírása. Fogalmazás. A 4-ik osztály második évfolyamában: vallás- és erkölcstan, szám-tan (kereskedés, üzérkedés s nagyobb gyárakban előforduló esetekre alkalmazva), szépírás, magyar- és német nyelvtan, rajz, polgári építészet, tömörmértan, eröműtan, természet-tan, természetrajz, egyetemes földirat szavalás, fogalmazás.

A szabályzat gondoskodik a tanodák fölállításáról is. Mind anya, mint fiók helységekben, sőt népes pusztákon is elemi tanoda állítandó. Ha csekély a tanulók száma s a nép szegény, kedvezőbb körülmények bekövetkeztéig több közel eső község egyesülhet, ha pedig a távolság miatt az egyesülés nem lehetséges, a tanítás ugynevezett költöző tanítók, vagy a lelkész által eszközöltessék.

Még megemlítenők a szabályzatból: A vallást mindenütt a lelkész tantja; a tanodák költsége a községek terheli, minden gyermek, fi és leány 6, vagy legfőlebb 7 éves korától 12-ig iskolába járni köteles; kimondatik az elv, hogy a leánytanoda a fitanodától lehetőleg mindenütt egészen elkülöníttessék.

Tagadni nem lehet, hogy e szabályzat, didacticai tekintetben a kor követelményének színvonalán állott, de nem volt gondoskodva erélyes végrehajtásról, az iskolavezetés ügye maradt a régi, az egyház kezében, s az üdvös rendelet nem hatott át az életbe. Bármit tervezünk, a végrehajtás iránti határozott intézkedés époly fontos, mint maga a dolog lényege, mert különben legjobb szándékunk csak jámbor ohajtás marad.

Az 1847⁸-iki gyökeres átalakulási szellem az elmaradását és teendőit megértő nemzetben a közoktatás reformjának szükségérzetét is fölébreszté. Az ezen évi országgyűlés által a vallás- és közoktatási miniszterium utasítva lón, hogy a legközelebbi törvényhozás elé az elemi nevelés iránt törvényjavaslatot terjesztszen elő. E törvényjavaslat 1848-ban a pesti országgyűlésen elő is terjesztetett, s az augusztus 3-ától ugyanazon hó 14-ig 9 ülésen át vitattatott; az e fölött folyt viták eléggé tanusíták, hogy Magyarország első népképviselői jól fölfogták hivatásukat. A képviselőház által megállapított törvényjavaslat szövege következő:

1. §. A közállomány kötelessége fölvigyzni, hogy az elemi nevelésben mindenki részesüljön.
2. §. A kormány gondoskodni fog, hogy minden helységben s népes pusztákon, amennyire lehet, tanintézetek legyenek.
3. §. Szüléknek, vagy gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál, vagy magánintézetekben neveltetni, s ily esetben arra, hogy gyermekeiket nyilvános elemi iskolákba küldjék, nem kényszeríttetnek. Azonban a háznál, vagy magánintézetekben nevelt gyer-

mekek minden évben nyilvános iskola előjárói előtt fognak megvizsgáltatni. A magán tanintézetek a status fölügyelése alá helyeztetnek, megjegyeztetvén, hogy Magyarországon és kapcsolt részeiben 1773. óta tetteleg eltörölt szerzetesek magán tanítók nem lehetnek.

4. §. Minden szüle, vagy gyám, ideértve azokat is, kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok, vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket, vagy gyámoltjaikat, ha nevelésükről háznál, vagy magánintézetben nem gondoskodtak, nyilvános iskolába járatni, még pedig a fiakat 6 éves koruktól 12 éves korig, a leányokat szinte 6 éves koruktól a tizedikig. Ezen köteleesség elmulasztása pénzbeli s a körülményekhez képest fogsági büntetéssel is büntettetik.
5. §. Az elemi nevelés minden közintézetben ingyen adatik.
6. §. A mennyiben az egyes iskolák fönntartásukra alapított vagyonnal nem birnak, (mely minden intézetnek most is teljes éprégben fönntartatik), annyiban a népiskolának terheit a község viseli.
7. §. A községi költségek ezen rovata az országos adónak ötszáztóliját meg nem haladhatja, s ennek fizetéséhez minden lakos és birtokos azon arányban járul, melyben egyéb közterheket visel.
8. §. Ha az egyes népiskola fönntartására sem annak saját alapítványi jövedelme, sem a 6-ik § ban meghatározott községi adó nem elégséges, a hiány a közállománytól nyert segély által fog fedeztetni.

9. §. Az elemi oktatás azon tárgyakban határoz-
tatik, melyek a polgári élet minden viszonyai-
ban szükségesek, figyelemmel arra, hogy a
gyermeknek inkább alapos, mint sokféle ismer-
etekhez juszanak.

K ü l ö n ö s t á r g y a i :

Írás és olvasás.

Fejbeli és jegyekkel való számítás.

Térmészettan és természetleírás, az ezeken
alapuló gyakorlati tanulmányokkal, külö-
nös figyelemmel az életmódra és vidékre,
melyhez a növendékek szüleinek nagyobb
része tartozik.

Hazai történet és földleírás.

A polgári jogok és kötelességek ismeretei.

Testgyakorlat, különös tekintettel a hadi
szolgálatra.

Éneklés.

10. §. A magyar nyelv mindenütt rendes tanulmány
legyen.
11. §. Azon növendékek, kik a magyar nyelvet nem
értik, az elemi oktatást saját anyanyelvükön
fogják nyerni.
12. §. A vallásos oktatást a növendékek ezentul
egyenesen es közvetlenül vallásuk lelkészei-
től ingyen veendik.
13. §. Minden községben a közálladalom által egy
közös elemi iskola fog fölállittatni.
14. §. A mely községben több hitfelekezet van, sza-
badságában álland a külön kitfelekezetek tes-
tületének a kormány felügyelése alatt, saját
erejökkel, külön elemi iskolát állítani, azon-
ban csak akkor, ha ezt azon felekezet többsé-
ge kívánja.
15. §. Ezen esetben a külön iskolát fölállító feleke-
kezeti többség elemi iskoláira tett alapítvá-

nyaink: ak az 5. §. értelmében birtokában maradván, a közös iskola fönntartására kívántató községi iskolaadót fizetni tartoznak.

16. §. A községi iskoláknak egyenes fölügyelése a községek által választandó bizottmányokat illeti. Ezen bizottmányok fogják választani a tanítókat azon egyének közül, kik kellő bizonyítványt birnak arról, hogy a nevelési pályára elkészültek. A tanítók választása azonban és törvény által meghatározandó esetekbeni elbocsátása a kerületi bizottmányok, illetőleg közoktatási miniszter fölügyelése mellett eszköztetik.

17. §. A közállomány gondoskodni fog, hogy kellő számmal föllíttasanak oly intézetek, melyekben a néptanítók képeztesenek.

18. §. Az ország és kapcsolt részek külön kerületeiben a szükséghez képest több kerületi bizottmány állíttatik föl, melyek a közoktatási ministerium vezérlete alatt a népnevelés ügyét kezelni fogják.

19. §. Ezen elvek nyomán részletes és a törvényhozás elébe terjesztendő tervek készítésével a közoktatási miniszterium megbizatik.

Teljes szövegében közöltem e törvényjavaslatot, mert közoktatásunk ügyében ez az első érdemlegesebb törvényhozási intézkedés, s mert az egyes hiányait leszámítva, nézetem szerint elvi tekintetben a haladás azon fokán áll, melyről lelépnünk nem szabad.

Foltozgatással mai időben nem segítünk, kivált az oktatás terén. Itt teremtenünk s gyökeresen reformálnunk kell mindent, s midőn teremtünk és reformálunk, tegyük ezt úgy, hogy az intézkedések megfeleljenek a szükségleteknek, s magukban foglalják egyszersmind a siker föltételét. Iskoláink számára és tankörre nézve nem

elégsgesek, a mi van, nem felel meg nem kívánalmaknak sem tanrendszer, fölszerelés, sem a tanítók képzettsége s a tanítás szelleme tekintetében. Mint már említém, el kell hagynunk az egyoldalú elméleti rendszert, gyakorlatiabb alapot kell választanunk, mert nem a szemlélődésnek, hanem a tevékeny életnek, a cselekvésnek kell tanítanunk. Evvel nem azt akarom mondani, hogy hagyjuk el azt, mi szép, s csak az anyagi hasznost tekintjük. Előnynek tartom, hogy nemzetünk jelentékeny költői természettel van megáldva s könnyen ragadható az eszményi felé. Ezt is ápoljuk kellő gonddal, de ne egyedül, mellette ne felejtjük el, hogy a költészet az életnek csak virágja, ápolnunk kell azon szerveket is, melyek tápot adnak a növénynek, mert különben elhervad.

Melyik iskolát kell először javítanunk? ez a kérdés tárgyát sem képezheti. Adatokat, összefüggő tájékozást kell szereznünk arról, hogy mink van, milyen ez, s mire van legközelebbi szüksége a társadalomnak általánvéve? Aztán számba kell vetnünk az erőt, mellyel a lehető legnagyobb áldozatok mellett rendelkezhetünk, s meg kell tenni mindent mindenütt, amit s ahol csak lehet. És fáradozásainknak kívánt sikere csak akkor lesz, ha mindnyájan közreműködünk. Az iskolatügy nem párt, vagy felekezeti, hanem társadalmi kérdés, mely mindenkit egy fornán érdekel, s melyhez senkinek sincs több, vagy kevesebb joga, mint a másiknak. De erről egy későbbi szakaszban külön fogok szólni.

Különös figyelmet követel a nép ügye, mert nemzeti valódi erőt csak az egész társadalom buzgó, vállvetett közreműködésével fejthetünk ki, mert ezen erő kifejtésre a nemzeti lét biztósítása szempontjából is mulaszthatatlan és halaszthatatlan szükségünk van, s mert alkotmányunkat a szabadság alapjára fektettük, s ehhez szívósan ragaszkodni akarunk, miután ez a jövő egyik életfeltétele, de a tudatlan nép vagy elvesz a szabadságban, vagy kikerülhetetlenül szabadságát veszti el.

A népnevelésnek csak felsőbb ágát, de lényeges kiegészítő részét képezi az, hogy egyes társadalmi munkaköröknek megfelelő oktatása legyen. Vétkezünk az állam, a társadalom, s vétkezünk gyermekeink ellen, ha ezeket bizonyos munkakör becsületes betölthetésére nem taníttatjuk; de most erre nincs elég alkalom, itt tehát az államot s a társadalmat terheli a nagy mulasztás. Azt mondjuk, földművelés, ipar, kereskedés emelése nélkül elsüllyedünk. De mivel vetjük meg ezen emelkedés alapját? Semmi más, mint szakiskolák által. Közre kell működnie a nevelésügy előmozdításán minden honpolgárnak, minden társadalmi tényezőnek. Az iskola nem meríti ki az oktatást, ki kell azt terjesztenünk a gyakorlati életre is. Kormány, helyhatóságok, irodalom, egyesületek kezét fogva működjenek e téren. Az utóbbiak befolyása itt a legnagyobb. De működjenek okszerűen s nem szakadozottan.

Csak azt a fátumszerű csalódást ne melengesse senki keblében, hogy oktatásügyünk úgy is tűrhető, talán kedvezőbb állapotban van, mint sok más nemzeté, s hogy ezzel épenséggel várhatunk is minden hátrány nélkül, ha más sürgősb teendők igénylik figyelmünket, munkásságunkat s áldozatainkat. Nagy tévedés! Minden természetes értelmi élénkségünk mellett az általános műveltségben nagyon hátramaradtunk. Ha összeállítanók az értelmiségi tetteképes minőség statisztikáját, elborzadnánk, aránylag mily kevés valódi szellemi erővel rendelkezünk. Menjetek a közéletbe, s vizsgáljatok kritikai szemmel a különféle közhivatalokban, boltokban, műhelyekben, a szántóföldön, s meg fogtok győződni, hogy nemzeti valódi műveltségünk csak foszlány. Pedig nemde, még hódítanunk is kell szellemi erővel; nemcsak megkedveltetnünk, de szükségessé is kell tennünk sok nemzetiségre nézve saját nemzeti műveltségünket? Emlékezzünk Dessewffy Emil hattusavaira:

„Nemzeti műveltség és művelt nemzetiség a cél, melyért mindnyájunknak küzdenünk kell, mert nem a mennyiség, hanem a minőség az erőnek sarkallata . . .

ha veszályben forog nemzeti létünk, ez nem azért van, mert kevesen vagyunk. hanem mert sulyunk csekély! Hivatásunk, melyet sorsunk és helyzetünk reánk parancsolt, az, hogy olvaszszunk, de nem kényszer, nem erőltetés, nem mesterkélrt eszközök által, hanem alapján a magunk számára követelt és senkitől meg nem tagadott fejlédési szabadságnak.“

III.

Egyház és iskola. Tanszabadság.

A multban az iskolák vagy kizárólag, vagy tulnyomólag az egyház befolyása és kezelése alatt állottak. Kisebb-nagyobb mértékben ezen egyházi befolyás ma is főnnáll.

De már korábban kifejlett azon küzdelem, hogy az egyház e befolyása megszüntetessék. E küzdelem most is tart.

A kérdés nagy fontosságu. Óhajtandó, hogy az észszerű érvek fegyverével oldassék meg, mert csak ily megoldása válik az iskolatügy legnagyobb javára. Hogy azonban e körül kellően téjékozzuk magunkat, ismerünk kell az egyház nevezett befolyásának eredetét, kifejlődését, s az ellene támadt küzdelem elveit.

A római birodalom elenyészttével, a miveltség, tudomány egyidőre leszorult a közélet szinpadáról. A népvándorlás következtében bizhatatlan lett az állami és polgári lét; általábanve a testi erő vette át a majdnem kizárólagos uralmat; az egyének társadalmilag elvesztették jelentőségöket, kifejlődött legmerekvebb értelmében a néhány ur s a nagy sokaságu szolga közötti viszony; e mellett természetesen a tudás is elvesztette minden jelentőségét, mert pótolta azt az egyének külső hatalma. Szellemi sűrű sétség boritá el Európai népei láthatárát. Így volt az mindenütt, nálunk úgy, mint másutt.

A kereszténység terjedésével új szellemi irány kezdé meg hódításait.

A régi ugynevezett pogány vallások határozott nemzeti, népi jelleggel bírtak, s áthatották az illető nép állami s társadalmi intézvényeit. A kereszténység az összes emberiség számára és üdvére lett alapítva, nem tett különbséget ember és ember, nép és nép között. Ezenkívül különválasztván magát a konkrét állami élettől, önálló vallás-erkölcsi életet hirdetett, mint a mely élet országa nem e világról való. Ezen egyetemes sajátóságánál fogva az új vallás avatóltjai hivatva voltak Krisztus példája, de egyszersmind e parancsa szerint: „Menjetek és tanítsatok minden nemzeteket!” a népet válogatás nélkül az új hitre tanítani, s őket ennek követésére megnyerni.

Ennek következtében a keresztény vallás papjai elterjedtek mindenfelé, mindenütt ugyanazt a tant hirdetve. Régi időkben mai értelemben vett iskolák nem léteztek. A görögöknél, rómaiaknál s egyéb népeknél egyes, magasabb szellemi tehetséggel fölruházott egyének maguk köré gyűjtötték azokat, kik az ő tanaik és elveik hívei valának, s ezeknek inkább a társalgás módorában magyarázták az általok vallott eszméket. A középkorsötétségében ezen tanítás is szerfölött meggyérült, s az emberek majdnem egészen önmagukra lettek hagyatva, csakély ismereteiket a körülmények szerint a gyakorlati életből merítvén.

A keresztény papok kezdetben a régiek módorában hirdették tanaikat, nem külön iskolákban, hanem alkalom szerint, amint hallgatókat összegyűjthettek, vagy azok jelentkeztek. E tanítások voltak a keresztény iskolák zsengei, a keresztény pap hivatott tanítója lön a keresztény vallásnak. A mint azután a kereszténység nagyobb elterjedésével templomok építtettek, püspökségek alapíttattak, a papoknak föladatukká lön, hogy a templomokban a népet oktassák a keresztény hitben. A templomokban voltak az első állandó keresztény is-

kolák, melyek természetesen csak a keresztény vallás tanítására szorítkoztak.

Ezen iskolák további fejlődésére hathatós befolyással volt egy különös körülmény. A keresztény vallás első nagyobb kiterjedése a római nyugoti és keleti birodalomban történt, hol egyesek még mívelték a görög és római tudományokat s ezek szellemi hagyományait őrizték. E tudományokban jártas egyének csatlakoztak az új valláshoz s ezt a szerzett classicus műveltség alapján tovább fejtegeték, magyarázgaták. A kath. vallás központja Róma lőn s az egyház lassanként a latin nyelvet fogadá el egyetemes nyelvetül. A püpok-nak s papságra készülőknek tehát, mennyire csak lehetséges volt, meg kellett tanulniok a latin nyelvet, mert a biblia s az egyházi egyéb iratok is leginkább latin nyelven lettek elterjedve. Alakultak tehát iskolák, melyekben különösen a papságra készülők tanítottak, a vallástanon kívül latin nyelvre, szónoklatra s némely tanulmányokra. Ezen iskolákban, melyek a kor szelleménél fogva különösen a vallás megszilárdítása érdekében állítottak, mások is, kik a világi pályán voltak maradandók, részt vettek.

A latin nyelv tudása közvetítője lőn a régi latin és görög tudományoknak. Némely püpok, birván hivatusuknál fogva a latin nyelvet, különösen is foglalkoztak a nevezett tanulmányokkal, s bátran mondhatjuk, hogy ezen időben a tudomány, csekély kivétellel, a papok birtokában volt, s az ujkor tudományának terjesztése keresztény szellemben püpok, vagyis az egyház által történt.

A szellemi élet a valláserköcsi életben központosult. A fejedelmek, elfogadván részükről a keresztény vallást, maguk is annak buzgó terjesztői lettek, s nemcsak az egyház törekvésénél fogva, de azért is, mert mind az irás mesterségét, mind a terjedtebb tudományt nagyobb mértékben a papok birták, ezekből vettek maguk mellé tanácsadókat s törvény-, okmányfogalmazókat, egyszersmind nagy befolyást engedtek nekik az állami és társadalmi életben, míg a szellemi élet veze-

tése egészen hatalmunkba került. Az alapított püspökségeket a fejedelmek kettős célból gazdagon adományozták. Először azért, hogy a főpapoknak, mint fejedelmi tanácsadóknak, az államban tekintélyes befolyásuk legyen; másodsor azért, hogy az alsó papságról s a népnek a keresztény hitben való oktatásáról gondoskodjanak. Az adományozásban mindig ki volt téve, hogy az alsó papságról gondoskodjanak és iskolákat állítsanak.

Igy történt, hogy az ujkor mivelődése kizárólagosan valláserkölcsi alapból indult ki; így történt, hogy ezen valláserkölcsi érdekeknek, tehát az iskoláknak is vezetése kizárólag az egyház kezébe jutott el annyira, hogy nem csupán vallási, hanem a később lassanként kifejlődő más tanítással is csak papok foglalkoztak; így történt a nagy vagyon összehalmozása az egyház kezében. Így volt ez mindenütt, nálunk úgy, mint másutt, mert a közszellemnek ez volt iránya; de aránylag kevés ország tett az egyház részére oly dús adományozásokat, mint a miénk.

Még csak azon körülményt kell ismételve kiemelni, hogy az uralkodó szellemi irány miatt a tanítás általánvéve valláserkölcsi és dogmaticus jelleggel birt; továbbá, hogy a keresztény vallás országos levén, az annak érdekében történt mindennemű intézkedések országosak valának.

Bekövetkezett a hitujítás. A keresztény vallás több felekezetre oszlott s ez új viszonyokat idézett elő. Kisebb nagyobb küzdelem után a különvált felekezetek kivívták érvényüket, de a régi alapokon nyugvó r. kath. egyház ezen érvényt vonakodott elismerni. A vallási türelme'lenség kora kezdődött. Amely felekezet valamely országban többségre vergődött s a fejedelem is ahhoz esatlakozott, ott az lett az országos, az egyedül jogosult, az uralkodó vallás. Nálunk a római kath. vallás tartá meg ezen országos, ugynevezett uralkodási jellegét

Innen származott, hogy az egyházi és iskolai ko-

rábbi alapítványok, mint országos jellegűek, most a r. kath. egyház kezében maradtak. Ezen iskolák is országosoknak. Általánosoknak tekintettek, míg a többi felekezetié, midőn az alapítási jogot kivívták maguknak, a sajátlagos felekezeti jellegét nyerték. A protestánsok, magukra maradva, egyházi és iskolai szükségleteiket felekezeti alapon maguk fedezték, s ha e részben alapítványok történtek, ezek, legalább nálunk, csekély kivétellel, magán forrásuak voltak, s egyenesen csak felekezet részére tétettek. Innen származott az is, hogy a katolikus, mint országos, általános iskolák, mindenki részére nyitva voltak, míg a protestánsokéba rendszeren csak a saját felekezeti tanítványok, vétethettek föl, s a legujabb időkig főnnállott nálunk azon intézmény, hogy protestáns iskolákba, kath. tanulókat fölvenni nem volt szabad. Az 1847/8. XX. törvény-cikk 4-ik §-ának tulajdonképeni értelme, hogy a nem-katolikusok iskoláiba is szabadon járhatnak a katolikusok is.

De lássuk ez iskolák további fejlődési folyamatát. Az iskolák még azután is az egyház befolyása és kezelése alatt maradtak, s főnnmaradt azokban tovább is a majdnem kizárólagos vallási jelleg. Idők multával a a békeművei szorgalmasabb művelésével a fölvilágosodás is terjedezett, s a tudomány lassanként megszűnt egy elkülönzött kis kör szabadalma lenni.

Az emberiség rendeltetése a tudás körét korlátlanul minden irányban lehetőleg kiterjeszteni, a meddig az emberi kutató ész azt csak kiterjesztheti. Lassanként megismerni kezdték, hogy egy részről minden ember hivatva van, minél szélesebb tudást szerezhetni magának, más részt, hogy e tudás tárgya nem lehet korlátolt, nem lehet csupán a valláserköcsi életre irányozva, hanem át kell annak ölelnie az összes természetet, s épen azért csakis a szabad korlátlan kutatás vezethet a tudás forrásához. Ebből egyszerűsmind, azon meggyőződés fejlődött ki, hogy a tanítás nem lehet egy külön körnek, vagy testületnek kizárólagos joga, hogy tehát nem papok is hivatvák lehetnek a tanításra,

Most heves küzdelmek keletkeztek a kath. egyház s az ugynevezett szabad kutatási szellem között. Minden fegyelmezett testületnek az a sajátsága, hogy igen könnyen elzárja magát kezdetben vallott és elfogadott eszméi mögé, s nem gondolva a világ haladásával s e haladás pozitív igényeivel, megszokott eszméihez akkor is szívósan ragaszkodik, midőn azok a haladás által rég túlszárnyaltattak. Ez történt a kath. egyházzal is. A vallási tételekre s az egyháznak korábban kifejlett intézményeire hivatkozva, ellene szegült a szabad szellemi kutatásnak s kárhóztatta e kutatás azon eredményeit, melyek az ő eszméivel ellenmondásban látszottak lenni.

Csak lassan történhetett, hogy a nevezett ok miatt az iskolába a gyakorlatiabb tárgyak oktatása is némi bemenetelt szerezhetett. Ehhez járult, hogy az egyháziak tulnyomóan csak vallási, dogmaticus szempontból kezelték a tanítást, tehát a szabadabb szellem kifejlődését akadályozni törekedtek, a kath. vallást más vallásokkal ki nem egyeztethető ellentétbe állították, s így a vallásszabadság megvalósulásának is akadályozói lőnek; végre többé kevésbé ellene voltak a szabadság terjedésének általánvéve. A hatás ellenhatást szült. A terjedező szabadság és fölvilágosodás azon intézkedésben, hogy a kath. egyházi rend a szellemi érdekek vezetését többé kevésbé kezében tartja, a haladás akadályát látta, s mindig nagyobb terjedelmet nyert azon nézet, hogy az iskolák addig nem reformálhatók az új kor követelményei, s a népek valódi érdekei szerint, míg azok az egyház befolyása és vezetése alatt állanak, miből önkényt következtetkezett azon követelmény, hogy az iskolát az egyháztól teljesen külön kell választani.

Az egyháznak különválasztása az iskolától korunk egyik, nagyon elterjedt jelszava.

E különválasztás uralkodó fogalmának lényege következő:

Az egyháznak az iskolák fölötti minden külön joga, vagy előnye töröltessék el, sem a tanításban sem a fölügyeletben, vagy vezetésben nem bírjon az semmiféle sza-

badalommal, hanem az összes föltgyeleti és vezetési jog adassék közvetlenül az államnak s illetőleg a társadalomnak, melyet az megillet. Az egyház vonuljon vissza eredeti hivatása, a szorosan vett vallási dolgok teljesítésére, s ezen, de csak is ezen részben az isko'ákban is az állam föltgyelete alatt gyakorolja a vallás tanítását. Ez természetesen magában foglalja azt is, hogy egyházi tanítórendek nem létezhetnek, valamint, hogy az oly iskolai alapítványok, melyek a tanítást az egyháznak adják, töröltessenek el. Sőt némelyek még azt is kívánják, hogy pap egyáltalánvéve ne lehessen tanító. Ezen követelmény önnönmagában még nem szünteti meg az iskolák felekezeti jellegét, csak is az egyház befolyását zárja ki azokból.

De a követelmény nem maradt meg e pontnál. A valódi fölvilágosodás a hitet lelkiismereti ügynek tekinti, mely fölött csak Isten ítélhet, de ember nem; azért vallás és vallás miatt nem ismer különbséget az emberek között. E fölvilágosodás szülte a vallás s z a b a d s á g o t, mint korunk egyik legszebb vívmányát, mely nem azt jelenti, hogy a társadalom közönyös a vallás iránt, hanem csak azt ismeri el, hogy Istent különféle módon lehet imádni. A valóságos ápolnunk kell, mert erre a léleknek szüksége van. De az Istent lélekből imádni többféleképp lehet. E különbség tehát nem képezheti az emberek között sem a társadalmi és politikai egyenlőtlenség sem, a sur'ódás tárgyát; valamint nem lehet mondani, hogy egyik, vagy másik vallás képezhetné az erkölcs föltételét. Az erény, erkölcs, erkölcsiség azonban nem képezhet különféleséget, pedig a lelki élet épen az erényben tetőzik. Ha valamely vallás erkölcstelenségre, vagy csak erkölcsi közönyre vezető ágazatokat foglalna magában, az föltétel nélkül kárhozatos volna, s annak nem lehetne semmiféle jogosultsága a társadalomban. Az erényt, erkölcsiséget éleszti, szilárdítja s emeli a hit, azért is kell azt minden lehető küzgalommal ápolni. De ezen legfőbb érdekek élesztésére, szilárdítására s emelésére közre kell hatnia minden egyéb tudásnak, en-

nélfogva minden nevelésnek, oktatásnak is, mert minden társadalmi boldogság föltétele az erkölcs. Minden ember kötelessége, hogy erkölcsös legyen, s minden embernek kötelessége, hogy hivatásában az erkölcs emelésére közreműködjék. Annál nagyobb-e kötelessége a tanítónak.

A szabadság említett magasztos fogalma szülte azon teljesen jogosult föltevést, hogy míg egy bizonyos vallásra csak az taníthat, ki e vallásnak buzgó híve és követője; addig az általános nevelést tanítást vezetheti mindenki, ki erre nézve erkölcsi és tudományos képesítéssel bír, bármily vallásu legyen különben. Innen származott, mint a valódi testvériség jeliséje, a közös iskola eszméje, melynek az az értelme, hogy ugyanazon iskolába egyformán járhat bármily vallásu tanuló, s ugyanabban taníthat szinte bármily vallásu tanító, ha egyébként a tanítás általános keltekeivel bír. Vég eredményében ezen eszme oda megy ki, hogy a hittaniakat kivéve, egyáltalán semmiféle felekezeti iskola ne létezzék.

A közös iskolák eszméje kizárja a felekezeti iskolákat; ezekben a vallás tanítása egészen különszertien kezelendő olyformán, hogy a vallásra az egyes felekezeti tanulókat mindig az illető felekezeti lelkész tanítsa, a ki ne is tartozzék a rendes tanítók közé. A többi vagyis rendes tanítók szabadon választassanak, vagy neveztesse ki minden tekintet nélkül vallásukra, csak tanítási igazolt képességgel bírjanak. Az iskolák fölötti hatalmat, fölügyeletet az országgyűlés és kormány s illetőleg valláskülönbség nélkül a községek, megyék, kerületek gyakorolják.

Ez általános körvonalozásában értelme azon tannak, hogy az iskolák az egyháztól különválasszassanak, s hogy az iskolák közösek legyenek.

E tan ellen küzdenek a hitfelekezetek, és különösen küzd teljes erejével a kath. egyházi rend. Említettem már, hogy a kath. iskolák kezelése miként jutott a papság kezébe. A kath. egyházi rend az eddigi kath. jellegű tanintézeteket most is bizonyos tekintetben a magáénak vallja, azokhoz való vélt tulajdonjogát min-

den kitelhető erejéből védelmezi, mások által tiszteletben tartatni kívánja; ezen iskolák fölött közvetlen felügyeleti előnyt követel, s e jogát nem csak az alapítvány természetéből, hanem magától a vallás alapítójától származtatja. „A kath. egyház isteni alapítója a tanítást és nevelést hit és erkölcs dolgában kizárólag az egyházi rend hivatásszerű kötelességévé tette, míg a hívőknek e tekintetben engedelmisséget parancsolt. Ez intézkedést meg nem változtathatjuk a nélkül, hogy egyházunk sarkalatos elveibe ne ütközzünk. Ha az intézetek felekezeti jellegét csupán csak a káték különfélesége határozza meg, ugy a tanügy rendezői nehezen vártak volna mostanig, hogy a profán tudományokra nézve válaszfalat ledöntsék. A káték elvei azonban minden felekezetnél átszivárogtak a profán tudományokba és tankönyvekbe is, sőt még a közönséges abc- és olvasókönyvek sem mentek azoktól. Innen lehet ama nagy érzékenységet megmagyarázni, melyet felekezetek minden különbség nélkül, a más vallásuak bármi néven nevezendő hivatalos, vagy magán beavatkozása iránt talusítanak. A könyveket tán tisztítani lehetne, de az előadó nyelvét megkötni lehetetlen. A tanító egyház tehát saját iskoláiban a profán előadásokra nézve sem adhatja föl állását, betekintési és fölügyeleti jogát.“ *)

A protestansoknál egészen más a viszony. Itt az egyházi szerkezet nem különíti el mereven a papokat a világiaktól, ez utóbbiaknak is megvan aránylagos részüök az egyházi és iskolai dolgok vezetésében, tanítórindjeik sincsenek, itt tehát az iskolák saecularisálva vannak; de e mellett szinte felekezetiek, noha a közösségnek nem látszanak oly nagy ellenzői lenni. Az 1848-ban a helvét hitvallásuak által Budapesten tartott országos értekezlet kimondá, hogy „ők elismerik az államnak jogát saját költségén iskolát állítani bárhol, a szabadság fölvirult korának szellemével egyedül összeférhető szabadakaratú használatnak fönntartása mellett, azon-

*) B. Eötvös József és a népnevelési egyletek. Irta Benczö.

ban a közös iskolák ügyéről oly értelemben, hogy ilyes iskolákban minden hitfelekezeti iskolák s az övéik is szükségkép beolvasztassanak, felekezeti lételők veszélyeztetése nélkül nem tanácskozhatnak mindaddig, míg az 1847/8: XX tc. 2. §-ában kimondott egyenlőség és viszonyosság minden tekintetben életbeléptetve, s ily módon az ő állásuk, úgy az állam, mint más hitfelekezetek irányában biztosítva nem leendő *)

A mondattokból láthatjuk, hogy a kath. egyházi rend más szempontból tekinti az iskolákat, mint a protestansok, kiknél az iskolák világiasítva vannak, sőt akik a közös iskolák eszméjét is elfogadni hajlandók, ha befolyásuk azokba törvényesen biztosítatik. Ennélfogva mindenekelőtt szükséges, hogy a kath. iskolák reformáltassanak a valódi szabadság értelmében.

Vannak kérdések, melyeket kényeseknek szoktak nevezni, s azért sok ember tartózkodik azok boncolásától. A politikának, mint később bővebben fogom indokolni, gyakran szükséges nagyobb figyelemmel lennie az uralkodó véleményre, mint a feltétlen igazságra, de az igazság kutatása minden tekintetben korlátlan szabadságot igényel, s e szabadságot mindenkinek meg kell adnunk. Nemcsak a külső tekintetek, de az elfogultság s a pártnézet is elhomályosítják a lelki szemet. A fönntérintett kérdést is kényesnek tekintik némelyek, de azért nemcsak jogunk, de kötelességünk is behatóan hozzászólni, mert ha haladni akarunk, kötelességünk kutatni az igazságot.

Hogy az iskolák világiasításához és közösségéhez jobban hozzászólhassunk, lássuk mindenekelőtt iskoláink mostani viszonyait s azon körülményeket, melyek-re e viszonyok alapítva vannak.

A mi iskoláink kevés kivétellel mind felekezetiiek. A katolikusoknál különbség van az elemi és felsőbb iskolák között. A kath.

---

*) A vallás és közoktatási miniszter által Budapestre 1848-dik évi szept. 1-ső napjára egybehívott magyarhoni h. hitvallásu öt egyházkerület képviselőinek értekezleti jegyzőkönyvéből.

elemi iskolák közvetlenül az egyházi rend befolyása alatt állanak. Az eddigi szervezet szerint nálunk ezen iskolákra nézve a tan- és nevelésügy élén minden püspöki megyében maga a megyés püspök áll, ki mellé a fejedelem püspöki előterjesztés folytán egy fő tanfőlügyelőt nevez ki az egész (egyházi) megyére. A megye az esperesi kerületek szerint megannyi tankerületre osztatik, melyek élén a püspök által kinevezelt egy-egy tanfőlügyelő áll. Az iskolák igazgatója a plébános, ki a hitelelemzői tisztet is végzi. Ennélfogva a kormány-
nak is minden intézkedései csak a püspöki hatóságok útján juthatnak az iskolákhoz.

A felsőbb iskolák (gymnasiumok) nagy része egyházi rendek kezében van, vagy püspöki hatóság alatt állanak. Csak kevés az oly gymnasium, melyek költségei egészen országos alapból fedeztetnek; ezekre közvetlenül és mindenben a kormány gyakorolja a befolyást; vannak még községi gymnasiumok is, melyek ellátását a község viseli, de a kormány ezekre is tetemes befolyást gyakorol.

A protestans iskolákról már szólottam. Ezekre nézve az illető felekezetek teljes autonom jogot gyakorolnak, a kormánynak csak csekély főfőlügyeleti joga van azokra.

Az említeteken kívül a görögkeleti vallás van legjobban elterjedve hazánkban. Ezek is ifjúságuk nevelését egészen önállón és szabadon kezelik, de habár világiakból is képezett congressus dönti el a főbb felekezeti dolgokat, mégis tényleg iskoláik majdnem kizárólag papjaiktól függenek.

Ezen felekezeti iskolai viszonyok jogalapja különböző.

A katolikus iskolák viszonya a történeti általános viszonyokból fejlődött. E viszonyokat fönnebb röviden már ecseteltem. Hozzáadom még a következőket: A hitújításig jelentőséggel bíró más vallásról, mint rómainak, nálunk nem lehetett szó. Midőn tehát ekkor az egyházi rend, vagy iskolák részére alapítványok tettek, ezek országos értelemben, tulnyomóan fejedel-

mek által az egész ország javára tétettek. Ez figyelemreméltó körülmény. Az egyháziak nem felekezeti szempontból, mert ez nem létezett, útasítottak a tanításra, hanem általános szempontból, bizatott rájuk az ország ifjuságának nevelése. A hitujítás következtében felekezetekre szakadt a keresztény vallás; de a római katolika ekkor, míg előbb egyedüli volt, most lett uralkodó vallás, s ezen oknál fogva előbbi viszonyai az állam irányában érintetlenül maradtak. Az egyház és iskolák korábbi országos alapítványai ezentúl is a katolikusok kizárólagos birtokában maradtak, az egyházi rend országos tanítórendnek tekintetvén, továbbá is megtartá hatalmát az iskolák fölött, ezen iskolák továbbá is egyedül voltak nyilvánosak és országosak, mely jellegöknél fogva az állam azok fölött oly jogot is gyakorolt, mint állami intézmények fölött. Innen azt kell következtetnünk, hogy a kath. iskolákat általánvéve kevésbé vallásfelekezeti, mint országos, általános szempontból kell megítélnünk.

Menjünk most át a másik oldalra s vizsgáljuk a protestans iskolák viszonyát az államhoz. A protestansok iskolai jogai törvényeken, nevezetesen a bécsi (1606.) és linci (1645.) békekötéseken, az 1791: 26-ik törvénycikken s az 1844: 3-ik törvénycikken alapszanak. Különösen az iskolatgyeokról tüzetesen és részletesen szól az 1791: 26-ik törvénycikk, melynek 2-ik §-a kimondja, hogy protestánsok „iskolákat további engedelem nélkül saját költségükön építhetnek, de hitsorsos népök anyagi túlterhelteése nélkül.“ Az 5-ik §. szerint: „Mind a két hitü evangelicusok elemi, vagy grammaticális tanítóintézeteiket megtarthatják, vagy újakat állíthatnak, s pedig alsókat szabadon, főiskolákat királyi jóváhagyás mellett. Ezekbe tanítókat, rectorokat, iskolamestereket tehetnek, ezeket elbocsáthatjuk, számukat meguagyobbíthatják, vagy kevesbíthetik, helybeli fő- és közönséges iskolaigazgatókat, s gondnokokat, sőt még a tanítási módszer módját is maguk megválaszthatják; a főfelügyelést ő felsége azonban kormányiszékei által magának fönn tartja olyformán, hogy

az egészhez i'omított tanulmányi szerkezetről (literariae institutionis) való intézkedés, melyet az ország rendei ő fölségének átadtak, ide is kiterjedjen.“

A görögkeletiek vallási és iskolai joga különösen az 1791: 27. törvénycikken alapszik.

Nézzük ezek után az iskolatügy kérdését először általánosságban. Itt a következő két kérdésre kell felelnünk :

Kit érdekel a nevelés tanítás ?

Meddig terjed az államjoga az intézvények megváltoztatásában ?

Én azt hiszem, hogy ellenkezik a társadalom jogaival, érdekeivel, ellenkezik a szabadsággal, ha a katolikus egyházi rend azt mondja, hogy egyedül csak ő van hivatva kath. tanodák vezetésére. Ellenkezik ez a szabadsággal, mert minden jogelőny megzavarja az egyenlőséget, de ellenkezik a társadalom érdekeivel és jogaival, mert a fönnebbi tan azt jelenti, hogy a társadalomnak csak egy kis része van hivatva az egész társadalmat független belátása szerint vezetni.

Mi a nevelés-tanítás s mi annak tárgya ? Az ember szunnyadó tehetségeinek fölkelte, s oly kifejlesztése, hogy legfőbb rendeltetését, az öntökélyesbítést eszközölhesse. E rendeltetést senkitől megtagadni nem lehet, de e rendeltetés teljesítéséhez az eszközöket megszerezni minden ember elvitázhatatlan joga, sőt kötelessége. Hanem, mivel e tökély esbülés csak társadalomban, az egyik embernek a másokra való kölcsönhatása által eszközölhető, s mivel épen e miatt a társadalom minden egyes tagjának legfőbb érdekében áll, hogy a társadalom minden tagja lehető legjobban legyen képesítve nevezett rendeltetése teljesíthetésére, azért a társadalomnak egyes tagjaiban és összeségében van joga intézni saját nevelését, és lemond nemcsak legfőbb jogáról, de önállásáról is, gyámság alá veti magát s kockára teszi minden érdekeit, ha mást ruház föl nevelése kizárólagos jogaival.

Embernek fölött különös jogokat a teremő senkinek sem adott. Ő egyenlőknek, saját képére és hason-

latosságára teremté őket. A társadalmi különféleségek, osztályozások, különös hivatáskörök emberek művei, s ezen társadalmi különféleségeknek az az észszerű célja, hogy a társadalmi összhangzó élet különféle szerveitől szolgáljanak, vagyis, hogy a társadalmi sokoldalú élet betölthetőségét lehetővé tegyék. Ennélfogva társadalom-kivüli alapból a nevelés jogát leszármaztatni nem lehet, mert ez megsemmisítené az ember minden önállóságát, minden méltóságát.

Az emberiség élete az egyes emberéhez hasouló. Kezdetben semmit sem tudott, semmiről sem volt tiszta, világos fogalma. Az első egyén, ki reá befolyást gyakorolt, az volt, ki nagyobb testi hatalmat tudott kifejteni. Ez történt a szellemi befolyás tekintetében is. A szellemi hatalom szinte hódító, s az szerez magának nagyobb hatalmat, kinek nagyobb a szellemi ügyessége. Midőn csak kevesek bírtak nagyobb tudással, a szellemi vezetés önként az ő kezökbe került.

Főnnebb megmutatni törekedtem, minő sajtószertü viszonyokból fejlődött az, hogy a neveléstanítás az egyházi rend hatalmába jutott. De azt senki sem állíthatja, hogy azon viszonyok olyanok voltak, melyek örök megmaradása a társadalomra nézve üdvös lehetett volna. Nem akarom mondani, hogy e viszonyok között az egyházi rend sok jót nem eszközölt volna. Sokszor a tényleges viszonyok igazolnak egy dictátorságot, absolutismust, de helytelen volna ebből azt magyarázni, hogy a dictátorság, absolutismus a legésszerűbb kormányzati forma s hogy ennek főnmaradása a társadalomra nézve üdvös lehetne. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy különösen nálunk az egyházi rend kitünő szolgálatokat mutathat föl a neveléstanítás terén, talán többet, mint bármely más országban. Igen sok iskolát az egyház alapított; adott a hazának kitünő írókat, államférfiakat, hazafiakat; a tudományokat nagy buzgalommal művelte. Mert az iskolák tulnyomó része most is kezelése alatt van, vannak kitünő, szakmájukban a kor igényeinek megfelelő tanítói, kik

a legjelesebb tanítókarnak is büszkeségére lehetnek. Ez mind tény, melyet kétségbevonni nem lehet.

De ebből nem következtetem, először: hogy ez kizárólagos érdem volna; ez volt hivatásuk, kötelességük. Nem következtem másodsor: hogy mivel közülök sokan eleget tettek kötelességüknek, tehát maradjon meg az eddigi tanítási viszony ezután is. A fennebbi tényből csak az következik, hogy ha valaki papi, azért jeles tanító is lehet, s én ennél fogva a papi és tanítói állást nem tartom összeférhetetlennek. Hanem, hogy akár egyik, akár másik társadalmi testület magának követelje a kizárólagos, vagy csak a fő jogot a tanításban, ezt sem a társadalmi érdekekkel, sem az igazsággal nem tartom összeegyeztethetőnek. A tanítás saját külön hivatás, melyre külön kell készülni, melyet tehát más hivatásnak alá-, vagy mellérendelni nem lehet, nem szabad. Nemzetünk ma már nem éli gyermekkorát. A viszonyok megváltoztak, s ezek az intézmények megváltoztatását is igénylik.

Hanem jogra hivatkoznak, melynél fogva szerintök jogsértés nélkül ezen iskolai viszonyokat nem lehet megváltoztatni. A szabadság és jogegyenlőség korában mindenesetre legelső kötelesség a jogot tiszteletben tartani. De én arról vagyok meggyőződve, hogy a kérdéses jog nem létezik, sőt annak fönntartása a jogtalanságnak volna állandósítása.

Az állami vagy társadalmi különös jogviszonyok és intézvények nem birhatnak az örökkétartás természetével, mert a társadalmak rendeltetése folytonos haladás, a haladás pedig változás. Igen sok állami viszony alapja nem más, mint hatalmaskodás, önkény, sok ilyen jogviszony egészen nélkülözi az észszerű alapot, s csakis a fejlődés tökéletlenségének tulajdonítható. Egyébiránt is a különös jog alapja az élet valamely különös észszerű célja s e cél elérésére megkívántató eszközök. Ha a cél elveszti jelentőségét, vagy az eszközök elégtelenek annak elérésére, a jogviszony alapja is megszűnik. Mivel pedig az államtól, vagy társadalmtól senki sem tagadhatja meg azon örökjogot, hogy

ésszerű céljai elérésére a lehető legjobb eszközöket választhassa és alkalmazhassa, világos, hogy az intézvényeket és különös jogviszonyokat jogában, sőt rendeltetésénél fogva kötelességében áll vagy megszüntetni, vagy úgy változtatni, hogy céljai érésére a legalkalmasabbak legyenek. A ki ezt tagadja, az ellensége az egyenlőségnek és szabadságnak, az tehát ellene szemül a társadalmi haladásnak. A történet tanúsítja, hogy a jogviszonyok, még a magánjog körébe tartozók is, változnak. A mi törvényeink is eltörölték az urbéri viszonyt, a nemesi kiváltságokat, az ősiséget, kimondották a vallások egyenjogúságát stb. Senki sem mondhatja, hogy az országnak erre nem volt joga, azt sem mondhatja, hogy evvel jogot sértett volna, ellenkezőleg a társadalom egyik része ellenében fönnállott jogsérelmet orvosolta. A kath. egyházi rend nevelési vélt joga szinte ily viszonyok közé tartozik. A társadalomnak kétségtelen joga van önmagával rendelkeznie, tehát kétségtelen joga van megállapítani azt is, miként vezesse saját nevelés-tanítását. Ennélfogva joga van módosítani, változtatni is a létező nevelési viszonyokon; de kötelessége is e módosítás, ha a létezők bármilyen tekintetben nem felelnek meg a célnak. Hogy pedig a mi neveléstanítási viszonyaink nem felelnek meg a célnak, azt tanügyünk elhagyatottsága eléggé tanúsítja.

Oly korban élünk, midőn a vallást nem tartjuk többé válaszfalnak az emberek között, mert beismerjük, hogy minden vallás jogosult, mely Isten imádására s az erények gyakorlására tanít. Továbbá, mai időben meggyőződésé vált, hogy az ismeretek, a tudomány teljesen önálló szellemi kört képeznek, mely teljesen különbözik a vallási szellemi körtől. Két különböző tényezővé fejlődött ez ki az emberi haladás folytán, ezért teljesen jogosult is azon követelmény, hogy az egyház az iskolától különválasztassék, mert csak így tölthető be legjobban mindkettőnek külön hivatása.

Én föltétlenül hiszek a haladás mindenható erejében. Hiszem, hogy az igazság előbb-utóbb önként ér-

vényt szerez magának e világon, azért hiszem azt is, hogy eljő az idő, midőn általánossá fog válni azon meggyőződés, hogy a szorosabb értelemben vett felekezeti iskolák a kiskorúságnak maradványai, s önként egyesülnek az emberek, hogy iskoláikat közös erővel vallási tekintetek nélkül, fogják megállapítani, berendezni és vezetni, s a vallás tanításáról külön fognak megfelelően gondoskodni. Már most is több ily iskola alakul, s hiszem, hogy ezután még több fog alakulni. De megfelejtkezném arról, hogy a létező viszonyok is hatalom, melyeket szinte számításba kell vennünk intézkedéseinknél. Oly intézkedés, mely a kényszer jellegét viselné, ellenhatást idézne elő. A létező viszonyok miatt a társadalom jelentékeny részénél ellenszenvre fogna találni azon követelmény, hogy minden felekezeti iskola, kivéve, természetesen a hittaniakat, egyszerre most azonnal megszüntetessék, mint ilyen, s azok közös iskolákká alakíttassanak át. Az ily kísérlet kockáztathatná a sikert. Pedig helyesen mondja Mill Stuart *): Valamely intézvény foganatosíthatásának, tehát sikerének is első főtétele, hogy a nép, melynek az intézvény szánva van, beleegyezzen annak elfogadásába, vagy legalább ne utasítsa azt oly módon vissza, hogy elháríthatatlan akadály gördüljön a foganatosítás útjába. Az elmélet, ha nincs figyelemmel az élet viszonyaira, utópiává lesz.

Nézetem szerint, a mit most e tekintetben tennünk kell, a következő:

1. A kath. elemi iskolák vétessenek ki az egyház vezetése alól s e vezetés az államra s az illető községekre ruháztassék. (Erről bővebben a jövő szakaszban.)

2. Mindazon felsőbb iskolák, melyek általános országos jellegű alapítványokból keletkeztek, egészen az állam fölügyelése és vezetése alá adassanak, úgy, hogy a kormány a tanárokra nézve is teljes jogot gyakorolhasson.

3. Az ugynevezett állami tanintézetek nem bir-

---

*) On liberty.

hatnak a felekezetiesség jellegével, hanem, mint a tanulókra nézve már törvényileg áll, a közösség a tanárookra is kiterjesztessék, úgy, hogy ezen tanintézetekben, a hittant kivéve, bármi vallásu tanárok alkalmaztassanak

4. A magán jellegü alapítványok, ha nem ellenkeznek a társadalom érkeivel, tiszteletben tartandók.

Ezen intézkedések mielőbbi foganatosítása tanügyünk emelésének multhatatlan föltételét rejti magában.

Hogy azok, kik az egyháznak az iskolától való különválasztását követelik, követelik egyszersmind az egyházi tanítórendek eltörlését, már fönnebb említettem. E rendek alkotmánya régi, a haladás által rég tulszárnyalt viszonyokhoz volt mérve, mely mai időben a tanítói hivatás körével is gyakran ellenmondásba jő. Mai időben a tanítás fontos hivatása multhatatlanul követeli:

Hogy a leendő tanítók e hivatásra önállón és külön készüljenek, s készültségöknek, mielőtt pályákat megkezdenék, nyilvános bizonyítékát adják;

hogy csak a tanhatóságtól függjenek;

hogy állomásukon, kivéve a képességihiányt és erkölcsi tarthatatlanságot, elmozdithatatlanok legyenek;

hogy választott szakmájokban ne háborgattassanak.

Bármit határoz a politika a tanítórendek fönmaradása tekintetében, a tanítókra nézve a most említett követelményeket minden kivétel nélkül meg kell tartani, mert tanügyünk érdeke multhatatlanul igényli.

Most szólni fogok a tanszabadságról, mely némi tekintetben a fönmondottakkal is összefüggés azokat bővebben megmagyarázza.

A szabadság concrét kérdései között alig van bonyolódottabb s nehezebb, mint a tanszabadság. Ha a föltétlen tanszabadság fogalmának alapjára állunk, akkor azt kell mondanunk, hogy mindenki nyithat iskolát, taníthat, taníttathat, mi neki tetszik, ez iránt senkinek sem felelősséggel, sem számadással nem tar-

tozik; szövetkezhetnek többen, bárkik, hogy iskolákat alapítsanak és tanítsanak.

Munkám közben említett m már, hogy a föltétlen szabadság nem mindenben valósítható a társadalomban, mert a társadalom lényege épen abban áll, hogy egyéni jogainkból valamit föláldozunk polgársaink javára. mert csak így válik lehetségessé a társadalmi életet föltételező öszhangzat. Vad állapotban pl. az önvédelem tényleges jog és szükséges is, mert más által nem pótolatik. Társadalomban a bíróra ruházom át e jogot, ki ennek szentelvén egész életét, a hozott vagy szokásos törvények szerint észszerűben fog engem védeni s méltóbb elégtételt szerezhet né táni sérelmemért, tehát önvédelmi jogom föladása által csak nyertem. Igen sok dolog van, a mi ellen föltétlen értelemben nem lehetne kifogást tenni, de a társadalomban elkövetve, vagy kockáztatja, vagy épen sérti a polgártársak érdekeit. Azért midőn a szabadság egyes concrét kérdésének helyességét kutatjuk, mindig főtekintetbe kell vennünk azt, miképen és mennyiben egyeztethető az össze a társadalom érdekeivel. A szabadság eszköz levén, csak azon határig válik üdvössé, meddig célszerűen s kár nélkül fölhasználható.

A tanszabadságot illetőleg figyelmünk kell arra, hogy a tanítás észszerű célja az embert, mint társadalmi lényt, minél képesebbé tenni rendeltetése teljesíthetésére. Ebből következik, hogy az oly tanítás, mely e célnak meg nem felel, vagy e célnak ellene működik, a társadalom érdeke ellen van intézve, mert ha a társadalom egy bármi csekély része képtelen az ő rendeltetését betölteni, az káros hatással van a társadalom többi részére is. Tehát a társadalomnak joga van fölügyelni, hogy a tanítás a célnak megfelelő legyen. Ebből származik a társadalomnak s illetőleg az államnak fölügyelési joga az iskolákra, valamint oly kötelező rendszabályok megszabására, melyek a társadalom érdekeit lehetőleg védik. A fölügyelési jog-

től, ennek minőségéről, kiterjedéséről, megosztásáról a következő szakaszban tüzetesen fogok szólni, azért most csak a második pontra nézve mondom el véleményemet, mire azután a tanszabadság körüli nézeteimet fektetem.

Véleményem szerint az iskolaügy körül a következő óvórendszabályok mutatkoznak szükségeseknek:

1. Bebizonyított képesség, hogy az, ki tanítani akar, e hivatásának megfelelhethet.

2. Az, ki bármi iskolát akar nyitni, arról, hogy milyen lesz ezen iskola szervezete, mind külső, mind belső tekintetben, s az, ki képesítése folytán tanítani akar, arról, hogy mit akar tanítani, a fölügyelet gyakorolhatása végett erről a kormánynak jelentést tartozik tenni.

3. Szinte a fölügyeleti jog gyakorolhatása végett az iskolát a kormány s illetőleg ennek közege bármikor hivatalosan meglátogathatja.

4. Mindennemű iskola tartozik tanulmányi állapotáról és credményéről a statistikai hivatal által megállapított rovatok szerint évenként kimutatást adni.

5. Azon tanulók, bárhol és bárkitől tanultak legyen, kik akár egy bizonyos ismeretkört s szellemi érettséget föltételező további tanulói pályára lépni akarnak, akár oly életpályára kívánnak lépni, melyen a társadalom iránt bizonyos kezességgel tartoznak, általánosan kötelező nyilvános vizsgálatnak tartoznak magukat alávetni.

Meglehet, hogy általános szempontból ezen óvórendszabályok kissé szigoruak, s a tanszabadságot mértéken túl korlátozzák. De én e tekintetben a tényleges viszonyokból indultam ki, s úgy találom, hogy e szabályok az adott viszonyok között s épen tanügyünk s értelmiségünk emelése végett szükségesek. Meglehet, jöni fog idő, midőn ezekre ily mértékben nem lesz szükség; de intézvényeinket mindig a jelen idő számára kell alkotnunk, azon megjegyzéssel, hogy ezek egy szcbb jövő bekövetkezhetését ne csak ne akadá-

lyozzák, hanem elősegítsék. Épen a szabadságot kell védelmezni és ótalmazni, hogy szabadossággá ne fajuljon s szabadtalansággá ne süllyedjen, s nem kell mondanom, hogy minél fejletlenebb valamely társadalmi állapot, annál nagyobb féltékenységgel és óvatossággal kell a szabadságot védelmezni, mert épen itt fordulhat az legkönnyebben önmaga ellen.

Minden oly intézvélynél, hol az egyén mások érdekeit magában foglaló munkát tesz, szükséges az oly korlátozás, hogy ezen érdekek meg ne sértsenek. Az iskola nem önnönmagáért létezik, a tanító első sorban nem önnönmagáért tanít, hanem tanít másokat, kezébe veszi mások jövőjének alakítását s ezzel kapcsolatban kezébe veszi a társadalom leglényegesebb érdekeit. Követelheti e tehát a társadalom, hogy azon ember, ki ilyenre vállalkozik, kezességet adjon az iránt, miszerint a tervezett iskola az ő szervezetében ezen nagy érdekeknek megfelel-e? Azt mondhatná valaki, eléggé meg van óva a társadalom érdeke az által, hogy a szülőök szabadságában áll gyermekeiket nem adni oda tanításba, hol nem fognának megfelelően taníttatni. Azonban legyünk magunk iránt őszinték. Bir-e minden szülő tehetséggel és legtöbbször alkalommal a tanítót, vagy iskolát kellőképp megítélni? Ne bizzunk magunkban határtalanul, mert akkor gyakran csalódunk.

Sokan a tanszabadságot abban keresik, hogy mindenféle korlátozó vizsgálat megszüntettségük s mindenki tanulhat ott és attól, hol és kitől akar. Távól vagyok attól, hogy én a formát a lényegnek akarnám fölláldozni, mi a pedanteria szokása, mely a szellemnek legnagyobb nyűgözője. Azért soha sen fogom állítani, hogy pl. csak formabizonyítvány adhat valakinek erre, vagy arra képességet; van ennek egy, mindenek fölött álló bizonyítéka, s ez a tettekben nyilatkozó próba. Igen sok valóban nagy ember sem rendszeresen iskolába nem járt, sem iskolai formabizonyítványokat fölmutatni nem tudott. De ezt rendes körülménynek nem lehet tekintenünk. Nem a faggató, hanem a tudomány követelményeinek megfelelő szigorú vizsgálatok ren-

des körülmények között nem csak próbái a képességnek, hanem az előretörekvésnek biztosítékai is, azért a vizsgálatok nem csak nem ellenkezőnek a tanszabadsággal, hanem annak biztosítékai gyanánt is tekinthetők. Más az, hogy mindenkinek joga legyen iskolát nyitni, s joga legyen tanulni ott és attól, hol és kitől akar.

A tanszabadság alapfeltétele, hogy mindenki nyithat bárminő iskolát, s mindenki taníthat bármit, csak az iskola ne ellenkezzen a társadalom érdekeivel, ezek megóvására pedig a főnemlített rendszabályok tartandók meg. Ebből folyólag mindenki bocsátható a meghatározott vizsgálatokra, ha ezekre magát jelenti, bárhol s bárkitől tanult legyen.

Nézetem szerint a tanszabadság most adott fogalma a társadalmi s politikai szabadság legnagyobb ápolója s legnagyobb biztosítéka, azért a társadalom legfőbb érdeke e tanszabadságot a maga részére követelni. Ha csupán csak az államhatalom nyithat iskolákat, vagy, ha csak az általa megállapított tanterv s tankönyvek szerint szabad iskolát nyitni és tanítani. akkor először a társadalom egész sorsa, anyagi jóléte, erkölcsé, érte' misége, szelleme, szabadsága az államhatalom önkényére van bízva. Mondhatná valaki, hogy az államhatalom nem fog a nép érdekei ellen cselekedni. Azonban eléggé tapasztaljuk, hogy az államhatalmak változnak; s mindig fennmarad a lehetőség, hogy annak érdekei nem egyeznek meg a társadalom érdekeivel. Aztán az elmélet és tapasztalás egyformán tanúsítják, hogy nem a változó emberekben, hanem az intézményekben rejlik a társadalom érdekeinek s a szabadságnak legfőbb biztosítéka.

Vannak, kik az iskolát egészen külön akarják választani az államtól, épen úgy, mint a vallást; alakulnának külön iskolaközségek, melyek az iskolaügyet tökéletes szabadsággal kezelnék, mint a vallást a vallás-községek. De én nem hiszem, hogy az ily viszony ki-elégíthetné a társadalom iskolai érdekeit; én szükségesnek tartom, hogy az iskolaügy az államhatalom

kötelességeinek egyikét képezze, hogy a mutatkozó hiányokat, mulasztásokat mindenkor pótolni tartozzék. De adassék meg e tekintetben a társadalomnak is a jog intézkedni önállóan.

A mi iskoláink történeti fejlődése miatt nálunk mindig lesznek nagy számmal ugynevezett állami iskolák, melyek természet szerint mindig az államhatalom közvetlen rendelkezése alatt állanak, s melyekben ennél fogva az államhatalom bír mind a tanítás, mind a tanítók iránt kizárólagos rendelkezési joggal. Sőt, mint később bővebben indokolom, az államnak sok tekintetben kötelessége lesz új iskolákat is alapítani. Ennél fogva épen nem lehet attól tartani, hogy a tanszabadság mellett minden tanítási rend mellőztethetnék s a tanítás sikere kockáztatva lehetne. Ezt megakadályozza azon körülmény is, hogy némely esetekben az államhatalom a tanulóktól megköveteli, hogy az általa előírt vizsgálatnak alávéssék magukat. És, ha az állami tanintézetek mellett lesznek magániskolák is, az csak jótékony versenyt fog előidézni, mert min len verseny üdvösen hat.

Hogy a tanszabadság ne legyen pusztá szó, annak az iskolák min len nemére ki kell terjeszkednie, érvényre kell azt emelni az elemi, közép és felső tanzásokban. Ezt kívánja a szabadság fogalma, de ezt a tudomány s az értelmiség érdeke is. A tanintézetek egyformasága a szellem legnagyobb nyugtázója; míg ily egyformaság mellett lehetetlen az értelmiség minden igényeit is kielégíteni. Mindenki igazat fog adni azon állításnak, hogy a politikára nézve legkívánatosabb, ha a conservatív és haladó eszmék bizonyos egyensúlyt tartanak egymás irányában, mert ez a haladást legjobban biztosítja; a haladó eszmék mindig és mindenbea előretörvén, a conservatív eszmék pedig megakadályozván azt, hogy a haladás ne váljék rohamossá s ennek következtében rombolóvá. A dolog természetében rejlik, hogy az államhatalom rendes körülmények között a conservativismuhoz hajlik túlnyomóbban. Nálunk azonban a conservativismust igea sokszor balul szokták megítélni, s e miatt azt többé kevésbé gyűlöletessé

teszik. Azon politika, mely a téyleges állapotot mereven fönn akarná tartani, ezen értelemben már nem volna conservatív, hanem visszamenő, retrograd, mert visszamenés, ha a kor határozottan kifejlett s közszükséggé vált eszméi mögött maradunk, ily uton mindig hátrább esünk el a kortól. Van a politikának oly iránya is, mely a kor eszméivel egészen ellentétben, a haladás kerekét nemcsak megakasztani akarja, hanem oly intézkvények visszaállítására, vagy életbeléptetésére törekszik, melyek a valódi haladás igényeivel hom'ok egyenest ellenkeznek. Ezeket reactionariusoknak szokták nevezni, s méltán megérdemlik a közmegvetést, melyben részesülnek. A tanügyben is visszatükröződhetnek az érintett politikai árnyalatok, s a tanügyben is a haladás és fontolgatás összhangzata s kiegyenlítése képes a legüdvösebbet eszközölni.

Hanem épen ezen szempontból szükséges a tanszabadság. Az államhatalomnak, mint említém, természetében rejlik, hogy mindent gyakran a félékséggel határos megfontolással, vagy épen sablonszerűséggel tegyen. Azon állambatalom, mely a rohanó párttal azonosítja magát, mint forradalmak alatt szokott történni, szélsőségekre vetemedik, általános elveket törekszik rögtön érvényesíteni, ily eljárása által a leglényegesebb magánérdekeket sértheti, s oly intézkedéseket tesz, melyek megtörnek a viszonyok kényszerűségének kemény szikláján s nem ritkán ellenkező visszahatást idéznek elő. Példa rá a francia nagy forradalom. Hanem, mint minden természet, az államhatalomé is tulságokra szeret csapongani. Gyakran mértéken túl ovakodó, féllénk, ott is megijed, hol semmi komolyan ijesztő nincs. Nagyon szeret ragaszkodni a megszokotthoz, a bureaucricushoz, s ezen természeténél fogva a szabadabb, előtörökő szellem nem igen fejlődhetik benne. A haladásnak egyik föltétele a bátorság, gyakran vakmerőség; alig történik valami rendkívüli nagy dolog bátorság nélkül. A tudományban is kívántatik bátorság, sőt vakmerőség, bizonyos forradalmi szellem. Az eszmék, a módszerek rabságban tartják az embert. Csak keve-

sen mernek másképp gondolkodni is, mint a tényleges irányadó közszellem sugallja. S ki vonhatná kétségbe, hogy ha nem volna meg a szabadság ezen irányadó közszellemen tülemelkedni, akkor nem volna lehetséges a haladás sem? Mi volt az emberi szellem haladásának legnagyobb lüktetője? Hogy egyes választottak lerázták magukról a tényleges viszonyok békóit, s bátran boncolva ezeket, új eszméket, új irányokat hirdettek. A szellemi rabságban sinylő tömeg néha lahotával, máskor üldözéssel fogadta ezen újítókat, de, ha az újításban igazság rejlett, az végre, bár néha csak nemzedékek után, de mégis érvényre emelkedett s az emberiség közkincsévé lőn. Használót tapasztalnak az anyagi haladás terén. Ha nem lettek volna oly bátor férfiak, kik próbát próbára tettek volna fáradhatlanul, vas kitartással, századokkal hátrább lennének, mint ahol most vagyunk. Minden merészkedés kockára játszik, minden próbálgatás a meghiúsulhatásnak is van kitéve. Ezen eszmei forradalmi irányban sok téves, káros, sőt veszélyes eszme is fölmerül, de már rendeltetésünk látszik lenni, hogy minden jó rosszal is van vegyítve, sőt a rossz épen arra szolgál, hogy az a jót, az igazságot jobban földerítse. Így van ez mindenütt, így a tudományban is.

A tanszabadság magában foglalja a tudomány szabadságát, mely ismét föltétele a politikai, társadalmi és vallási szabadságnak.

S a tanszabadság szükséges minden fokozatban. Hadd állítsanak iskolákat, minőket tetszik, tanítsanak, amit tetszik, csak ne ellenkezzék ez a társadalom érdekeivel.

Nálunk a tanszabadságnak még semmi jelentősége sincz. Vannak nyilvános és vannak magán iskoláink. A nyilvánosak egyenesen az államhatalom rendelkezésétől függnék; de a magánosak is, melyek a tanszabadságot képviselnék, függnék tőle, mert szigorúan megcenzúrálja a tantervet és legalább eddig, csak olyanok engedélyeztettek, melyek az államhatalom által jóváhagyott sablonhoz alkalmazkodtak. De míg egyrésről ez

nem a tanszabadság, úgy másrésről az által lehetetlen a sok értelmiségi igénynek is eleget tenni. Gondoljunk csak a sok mindenféle értelmi szükségletre. Csak a tanszabadság töltheti ki a rendes iskolák közötti távot.

A tanszabadság a legfelsőbb tankörben is szükséges, sőt épen itt leli az teljes kifejezését. A tanszabadság fölkelte a tudás, a szellemiek iránti legnagyobb érdekeltséget. Csak ez idézheti elő azon jótékony versenyt, mely minden tespedésnek utját állja.

A tanszabadság magában foglalja az egyéni tanítási szabadságot kivétel nélkül, de a társadalmi érdekek által követelt, biztosíték mellett. Ennélfogva pap is épen úgy lehet tanító, mint más, de szinte csak ugyanazon feltételek mellett. A szabadság csak akkor, teljes, ha mindenkinek egyformán megadatik, de a szabadság ellen volna, ha egynek több szabadság adatnék, mint a másoknak, mert ez már szabadalom volna. És azért vonatkozólag jelen viszonyainkra, teljesen jogosult, sőt szükséges azon követelés, hogy az egyháziak is, bárminő néven neveztessenek, előbb a megkívánt képességi bizonyítékot nyujtsák, mielőtt tanítanak. Mint már említém, sokan úgy vélekednek, hogy a tanszabadság nem foglalja magában a tanító testületek szabadságát, ennélfogva a tanszabadság által is indokoltnak tartják, hogy ily tanítótestületek pl. tanítószerzetek, ne engedélyeztessenek. De ezzel nem függ össze, hogy pl. vallásfelekezetek ne állíthassanak tetszészerinti tanodákat.

A tanszabadságnak megrövidítésére van a nyilvános és magán tanodák közötti azon különbség, hogy csak az elsők adhattak ki ugynevezett államérvényes bizonyítványokat. Nézetem szerint a vizsgálatokat s a bizonyítványok érvényét is a tanszababadsággal megfelelőleg kell rendezni, mi annál sürgetőbb, mert az eddigi erre vonatkozó eljárás a tanulmányi igényeknek sem felel meg. A legigazságosabb, de egyszersmind legcélszerűbb eljárásnak az látszik, hogy az állami iskolákban szigoruan megállapítottván az osztályok tananyaga,

minden újonnan belépni kívánó, akár még nem tanult iskolában, akár magán, vagy más iskolában járt, szigorú fölvételi vizsgálatot tartozik kiállani, s ennek eredménye határozza meg, az illető tanoda melyik osztályába vétethetik föl. A magán tanodáknak is érdekökben fog állani ezen vizsgálatot megkivánni, mert a tanoda virágzása lényegesen függ attól, hogy az egyes osztályok tanulói a megkivántató előismereteket tökéletesen birják. Az évi iskolai vizsgálatok külső célja csak az legyen, hogy az iskola igazgatója s illetőleg tanítóttestülete megbírálhassa, ugyanazon tanoda folytatólagos felső osztályaiba mely tanulók bocsáthatók. Ezen vizsgálatokról csak kívánatra adassanak ki bizonyítványok, melyek önmagukban nem jogosítanak semmi tanulót, hogy más tanodába előleges vizsgálat nélkül fölvétethessék.

Továbbá újabb időkben nálunk ugy nevezett érettségi vizsgálatok honosítottak meg, melyeket azok tartoznak letenni, kik valamely felsőbb tudományos szaktanpályát akarnak folytatni. Ezen vizsgálatok különféle nevek alatt legtöbb helyütt divatoznak, s hasznosságuk a magasabb műveltség érdekében kétségbevonhatatlan. De nálunk legtöbbben rosszul, t. i. akként értelmezik, hogy céljok az iránt: valljon a tanuló bir-e azon előismeretekkel, melyek a további szaktanulmányok sikeres folytatására szükségesek, bizonyosságot szerezni. De nem ez az egyedüli, lehet s mondani, nem is a főcéljok. A közfölfogás igen helyesen a magasabb szakpályák követőitől bizonyos általános ismeretkör, általános műveltséget igényel; az érettségi vizsgálatok arról nyújtanak bizonyítékot, valljon az illető ezen ismeretkörrel, a műveltség e fokával bir-e. Az ezen vizsgálatokon nyert bizonyítványoknak általános érvényűeknek kell lenniök. De éppen azért célszerű, sőt szükséges, hogy azok egészen különálló vizsgáló testületek előtt a kormány által megállapított mód szerint történjenek. Lehet több vizsgáló bizottság az országban, s a tanulók bármelyiknél jelenthetik magukat, de külön ily vizsgálatokat semmi iskola nem tarthat. Aztán ezen vizsgálatokra

bocsátható legyen mindenki, akár tanult nyilvánosan, akár nem, de az alól semmiféle fölmentések ne adassanak. Végre magától értetik, hogy némely életpályák gyakorolhatására szinte kivántatnak előleges vizsgálatok. Ezekről csak azt jegyzem meg; hogy a tanszabadság követelménye szerint ezekre is bocsáttassék mindenki, ki a netán megelőzőleg megkivánt vizsgálatról bizonyítványt tud fölmutatni.

Az 1847⁷/₈ magyar törvények, de még inkább az 1848-iki elemi oktatástügyi törvényjavaslat a tanszabadság több elvét felölelé. Szükségesnek tartom, hogy ezekről röviden megemlékezzem.

Az 1847⁶/₈-iki törvények közül a XIX. és XX. törvénycikkek vonatkoznak az iskolatügyre.

A XIX. tc. 2. §-a az egyetemre vonatkozólag így szól:

„Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egy részről a tanuló arra nézve, mely tant s melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tessen; másrészről, hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is a miniszterium által ideiglenesen megállapítandó, később pedig törvény által meghatározandó föltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.“

A XX. tc. 3. §-a így szól:

„Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztetesenek, s ezen elvnek részletes alkalmazásával a miniszterium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.“

A 4. §.:

„A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedtetik.“

A 8. §. a görögkeletiek vallási és iskolatügyeik iránti intézkedési jogát biztosította.

Tagadhatatlan, hogy e törvényekben, korábbi iskolai viszonyainkkal szemközt, nagy haladás van; de

azok részint nem elég szabatosak, részint nem elégítik ki még sem a kor igényeit.

Az egyetemi tanulás és tanításnak adott szabadság csak föltételes s e föltételek iránt a határozat későbbre tartatott fönn. Szükséges, hogy törvényhozásunk e §-t mielőbb egészítse ki, s különösen a rendes tanszékek mellett a tanítási szabadságot is a legszélesebb értelemben mondja ki oly kiegészítéssel, hogy felső tanulmányi folyamatokat bizonyos, de a szabadsággal meg egyező föltételek mellett mindenki nyithat.

A XX. tc. 3. §-a, úgy, mint oda van állítva, a legbonyolódottabb s körülményeink között valószínűleg kivihetetlen. A szoros értelemben vett felekezeti iskolák, az egyház és iskola különválasztása elvén, csak a magán iskolák közé tartozhatnak, melyek ellátása az alapítókra illeti. Az állam köteles gondoskodni a társadalom érdekei által igényelt iskolák föllállításáról s a magán iskoláknak csak akkor jöhet segítségére, ha ezen iskolák lényeges hiányt pótolnak s az alapítók által kezdetben tökéletesen el nem láthatók. Különben is a 4. §. föltételeit az állam nem is teljesítheti tökéletesen, ha a sokoldalú tényleges és ujonnan fölmerülő követelményeknek eleget akar tenni. E tc. 4. §-a a legszabatosabb, noha a szabadság eszméje szerint azt olyformán kellett volna fogalmazni, hogy bármely iskolába mindenki járhat minden megszorítás nélkül.

Az 1848-iki pesti nemzetgyűlés által megállapított elemi oktatásügyi törvényjavaslat a legfontosabb okmány reánk nézve, mert ez tökéletesen a kor igényeinek színvonalán áll. E törvényjavaslatot az előbbi szakaszban teljes szövegében közöltem, most csak rövid megjegyzéseket teszek reá.

Elveit a következőkbe foglalhatjuk össze:

Elismerése az állam azon kötelességének, hogy minden honpolgárt tartozik a taníttatásban részesíttetni. (1. 2. §§.)

Tankötelezettség kényszer rendszabályokkal. (3. 4. §§.)

Ingyentanítás. (5. §.)

Az elemi tanítás költségeit az illető község viseli, s csak ennek tehetetlensége esetében jó segítségre az állam. (7. 8. §§.)

Az egyház és iskola különválasztása; közös iskolák, de a hitfelekezeteknek is engedett tanszabadsággal. (12. 13. 14. 15. §§.)

A községek befolyása az iskolákra (16. §.)

Az államhatalom fő fölügyeleti jogának megóvása, (17. 18. §§.)

A 9. §. az elemi ismeretek oly körét állapítja meg, mely a kor követelményeinek megfelel.

E törvényjavaslatnak vannak ugyan még hiányai. Talán nemcsak célszerű, de szükséges is az elemi oktatás fokozatát is megállapítani; aztán a leánynevelés teljesen mellőzve van, a mi nem menthető mulasztás. Mégis, mint említém, hazánk törvényhozása megelégedéssel tekinthet mindenkor vissza nevelésügyi első cselekményére. Hol volnánk, ha legalább csak e törvényjavaslat léphetett volna életbe már 1849-ben. 19 év mult el azóta, épen elég arra nézve, hogy az elemi oktatás a gyakorlati életben érvényesüljön! Ha tekintetbe vesszük a törvényjavaslatban megállapított 6 évi körforgást, akkor három nemzedékkal vagyunk hátrább, mint lehetnénk, ha e javaslat foganatosított volna. Honatyáink sok évi bátor és veszélyes küzdelemmel kivívták végre 1848-ban azon politikai s társadalmi szabadságot, mely erőteljesebb életünknek s haladásunknak nélkülözhetetlen föltétele. S íme, a szabadabb lét legelső pillanatában azonnal átlátták, hogy egyrészt a politikai és társadalmi vívmányok csak akkor lehetnek tényleges valósággá, s az anyagi, szellemi és erkölcsi haladás csak úgy indulhat meg, ha a népnevelés virágzik, s azonnal intézkedtek ennek előmozdítása iránt. A 48-iki kormány és törvényhozás, melyek feje fölött annyi és annyi égető teendő tornyosult össze, melyek minden pillanata a legfontosabb és mellőzhetetlen intézkedések által volt igénybe véve: mégis vettek annyi időt, hogy az elemi oktatásügyre is kiterjeszszék beható rendelkező figyelmöket. A nemzet-

gyűlés időt vett magának, hogy a július 11 iki nevezetes indítvány tárgya'ása közben vette elő s végezte be az elemi oktatás ügyét.

A nemzet méltán követelheti, hogy a tanügy most is a törvényhozási legelső teendők egyikét képezze. A tanügyi intézkedések szellemét illetőleg, hazánk a 48-iki reformtörvények alapján áll, azok szelleméhez kell ragaszkodnunk, ha nem akarunk gyáván hűtlenek lenni sok évi küzdelmeink iránt, ha nem akarunk visszafelé esni, hogy majd később az utónemzedék újra kezdje kétes sikerrel a harcot. Az oktatás terén sem szabad a 48-iki reformtörvényeknek szellemétől, melynek a 48-i elemi oktatástügyi javaslat csak kifolyása, visszamaradnunk; sőt, mert ekkor csak kezdeményezés vala, mely hiányos szokott lenni, most tovább kell építenünk a megkezdett alapon s ki kell javítanunk, kiegészítenünk, a mi netán hiányos. És ismétlem, ez ügygyel nem szabad késnünk, mert az iskolaügyben a késedelem nemzedékekre szokott kihatni. „Csalódni a neveléstügy dolgában majdnem bűn; de késni vele, ez nagy szerencsétlenség!“ *)

---

*) L'Ecole. Par Jules Simon. 348. lap.

IV.

Tankötelezettség. Tandíj. Az államhatalom s a társadalom befolyása az iskolákra. Egyleti működés az iskolák előmozdítása érdekében.

Egyike a legnehezebb politikai kérdéseknek azon határ kijelölése, meddig terjedhet az állam hatalma, s hol kezdődjék a társadalmi s egyéni teljes függetlenség és szabadság. De ha általánosságban nehéz is e kérdés szabatos meghatározása, sőt nézetem szerint általános képlettel azt kifejezni nem is lehet, mert az a tényleges viszonyoktól függ; mindazáltal az állam céljának fogalmából egyenesen következik, hogy az állam kötelessége gondoskodni arról, miszerint senkinek érdekei mások által meg ne sértessenek; s miután minden kötelesség csak akkor teljes, ha az annak teljesíthetésére szükséges eszközökkel rendelkezünk, az állam a nevezett irányban kényszereszközökkel is élhet.

A kifejlett elv alapján nem nehéz azon kérdésre felelnünk: valljon az állam kényszerítheti-e a szüléket, hogy gyermekeiket bizonyos nevelésben részesítsék? vagy mi ugyanaz: A szabadsággal összefér-e a tankötelezettség?

A tankötelezettség fogalma következőkben áll: Mindenkit kivétel nélkül kötelezni, hogy az ismeretek bizonyos körét magának megszerzze; mivel pedig

a gyermek nem önjogu, kötelezni, s pedig szükség esetén a kényszerítés alkalmazása által a szüléket, gyámokat s körülmények szerint a községeket, hogy a gyermekeket egy meghatározott ismeretkörre okvetlenül taníttassák.

Jogos-e e kötelezés? Én úgy hiszem, hogy igen. A megelőzőtt szakaszokban törekedtem megmutatni, hogy az értelmiség bizonyos foka föltétlenül szükséges mind az anyagi boldogulhatásra, mind a szellemi és erkölcsi fejlődésre. Ámde ezek az ember legfőbb érdekei, kell tehát, hogy az állam az egyes honpolgárok ezen érdekeit minden erővel védelmezze. A socialisták és communisták egyéb nagy tévedéseik között azon, az emberi természettel ellenkező szélsőségre jutottak e tekintetben, hogy azt állították, miszerint a gyermek nem a szülőé, hanem az államé, azért az államnak egyedüli kötelessége arról gondoskodni, hogy a gyermekből az állam hasznos tagja képeztessek, tehát kiveendőnek mondották a gyermeket a család kezéből, hogy az állam kizárólagos gondoskodása alatt oktattassék. Hasonlót gyakoroltak már a régi korban a spártaiak, kiknél az egyén jelentősége megsemmisült az államesszme ellenében. Ámde ki nem látja be, hogy ez megsemmisíti az emberi legszebb érzést, megsemmisíti a családot, mely szelid örömeink egyedüli legfőbb forrása s az erkölcs alapja, megsemmisíti az egyént, — tehát a legnagyobb zsarnokság.

Oly intézkedés, mely a nemesebb érzések ellen van intézve, egyszersmind természetellenes dolog. A család a jó erkölcsök és erények leghívebb őre, az valóságos templom, s a békesség hazája, hova mindenkor kegyelettel kell közelednünk. A szeretet a gyermekeket a szülői házhoz s ez által a hazához kapcsolja szorosabban. A gyermekek a szeretet zálogai, kiket Isten azért ad a családnak, hogy a szeretet e földön állandóan megmaradjon. *) Ha szükséges és jótékony a család,

---

*) A sziv életéből. Irta Környei János. Pest, 1867. Lampel Róbert.

akkor kell, hogy a szülékre bizzuk a gyermekek iránti gondoskodást. De hisz nyilatkozik is eléggé e természeti érzés. A szülék legnagyobb igyekezete oda van irányozva, hogy gyermekeiket boldogokká tegyék, hogy szerezzenek nekik vagyont, hogy őket értelmessé, erényessé, becsületesé képeztessék. A mely szülő ezt nem teszi, abban kihalt a jobb, a neme-sebb érzés, az vétkezik gyermekei s vétkezik a társadalom ellen. A társadalomnak tehát teljes joga van a szüléket e bűn elkövetésében kényszerítéssel is gátolni s illetőleg őket gyermekeik iránti kötelességeik teljesítésére kötelezni. Ebben rejlik a tankötelezettség igazolása.

Különben e kötelezettség nem áll magában. Ott vannak az örökösödési törvények, melyek a szüléket szinte korlátozzák gyermekeik irányában; ott van a pazarlókra törvényesen kimondott gondnoksági intévény, ott az árvák fölötti gyámkodás s maga a házassági törvény is egyenesen kimondja, hogy a szülék gyermekeiket nevelni tartoznak. Mindezekről senki sem mondhatja, hogy ellenkeznek a szabadsággal, tehát a tankötelezettségről sem lehet azt mondani, ha következetesek akarunk lenni.

Azonban a tankötelezettség csak bizonyos és pedig általános ismeretkör megszerzéseig terjedhet, mert különben megsérthetjük a tanítandó egyén szabadságát. A határ: meddig terjedhet az iskolakötelezettség, a következő általános elvben leli kifejezését: „Az állam köteles gondoskodni, hogy minden ember megszerezze azon ismeretkört, mely további fejlődésének mulhatatlan feltétele.“ A ki semmit sem tud, az nem is fog, semmire sem mehetni; ki nem ismeri a számokat, nem tudja a számolási alapműveleteket, a számtanban nem haladhat tovább. Olvasás nélkül nem lehet mai korban szellemileg művelődni, époly szükséges az írás, egyszerű számolás, valamint a nyelv oly ismerete, hogy a további önművelődésben elég biztos eszközül szolgálhasson. Ezek elkerülhetetlenül szükségesek, s ezeknek, mint elkerülhetetleneknek megtanulására mindenkit kényszeríteni is le-

het, mert nevezett ismeretek a 'ovábbi fejlődhetés mulhatatlan föltételét képezik. Ezen ismeretkört ki is lehet bővíteni, de ennek szüksége nézetem szerint a körülményektől függ.

Hazánkban iskolaügyi törvényhozás átalánvéve nem levén, a kötelezettség sem volt törvényileg kimondva, de egyrészt az iskolaügyekben időközökben kiadott szabályrendeletek többször kimondák azt, másrészt annak szükségessége általános meggyőződéssé is érlelődött. De foganatosítva nem volt, nem is lehetett, mert először a végrehajtás nem volt a felelősség elvére fektetve, másodsor, mert nem levén mindenütt iskolák, azt nem is lehetett volna végrehajtani.

A tankötelezettség mulhatatlan előfeltétele:

1-ör, hogy iskola legyen;

2-or, hogy ezen iskola a szükség szerint ingyenes legyen.

Hiába parancsoljuk, hogy minden gyermek köteles bizonyos ismeretkört szerezni, ha előbb oly intézetről nem gondoskodunk, hol ezen ismereteket megszerezheti. Mulhatatlanul megkiváútatik tehát, hogy minden községben legyen iskola s pedig legyen annyi, hogy a növendékek tanulhaszanak. Szükséges továbbá, hogy ezen iskola ingyenes legyen, mert tandíjak mellett siker nélkül akaróak gyermekei iskoláztatására kényszeríteni azon szűlőt, ki épen csak annyit keres, hogy családjával éhen ne haljon. A mi kötelesség, azt emberileg lehetővé kell tenni.

Az 1848-iki elemi iskolaügyi törvényjavaslat ezen elveket alkalmazta. Kimondotta a tankötelezettséget, kimondotta, hogy minden helységben s népes pusztán iskola legyen; kimondotta, hogy az elemi oktatás minden közintézetben ingyen adatik. Mezőgazdagsági viszonyaink egyik következménye, hogy nálunk nagyon sok, gyakran a helységtől távol eső puszta van. Ha az az ösztön lett volna birtokosainkban, a mi van az amerikaiakban, akkor ez nem képezne akadályt a népnevelésben. Midőn ugyanis az amerikaiak kiúrtván az őserdő valamely részét, család

jaikkal, bármily kevesen vannak is, ott letelepedni akarnak, első gondjok, hogy legyen iskolájok és imaházuk. Csak, ha ez megvan, gondoskodnak a lakházakról s egyéb épületekről. Nálunk, mint említettem, nagyon sok a puszta, de csak kivétel, hogy valamelyiken iskola lenne. A béresek s egyéb cselédség gyermekei többnyire egészen el vannak itt nevelés dolgában hagyatva, mert a község rendszeren oly távol van, hogy oda nem küldhetik mindennap a kicsinyeket. Ha azt akarjuk, hogy a tankötelezettség általános legyen, akkor a pusztákról sem szabad megfélemlítenünk, s háározottan törvény által kell megállapítani, mi módon foganatosíttassék s tartassék itt föl az elemi oktatás. A 48-i törvényjavaslat e kérdésnél oda tette ezt a szócskát: „a mennyire lehet.“ Ez kibuvó ajtó, melyen a közöny, a nemakarás sokféle módon kibuvhatik. E határozatlanságot nem helyeselhetem.

A tankötelezettséget ki kell mondani törvény által s vele kapcsolatosan ki kell mondani, hogy minden helységben legyen iskola. Ámde mindezt könnyű kimondani, nem is lesz ellene senkinek kifogása; hanem nehezebb azon kérdés megoldása: Ki állítsa az iskolákat?

Én azt hiszem, hogy mind a politikában, mind a társadalomban az intézkedések akkor legtartósabbak s a kifejlődésre legalkalmasabbak, ha becsütetes érdeken, hasznossági elven alapszanak. Gyakran nehéz, de mindig fontos kérdés marad: a valódi érdekeket bizonyítani s azok iránt hajlamot ébreszteni.

Megkísértem megállapítani, kinek áll közvetlen érdekében, ennél fogva első kötelességében iskolát állítani.

Én az állami merev központosítást a szabadságra nézve a legveszélyesebbnek tartom. A politikai valódi haladás mérvének lehet tekinteni, hogy az államhatárolom közvetlen intézkedési joga és kötelessége minél csekélyebb körre szorítkozzék. Az iskola egyike a legfontosabb társadalmi intézményeknek; az iskola képezi az embert; minő az iskola, olyan lesz a nemzeték, azért

ki birja az iskolákat, birja a jövő nemzedéket. Ha tehát azt mondanók: Az állam köteles mindenütt iskolákat állítani, a mikor természetesen az állam fogna azokba kizárólagosan befolyjni is: akkor a legveszélyesebb központosítás elvét fognók érvényre emelni.

Az iskola társadalmi intézmény. Az államnak kötelessége gondoskodni arról, hogy az ifju nemzedék minden irányban kiképezthessék, de a végrehajtás a társadalom érdeke és kötelessége, nehogy különben az állam módfölött központosíttassék s ez a nevelés hatalmas eszközét saját, az egyénétől és társadalométől esetleg eltérhető céljaira használja föl. Csak hol a társadalom gyenge, tehetetlen, ott kell az államnak segítségül jönie. Ennélfogva nézetem szerint első sorban a társadalomnak, s illetőleg a legközelebb érdekelteknek kötelessége iskolák fölállításáról gondoskodni.

A társadalom föloszlik kisebb-nagyobb központokra, s mivel rendes körülmények között annál sikeresebb a tevékenység, minél határozottabb körre szorítkozik, az iskolaügyben is akkor fejtünk ki legnagyobb eredményt, ha erre vonatkozó munkásságuukat mindenekelőtt a legközvetlenebb körben érvényesítjük. Első kötelessége és érdeke tehát a családoknak, hogy gyermekeik neveléséről gondoskodjanak. Nagyot vétkezik minden család gyermekei, önmaga s a társadalom ellen, ha gyermekeit erkölcsös életre s bizonyos munkakör becsületes betölthetésére nem taníttatja. Azt mondtam: bizonyos munkakör becsületes betölthetésére. Minden embernek kötelessége önmaga s a haza javát előmozdítani, mindenkinek kell munkakörrel birnia, hol e kötelességét teljesítheti. Ez ellen nálunk, kivált a multban, különösen a vagyonosabb osztályok szoktak vétkezni, kik avval sem menthetik magukat, hogy nem volt tehetségök a taníttatásra. Vétkök legtöbbször az a aristokratikus nézetből származott, hogy gyermekeiknek ugy is van vagyonuk a megélhetésre, míg épen „előkelő“ sorsuknál fogva a „tiszteességes“ politikai és társadalmi állásokra szabaddalmazott előnyt tartottak. Nem is ritka nálunk az eset, hogy különösen politikai s társadalmi dolgok-

ban a „fényes“ név határozott előnnyel bír a képesség és buzgalom fölött. Ez egyrészt minden democraticus negélyezésünk mellett vastag aristocratismusra mutat, másrészt társadalmi betegség, mert erőtlenséget árul el, mely gyámkodást keres.

Ha föltudjuk kelteni a családok kötelességszerű érdekelttségét gyermekeik észszerű neveltetése iránt, akkor a közoktatásnak legbiztosabb alapját vetetjük meg.

Azonban a család igen sokszor képtelen arra, hogy egymagára hagyatva, gyermekeit kellően oktattassa. De valamint az egyes ember, magára hagyatva, a legtehetősebb, s azért, hogy rendeltetésének megfelelhessen, természetes ösztöne indította őt a szorosabb társulásra, a társas, társadalmi életre, melynek észszerű elve, hogy minden egyes az ő tehetsége szerint közreműködjék valamennyinek érdeke előmozdításaért és valamennyi, összetett erővel segítse az egyest, hol ez tehetetlen: éppúgy a községek alakítása is ezen természetes elven alapszik. A községet nagyobb családnak tekinthetjük, hol minden egyes tag sorsa érdekli valamennyit s épen azért is létezik e testület, hogy egyesített erővel törekedjenek azt létrehozni, mi egyformán valamennyinek javára válik. Ennélfogva a község hivatva van társadalmi természetes kötelességénél és saját érdekénél fogva is a községbeli gyermekek kellő neveléséről gondoskodni. S különösen minden községnek kötelessége gondoskodni az elemi oktatásról.

Gyakran hallani oly észrevételt, hogy az iskola fenntartásának költségeit, legalább egy részben azon szülők viseljék, kiknek gyermekei az iskola jótékonyosságát élvezik. Innen eredett a tandíj, mely némely országokban általán behozatott, nálunk az 50-es évek óta a közép és felsőiskolákban divatozik.

Mig fönnebb azt állítottam, hogy különösen a családok érdeke gyermekeik neveléséről gondoskodni, mégis nem pártolom a tandíj eszméjét, nem pártolom azt különösen az elemi nyilvános oktatásnál.

Okaim a következők: Az elemi oktatásnak köte-

lezőnek kell lenni minden tanköteles gyermekre nézve. De sok szegény szülő van, kik a tandíjat vagy épen nem, vagy csak a legnagyobb megerőltetéssel tudnák fizetni, kivált ha hozzáveszszük, hogy az iskolázatással sok egyéb költség is össze van kapcsolva. Erre ugyan azt lehetne mondani, hogy a szegények mentesének föl a tandíj fizetése alól. De ezt könnyebb kimondani, mint valóban érvényesíteni. A kérdés bonyodalmát kirívóan tanúsítja a francia ebbeli törvényhozás, mely mindenféle módot keresett és kísértett meg, hogy az elvet alkalmazhatóvá tegye, de semmi sem sikerült neki tökéletesen, mert az elv maga helytelen. Először meg kell bírálni, hogy kik az igazán szegények. De mennyire viszonylagos ez a kérdés, azt úgy hiszem, mindenki eléggé tudja, és épen azért maga a megbírálás még a legjobb akarat mellett is önkényszerű jelleggel fog birni. Én azt tartom, hogy a köznevelés előmozdítására méltán azok is köteleztethetnek, kiknek nincsenek gyermekeik, vagy gyermekeik nem ott tanulnak. A rómaiak előnyöket adtak azon szülőknek, kiknek gyermekeik voltak, mert, úgy mondák, ők gyermekeik által használnak az államnak, a társadalomnak. S ennek mélyebb társadalmi-erkölcsi jelentősége is van. A társadalmi szerves összetartozás kapcsait nem lazítani, hanem erősíteni kell, de a kapocs erősítésére szolgál, ha nekem pl. jogom van oly dologba is szólani, mely talán közvetlenül nem érdekel, mint pl. a helyi iskolaügybe, habár gyermekem nincs, ki ott tanul, és ha épen e jogomnál fogva az ily ügyek iránt bizonyos kötelezettséggel is bírok. Ennélfogva a legtermészetesebb s egyszersmind leghelyesebb mód a községi elemi iskolákra nézve az, ha ezek költségeit a község lakosai kivétel nélkül és vagyonaránylag viselik. A teher így megosztva, könnyebb is, e mellett a külön tandíj egészen elesik.

Nálunk erre nézve még egy szerencsés körülmény is létezik. Már 1848-ban utalt Kossuth Lajos arra, hogy a legelkelkülönzésnél lehet az iskola alapra gondolni. Hol a tagosítás s legelkelkülönzés megtörtént,

többnyire az iskola részére, s illetőleg a tanító megélhetésére is hasítottak ki részt, hol az elkülönzés még meg nem történt, ott annak érvényesítésével lehet az iskoláról gondoskodni. Ha ily módon a szükséges költség ki nem kerül, akkor ez pótoltatik az államadó összege után készített kulcs szerint megállapított községi adó által. Hogy valljon a tanítóra nézve célszerű-e, ha el látását fekvő birtokban kapja, az ismét más kérdés. Én úgy hiszem, hogy ha ez a tanítóra nézve célszerű volna is, de a tanításra alig. Erről azonban nem szólok. Elég az hozzá, csak biztos alap legyen, arról aztán már könnyebb intézkedni, hogy ezen alap a legcélszerűbbé tétessék. Hogy az iskolákat lehetőleg a községek állítsák, a valódi szabadsággal is jobban megegyezik, mintha azokról csak az állam gondoskodnék. Másnak segélyezése mindig bizonyos lekötelezettséget szül s az egyén, vagy testület ez által önállósága bizonyos részét elveszti. Továbbá azt mondani, hogy az állam köteles iskolákat fölállítani általán véve, némileg a kitűzött célt is veszélyeztetné, mert ez az államnak 30—40 millió forintjába kerülne, pedig ennyit jelenleg célra nem költöhet. Mondhatná valaki, hisz, ha a község tartja fönn az iskolát s e célra adózik, ez a teher is csak a népre háramlik s így ha ennyi államadót lehetlen beszédni, lehetetlen lesz annak beszédése akkor is, ha más nevet adunk neki. A lényeg igaz, egy, de nem a szellem. Mennyit adóznak pl. egyletekre, koldusokra, jótékony intézetekre s más effélékre, s mégis megbirjuk, s nemde, ha ezen intézetek fönntartását az állam vállalná magára s a költséget az államadó rovatában szödné be, elviselhetetlennek találnók az ily fölemelt adót. Csak iparkodjunk megértetni mindenkivel, hogy az iskola az ő legnagyobb érdeke, ha kissé lelkosulni tudunk ezen ügyért, akkor a kezdet nehézségeit is le fogjuk győzhetni, később pedig, midőn az iskola már eredményeket mutat, éppen ezen eredmények következtében többet fogunk tudni tenni megerőltetés nélkül is az iskolákra. De arról meg kell győződve lennünk, hogy mindenek fölött az iskola igényli legfőbb gondoskodá-

sunkat. Egy község nem volna jogositva addig a föltétlenül szükségeseken kívül egyebekre költeni, míg jó iskolái nincsenek. Nem szólok, mert szólani nem lehet az ellen, ha az élet kellemeire is költekezünk, ha színházakra, lovardákra, szobrokra stb. áldozunk. Mindezek a polgárosultság nélkülözhetetlen kellékei, de nekem mégis furesának tetszik, ha valamely város pompás színházat emel, míg iskolái a legnagyobb nyomoruságban sinylődnek, s ha valamely város polgárai csupa szórakozásra ezeket tudnak költeni, akkor meg pénztelenséggel szabadkoznak, midőn pár garast iskolára kellene áldozniok. A buzgó hivek templomukat nemcsak szent, de általánvéve a legfőbb helynek tekintik, úgy gondolkodván, hogy ennek minden egyebek között legszebbnek s legcélszerűbbnek kell lenni. E tekintetben kivált régebben, midőn a vallásos érzület mindenek fölött uralkodott, mindenki dicsőségének tartotta, ha a templomra valamit áldozhatott; még haláluk után is áldoztak e célra s hagyományaikban megemlékeztek a templomokról. Szép a vallás iránti ezen hő ragaszkodás, s kívánatos, hogy az emberek kebeléből soha ki ne aludják, de emeljük melléje méltó társul az iskolát is, mely hasonlóképen valóságos templom. Legyen gondunk erre is úgy, mint volt a buzgó hívőknek az istenházára; legyen rá gondunk, hogy az iskola is legyen községünk nem csak egyik legszebb, de föltűnő épülete s tekintsük az iskolázást úgy, mint mely egyedül képes a földi üdvösségre bennünket biztosan elvezetni! Ha így lelkesülni tudunk az iskolaügy iránt, akkor kétszerezve lesz erőnk is annak érdekében tehetni, mert végtelen erő rejlik a lelkesült akaratban.

Midőn a fönnebbieken azt törekedtem bebizonyítani, hogy az elemi iskolák föllállítása az illető községeknek áll legnagyobb érdekében, de kötelességében is, akkor számításba kell vennem a társadalmi lehető elhagyatottságot s nem szabad kifelejtennem azon körülményt, midőn valamely község, legalább egyelőre, képtelen volna saját erejéből iskolát föllállítani s azt fönn tartani. Ekkor a kötelesség az államra háramlík. Az állam kötelessége a társadalmi élet észszerű kifejlését védel-

mezni, s hol ezen élet a kifejlésre még nem bír elég erővel, ott annak segítségére lenni. Az állam tehát azon községeket, melyek tehetetlenek, iskoláik föllállításában és fönntartásában mindaddig segíteni tartozik, mig azok e segítségre tényleg rászorulnak.

Nálunk, hol eddigelé az iskolák felekezetek szerrint voltak osztályozva, még más kérdések is merülnek föl, melyekről elmondom röviden nézeteimet.

Felekezetiességre levén nálunk alapítva az iskolák, sok helyütt előfordul a körülmény, hogy mindegyik felekezet állít iskolát, s mert az adózók, így megosztva, kevesen vannak, mindegyik iskola csak teng. Továbbá megtörténik az is, hogy nincs minden felekezetnek iskolája, s a melyiknek nincs, az a miatt panaszkodik, hogy gyermekei számára nincsen iskola. Említettem már, hogy a felekezeti ellenszenveskedés a középkori türelmetlenség maradványa. Említettem azt, hogy zsarnokságra mutat, ha más emberben, mert talán más vallást követ, nem akarjuk elismerni a teljes emberi méltóságot. Említettem, hogy a vallás hit dolga levén, minden vallás, mely a társadalmi érdekekbe nem ütközik, egyformán jogosult. Említettem végre, hogy minden megengedhető vallásnak egy s ugyanazon alapiránynyal kell birnia, ha jogosultságra igényt akar tartani, s ezen alapirány: az erkölcsi, erényes élet emelése. De minden iskolának is ez, kell, hogy képezze fő alapelvét, s azért nem lehet, nem szabad oly iskolának léteznie, mely a vallás fönnemlített alapirányával ellentétbe jöjön. Föltéve tehát, hogy az iskola ezen föltételének megfelel, valóban kiskorúságra mutat, ha én gyermekemet azért nem küldeném ebbe, vagy abba az iskolába, mert ott pl. más valláson levő tanító tanít, mint a melyet én követek. Szájunkra vesszük a testvériség szót, mint korunk magasztos jellegjét, de nem engedjük, hogy az a szivben is meghonosodjék. Vetközzünk ki a középkori előítéletből, mely nem engedi, hogy igazán szabadokká legyünk. A törvény ledöntötte a zsarnok fogalom eme falát, döntjük azt le sziveinkben is, mert az ige csak akkor válik ténynyé. Minden magasztos értelemben varázserő

rejlük, ily varázserő van a testvériség tiszta érzetében is. Egy érdekünk van mindnyájunknak: hogy minél boldogabbak legyünk. Magunk nem vagyunk mindenre elégségesek, azért van a társadalom, hogy segítsük egymást. Legfőbb érdekünk tehát, hogy közös erővel vállvetve mozdítsuk elő azon intézkedéseket, melyek mindnyájunk boldogításának eszközlői. Az iskolának bárminő legyen, egy s ugyanazon hivatással kell bírnia: az említett erkölcsi érzet emelésén kívül a szükséges és hasznos ismeretekbe a fiatal nemzedéket beavatni, ez által fölkelteni s fejleszteni benne a lelki tehetségeket, hogy képes legyen saját önálló gondolkodása s további tanulmányozása által hivatását minél tökéletesebben betölteni. Mindezen ismeretek nem nélkülözhetik a szorosabban vett vallás-erkölcsi alapot sem, mely nem lehet egyéb, mint az Isten, mint minden jók forrásának buzgó imádása s embertársaink, felebarátaink igaz szeretete. A dogmaticus tárgyak kizárólag csak a vallás tanításához tartoznak. Cél szerű tehát, hogy a vallás tanítása külön történjék az egyes felekezetek részére, s erre nézve is megjegyzem, hogy a hitokató vét a vallás parancsának fogalma ellen, ha vallását az által akarná emelni, hogy a másikat kisebbítené.

Ila a tanítást így alkalmazzuk, ki mondhatná azt, hogy a közös iskolák bármi tekintetben a társadalom érdekei ellen volnának. Mivel tehát nincsenek annak érdekei ellen, de a társadalom legfőbb érdeke, hogy egyesült erővel minél jobb intézkedést létesítsen, önkénynt következik, hogy a községeknek az az igazi érdeke, ha közös iskolát alapítanak, minek még azon magasztos hordereje is lesz, hogy ezen iskola az érdek-közösség, a valódi testvériség valóságos kifejezője legyen. Ebből következtetőleg a községek közös községi költségen csak közös iskolát állíthatnak, melynek fenn tartásához mindenki hozzájárulni tartozik, magától értetvén, hogy az állam bármi iskolát állít és fönntart, vagy segítéyz, ez sem történhetik egyik, vagy másik felekezet, hanem az összes lakosság közös érdekében. E

mellett a tanszabadság elvénél fogva minden egyesnek, vagy testületnek fönmarad joga, saját költségein az általános föltételek megtartása mellett, külön iskolát is nyitni, s így erről a külön hitfelekezeteknek is joguk van. De én azt hiszem, hogy minél helyesebben fogjuk föl a szabadság eszméjét, annál inkább gyérülni fognak önmaguktól a hitfelekezeti jellegű tanodák

A közoktatás tökéletlen volna, ha az csak az elemi neveltetésre szorítkoznék. A közoktatásnak minden társadalmi érdeket kell kielégíteni. Itt ismét azon kérdés támad: ezen további érdekű iskolákat ki tartozik fölállítani és fönntartani? Erre nézve is csak azon elv lehet irányadó, mit az elemi iskolákról mondtam, azon különbséggel, hogy itt sok részben az érdekek nincsenek annyira központosítva, mint amott, tehát itt az állam közvetlen kötelezettsége mindig erősebb mérvben lép előtérbe, de azért a társadalomnak sok és nagy teendője van e téren is. Csak röviden szólok e teendőkről. Az ugyanazon társadalmi körök legfőbb közvetlen érdeke, hogy az ezen körnek megfelelő iskolák legyenek. Így például egy megye földbirtokosainak legközelebb érdeke, hogy ott a földmivelés okszerűen kezeltessék, mert hisz ez által önmagukon s utódaikon segítenek. Tehát az ő legközelebbi érdekek, hogy legyenek ott földműves s talán gazdasági középszakiskolák is, kiterjeszkedve a vidéken elterjedt, vagy kedvező kilátással kecsegtető külön mezői iparágakra, pl. méhészetre, selymészetre, birkatenyésztésre, sajt készítésre stb. Városokban, melyek a vidék iparának és kereskedésének központjaiul szolgálnak, ezen társadalmi körök legközelebb érdeke ipar és kereskedelmi iskolákat állítani, nagyobb helyeken, hol már a gyáripar is fejlődésnek indult, lehetnek gyakorlati ipariskolák, melyekben a tanulók a megfelelő iparágakban elméletileg s gyakorlatilag oktattatnak, úgy, hogy ezen iskolából, mint kész iparosok lépnek ki. Különösen pedig a városok érdekében áll az ugynevezett polgári iskolák fölállítása, melyek a polgári magasabb életre mai korban mulhatatlanul szükséges alapismerteket nyújtják, s melyek-

ből legbiztosabb az átlépés a polgári szakiskolákba is. Szükség szerint ezeket össze is lehetne egyeztetni. Hogy az ily iskolák mily szükségesek, nem kell mutogatnom; de ha valaki azt kívánná, hogy mindezeket az állam állítsa föl, semmit sem kívánna, mert lehetetlent kívánna. „Midőn az állam mindent akar tenni, lehetetlent vállal magára.“ *) Ha ezt követelnők, azon utat választanók, mely kívánt sikerre nem vezetne. De ha a föladat a legközelebb érdeketek között fölosztatik, buzgalom mellett eredményre fog vezetni. Nem mondom azonban, hogy az államnak különös körülmények között ezen iskolákra vonatkozólag is nem kellene segítségül menni.

Az elemieknél magasabb iskolákban a t a n d í j is alkalmazható. Ezen iskolázás már nem általános kötelezett; oda csak azon szülék küldik gyermekeiket, kik egyik, vagy másik sajátlagos életpályára akarják őket neveltetni, aztán rendesebben a vagyonosabbak gyermekei látogatják ezen iskolákat, s ők a tandíjat megerőltetés nélkül fizcthetik; míg az, ki szegény és jól tanul, a tandíj alól fölmentetik. A magasabb iskoláknál ösztöndíjak is vannak a szegényebbek segélyezésére. S végre mért nem történhetnék az nálunk is, mi némely országokban divatozik, hogy a községek, ha tapasztalják, hogy valamely községbeli gyermek kiváló tehetséget mutat, tehát a köznek is javára válnék, ha ez további kiképeztetésben részesülne, ezen gyermekeket, ha szegények, közös költségükön taníttatnák a magasabb iskolákban?

Az állam közvetlenebb kötelezettségei a közép humanistikus s a felsőbb s legfelsőbb szakoktatás körül lép-

---

*) Guizot. Beszéd az elemi oktatásügyi javaslat fölött 1833. jan. 2-án a francia képviselők házában tartott vita alkalmával. Fejtegetvén, hogy a convent elhatározta, miszerint minden iskola a közkincstárból tartassék fönn, erre így szólott: „Fölséges ígéret, de a mely egyetlen egy iskolát sem hozott létre. Midőn az állam mindent akar tenni, lehetetlent vállal magára; s miután az ember hamar belefárad a lehetetlen elleni küzdelembe, az óriási csalódásokra csakhamar bekövetkezik az elkedvetlenedés, a bágyadtság, a halál.“ *Histoire parlementaire de France* 2. kötet 3. lap.

nek előtérbe. A szorosabban vett középtanodák s a felső s legfelsőbb tudományos és szaktanodák azon egyének képzését eszközlik, kik esetleg arra lesznek hivatva, hogy a társadalomban egyik, vagy másik irányban irányadók, a társadalom erkölcsi, szellemi és anyagi magasabb érdekeinek örei, képviselői és előmozdítói legyenek, e tanodák tehát már ezen céljoknál fogva is sokszor az egyes, más kötelességek által is igénybe vett körök erejét fölülmulják, annál inkább, mert mint említém, a közvetlen érdekek itt vagy szétszórva, vagy jobban az állam fogalmában központosítva. Ennélfogva ezen iskolák iránti közvetlen gondoskodás tulnyomó mértékben csak az állam, mint az összes honpolgárok ereje által eszközölhető, megjegyzendő azonban, hogy a tanszabadságnak itt is teljesen szabad tere marad, egyszersmind épen a szabadság érdekében szükséges, hogy a községek is versenyre lépjenek ily iskolák állítása érdekében.

Most szólok az iskolai fölügyeletről. E tárgy nem kevésbé fontos, mint az előbbiek, mert a kellő fölügyelet elhanyagolása nevelési fejtelenségre vezethet, a közvetlen és föltétlen fölügyeletnek az állam kezében való központosítása pedig a szabadságra nézve legveszélyesebb intézmény lehet. Ha az állam kezében központosíttatnék minden iskolák fölötti közvetlen és föltétlen fölügyelet, akkor, bárminők legyenek a közoktatásra vonatkozó egyéb intézvények, az maga a nevelés- tanítás legmerevebb központosítására vezethet, ezt pedig, mint mondám, a szabadságra nézve a legveszélyesebbnek tartom. Az államnak joga és kötelessége fölügyelni, hogy az iskolák, bárminők legyenek azok, a társadalmi érdekekkel összettközésben ne jöjjenek, de nincs joga akadályozni a tanodát, ha ezen érdekekkel nem ellenkezik. A közoktatás nevelheti a szabadságot és szabadságtalanságot; úgy kell azt berendezni, hogy nevelje a szabadságot. Legjobban neveli, ha a társadalomnak az iskolákra való befolyása tökéletesen biztosítva van.

Részletkezzük mindenekelőtt az állam befolyási jogát.

Ha emlékezetünkbe idézzük azt, mit e munka elején az állam céljáról monlottam, akkor jogos befolyásának általános kifejezését nem lesz nehéz megtalálnunk. Főnnebb mondtam: „Az államnak joga és kötelessége főlügyelni, hogy az iskolák, bárminők legyenek azok, a társadalmi érdekekkel összeütközésbe ne jöjenek.“ Ez képezi az állam jogszerű általános befolyásának mértékét.

Ennélfogva az állam főfölügyeleti joga minden iskolára kiterjed, legyenek azok nyilvánosak, vagy magántanodák, sőt kiterjed e joga a sajátlagos hittaniskolákra is minden felekezeti különbség nélkül, mi az állam fogalmából, mint a nép összes érdekeinek őre és biztosítója, önként következik.

Sokkal nehezebb a főlügyeleti jog részletes körét meghatározni. Nézetem szerint ez nem is lehetséges, mert azt a viszonyok határozzák meg. Így például egy általánosan mívelt s érdekeit tisztán megértő és követő államban a kormánynak sokkal kevesebb teendője lesz ez ügyben, mint kevésbbé mívelt államban. Megkísértem e főfölügyelet néhány fontosabb mozzanatát előadni.

1. Ha az állam kötelezheti a szüléket, hogy gyermekeiket oktassák, akkor e kötelezettség teljesítésére kényszerítheti is őket. Evvel összefügg, hogy a törvényileg megállapított föltételek alatt joga van követelni egyes, de csak a legalsóbb tankört képviselő iskola föllállítását, és e jogának szükség esetén kényszerítőleg fogamatot szerezhethet.

2. Mivel az állam kötelessége gondoskodni arról, hogy az erkölcsi élet emeltessék, s a szellemi tehetségek, s a munkaerő fejlesztessék, joga van megkivánni:

a) hogy a tanító, bármi címe legyen, birjon oly kellekkel, hogy az erkölcs emelésére, s a szellemi tehetségek s munkaerő fejlesztésére sikerrel közréműködhessék, más szóval, az állam csak azoknak enged tanítási jogot, kik az állam által körülirt tanképesíté-

söket bebizonyították. E jogot senki más, sem egyén, sem testület nem gyakorolhatja, úgy szinte semmi más pálya önmagában véve a tanképesítést meg nem adja. Továbbá a tanképesítés csak egyéni lehet és testületi soha;

b) hogy tudomást szerezhessen a tantervről, sőt a tanmódszerről s általán az egész illető iskola szervezetről, annak tényleges eredményéről s a többi statisztikai adatokról; azért

c) joga van közegei által az iskolát meglátogatni.

3. Az általános érdekeknek meg nem felelő iskolákat meginthei elvállalt kötelességeik teljesítésére.

4. Ha pedig az iskola egyenesen a szabadság s az azt föltételező rend fölforgatására, a társadalmi érdekek elfojtására működik, azt megszüntelheti.

Ismétlem, hogy még egyrésről e jogot csak az állam és semmi más testület nem követelheti magának, úgy az állam e joga kiterjed szinte nem csak a vallás-tanításra, melyet különben az egyházak hivatvák megállapítani és vezetni, hanem a sajátlagos hittani iskolákra is, mert ezek érdeke sem lehet más, mint az állam vallási érdeke. E tulajdonságok nélkül nézetem szerint a fölfölgyeleti jog csalóka. De e jog nem ellenkezik a tanszabadsággal, melyről márszóltam.

E fölfölgyeleti jogon tul a fölfölgyeleti jog megszlik.

Röviden említem itt meg, hogy az elemi iskolákat kivéve, mindazon iskolák fölött, melyek államiak, az állam közvetlenül is kizárólagos nemcsak fölfölgyeleti, de avatkozási joggal is bir. Megállapíthatja ezekben teljesen önállóan az egész szervezetet, a tanrendet, fegyelmi szabályokat, kinevezi a tanárokat, rendelkezik a tankönyvekről, stb., mégis azon megjegyzéssel, hogy a legfelsőbb tanításnál, tehát tudományos egyetemnél, miután ily költséges intézet életbeléptetése magán uton nem igen lehetséges, a körülirt tanterven kívül a tanszabadságnak teljes hatáskör engedtessek.

Áttérek azon befolyásra, melyet a társadalomnak kell gyakorolnia az iskolákra. S itt megkülönböztetem

az elemi iskolákat s a magániskolákat. Legelőször is közlök erre vonatkozólag egy idézetet b. Eötvös József egy beszédjéből:

„Ha mi jó népnevelést akarunk, úgy a szülőknek igen tetemes befolyását a nevelés körében kizárnunk nem lehet. Nem pedig főkép azon befolyást, melyet a szülők összesége, a községek, a népiskolákra gyakorolnak. S ebben fekszik egy igen nagy fontosságú kérdés, t. i. kell-e a népiskolákra befolyást adni a községeknek, vagy nem? Ennek theoretikus argumentációjába nem ereszkedem, mert a világ példája mutatja, hogy a népiskolák épen ott virágoznak leginkább s épen ott bizonyulnak be legjobban s legcélszerűbben rendezetteknek. hol a községeknek tetemes befolyás van engedve, mint pl. Amerikában, Svájcban s Németország azon tartományaiban, hol a községek eme befolyása megengedett. Az ellenkezőre, t. i. a kormánynak kizárólagos hatalma ellen példát mutat Franciaország, hol minden iparkodás mellett az iskolaügy sokkal alantabb fokon áll, mint az általános, vagy legalább a felső osztályok míveltségénél fogva állania kellene. De legnagyobb példa Magyarország, hol azon felsőbbség, melyel a protestáns iskolák maguknak kivívtak, kétségkívül nem másnak tulajdonítható, mint azon befolyásnak, melyet a protestáns községek a protestáns iskolákra gyakorolnak. Én tehát a községek befolyását igen célszerűnek tartom.“*)

Ha nem tartjuk az embereket automatoknak, akkor a községek befolyási jogát iskoláikra, nem tagadhatjuk. Az elmélet e jogot kétségkívülivé teszi, a tapasztalás pedig a célszerűséget is bebizonyítja. Én nem teszek különbséget, valljon a községi közös iskolát egészen a község vagy az állam állította-e és tartja fenn, vagy ez utóbbi csak segélyezi; az illető községek befolyása, mindenkor kell, hogy érvényre emeltessék s pedig nemcsak névleg, hanem tetteleg.

---

*) A képviselőház ülése, 1848. aug. 3.

Épen azért, hogy e befolyás tettlegessé váljék, annak szervezve s törvény által biztosítva kell lennie. A község alatt nem érthetni csupán egyes személyeket, hanem az egész községet, minden lakost, ki különben a községi dolgokba jogos befolyással bír. Némileg összefügg ez a községek rendezésével is. Most a községek, értem a megye hatósága alá tartozókat, sok tekintetben megyei gyámság alatt állanak. Nézetem szerint e eknek nagyobb hatáskört kell biztosítani, nagyobb önállóságot adni, azért is, hogy saját ügyeikben maguk rendelkezhessenek, de azért is, mert épen csak e nagyobb önállóság képes bennök a közszellemet hathatósan érlelni és emelni, fennmaradván mindazáltal és alkotmányos intézvényeinknél fogva a megyehatósági fölügyeleti jog. A községi iskolai befolyás szervezésénél alapul szolgálhat egy bizottmány, választva a község összes választói által, mely bizottmánynak azonban a pap s illetőleg papok, s a tanítók választás nélkül is tagjai. E bizottmány gyakorolná a közvetlen befolyást, nyilvántartaná az iskolaügyet, az iskolára fölügyelne fölügyelne arra, hogy a gyermekek pontosan iskolába járjanak, hogy az iskolához jó karban tartassék, a tanító illetményei rendesen kiszolgáltassanak. Meghatározandó időközökben jelentéseket tenne a községi gyűlés előtt az iskoláról, annak állásáról, netáni hiányairól, a községi gyűlés eldöntése alá tartozó ügyekben indokolt javaslatokat tenne, tanítóválasztásoknál szinte javaslattal lépne föl a község elé. E gyűléseken biztos által a megye is képviseltetné magát. Egyébiránt a község az iskolákról a megyének jelentéseket küldene be s általánvéve a megyének e fölügyeleti jogát és köteleességét pontosan kellene körülírni. Szervezni lehet, ami igen célszerűnek látszik, egy megyei iskolai központi bizottmányt, mely az egész megyére kiterjesztené figyelmét, s talán ez állhatna a kormányval is összeköttetésben.

Jól tudom, hogy a legtöbb községet e befolyás gyakorlásában kezdetben vezetni kellene, mert mívelt-sége még nem áll azon a fokon, hogy a mívelődési intézvenyt sikerrel vezesse, pedig a siker a főcél, de er-

ről e munkám utósó szakaszában fogok szólni. Most áttérek a sajátlagosabb társadalmi befolyásra.

Említém fönnebb, hogy a társadalomnak roppant nagy tere van az iskolatügy előmozdítása körül, ha azt akarjuk, hogy az iskolaügy általánvéve virágzásnak induljon. Különösen nagy tevékenységet kell a társadalomnak kell kifejtteni a polgári, szak- és leányiskolák körül. Ezen utóbbiról a következő szakaszban szólok. E külön iskolákra nézve is a teljes tanszabadság elve levén szükséges, magától értetik, hogy azok jogosítvák és hivatvák közvetlen befolyást gyakorolni az iskolákra, kik azokat alapították és fönntartják. Igy pl. ha egy város iparosai ipariskolát, a kereskedők kereskedelmi iskolát, másutt a földbirtokosok földműves, vagy gazdasági iskolát állítanak föl, a közvetlen fölügyelet az alapítókat és fönntartókat illeti.

Végtelen azon erő, melyet a társadalom az iskolák iránt közvetett uton fejthet ki. E végből alakulnak tarsulatok, egyletek, melyek kizárólagos föladatul tűzik valamely tankör iskolai emelését, vagy pedig oly tarsulatok, melyeknek főföladatuk ugyan más, de e föladatukkal kapcsolatos tanügy előmozdítására is törek-szenek. Igy a kereskedelmi kamarák a kereskedelmi, az iparkamarák, vagy iparegyesületek az ipariskolák, a gazdasági egyletek a földműves és gazdasági iskolák, a kertészeti, méhészeti, selymészeti oktatás előmozdítására hatnak közre.

Igy fogta föl az ügyet F e s t I m r e államtitkár, mint az országos magyar iparegyesület igazgatója azon egyesületnek 1867. év szeptember havában tartott alakító gyűléséhez intézett levelében, melyből közöljük a következőket:

„Tanulnia kell hazánk iparos osztályának, tanulnia szorgalmasan és ernyedetlenül, mert azok, kik vele versenyeznek a fogyasztási piacon, már is előbbre haladnak naponként a szakképzettségben. És hogy iparos osztályunk tanulhasson és tanulni akarjon, ezt tartom én keletkező iparegyesületünk legfőbb, de egyszersmind leghasznosabb és leggyakorlatiabb föladatának. Sok

szép szó elhangzott már a nevelés szüksége iránt, de fájdalom, tett nem követte. Fogjunk tehát már egyszer hozzá a nagy munkához, habár kicsiny kezdettel is, szenteljünk az iparegyesület filléreinek legnagyobb részét e célra, emeljük ki azon czreket, kik e hazának iparos növendékei, a gépies utánzás öntudatlanságából az eleven szakértelem fokára, és mi nem csak erős iparos osztályt, hanem önálló, alkotmányos jogaikkal élni tudó honpolgárokat is fogunk nevelni . . . szemeljünk ki hazánk legiparosabb városai közül néhányat, de legalább hatot. Szólítsuk föl az ily egyes város összes iparos céheit vagy társulatait szakiskola fölállítására, ajánljunk ily iskolára az iparegyesület részéről bizonyos évi segítséget, mely 500 frtnál kisebb ne legyen, vállalkozzunk a tanterv kidolgozására, s a netán szükséges tanítók ajánlására, s indítsuk meg mielőbb a kijelölt városokban a tanítást. Nem hiszem, hogy cserben hagyjanak az illető iparosok, mert gyermekeik és gyámoltjaik érdeke és a társulatok célja ohajtásunkkal ugyanazonos. Az így adott példa nem fogja elhibázni hatását a többi városokra is és utánzásra találand; ezen későbbben keletkező iskolákat is lássa el az egylet a szükséges utmutatáson kívül évi rendes segítséggel, a meddig ereje engedi.“

Az országos iparegyesület ezen nagyfontosságú indítványt magáévá tette, s már azon részletes javaslatot is kidolgozta, mely szerint az ő fölügyelete alatt némely nagyobb városokban az ipariskolák életbeléptetendők lesznek. Ezen ipariskolai tankör még szerénynek mondható ugyan, de ne felejtjük el, hogy e téren még semmivel sem birunk, itt tehát mindent teremtenünk kell. S meg vagyok győződve, hogy az iparegyesület ezen kezdeményezése rövid idő múlva szép sikert fog aratni.

Ime a társulati tér egyik fontos gyakorlati teendője. Az említett szép kezdeményezés utánzásra méltó! Utánozzák azt a többi egyletek is, pl. a gazdaságiak; alakuljanak külön társulatok sajátlagosan az oktatás

előmozdítására, s a mit most lehetetlennek látunk, lehetőségessé fog válni.

De ezen sajátlagos nevelési egyletekre nézve is megtörtént a kezdeményezés b. Eötvös József vallás- és közoktatási minister népnevelési egyletek alakítása iránti fölhívásával. Az eszme, mely a fölhívást s az egész tervet átlengi, az oktatásügy teljes horderejét magában foglalja. A kitünő szak- és államférfiu nyiltan bevallja, hogy a kormány még azon esetben is, ha egész hatalmát és befolyását kizárólag erre fordítaná, a közoktatás ügyében nem tehet mindent, sőt még legtöbbet sem. Ha van föladat, ugymond, melynek megoldására, az állam minden hatalma elégtelen, ez a népnevelés. Oly föladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg. A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, maradandó és az emberi polgárisadásra valóban gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségességének érzete a nemzet lelkületében fölébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által, magából az összes nép életéből képződik ki. És ép annyira az állami közhatalom csak segíyezni és gyámoltani képes az egyeseknek és testületeknek ide vonatkozó törckvéseit, mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is ohajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése által nem támogatattik.

E kezdeményezés mindazon elveket magában foglalja, melyek szükségesek, hogy a közoktatás fölvirágozzék, s hogy az egy szabad nemzet intézvénye legyen. S valóban csak szükkeblőségnek vehetem, hogy némelyek ezen kezdeményezést megtámadták.

A szabadság egyik lényeges járuléka, hogy nem ismer föltétlen tekintélyt, csak az igazságot, s így kötelessége is mindenkinek szavait és állításait szigoru bonckés alá venni, hogy az igazságot földerítesse. Ezen szempontból csak helyeselni lehet, hogy a kérdéses népnevelési egyletek eszméje boncoltatott. Azonban itt a boncolás és megtámadás nem az igazság

földerítése végett használtatott. Ha a megtámadók azt mondják vala, hogy ezen eszme nem képes a nevelés ügyét úgy előmozdítani, amint minden igaz hazafi kívánja, vagy hogy az szabadságellenes, akkor támadásuk figyelemre méltó lett volna. De a megtámadás csak azért történt, mert a javasolt egyletek a valódi testvériség, az érdekközösség eszméjére vannak alapítva, mert közös érdeknek tüntetik föl az iskolát, s azért minden kivétel nélkül mindenki hozzájárulását hívják föl a közös érdek előmozdítására. Szóval felekezetiességi érdek sugallta a támadásokat. Valóban a tervező, a kormányférfiu itt végtelenül szabadabb elvü, mint megtámadói, kik nevelési monopoliumaikat nem szeretik kezeikből kibocsátani. Az érdekközösség és a monopolum állnak itt egymással szemközt.

A kérdéses népnevelési egyletek eszméje a legmagasztosabb, s nemcsak a valódi alkotmányosság, a szabadság, egyenlőség és testvériség, hanem a nevelészet érdekeit is fölkarolja; azért mindenkinek, ki népnevelésünk fölvirágzását szíven hordja, ohajtania kell azt is, hogy ezen egyletek általánosan meghonosodjanak és megszilárduljanak. Én részemről épen a kitűzött cél gyorsabb biztosítása végett még az által véleményem kiegészítendőnek a tervet, hogy fölülről terjedne szét egy mozgó erő, vagyis ösztönzőül, buzdítóul, és összekapcsolóul a vidéki egyletekkel összefüggésben levő országos népnevelési egylet alakulna.

A tervezetben ugyan említették, hogy a vármegyei egyletek képviselői évenként egyetemes nagygyűlést fognának tartani, de ez aligha felelelné meg hamar az ohajtott célnak.

Minden intézkedésnél egyik lényeges kérdés: Miként vezet az legbiztosabban sikerre? Miként történhetik legkönnyebben a végrehajtás? Ha tekintem viszonyainkat, szomoruan azt kell bevallanom, hogy iskolaügyeink iránt aránylag nem csak kevés érdek és érdekeltség, de még kevés tiszta fogalom is uralkodik. Épen azért én fölötte szükségesnek tartom, hogy legyen egy buzgó, munkás és avatott társadalmi mozga-

tó, mely egyrészt a közvetlen érdekelteket, hol az érdekeltséget könnyebben lehet fölébresztteni, szükség szerint folytonosan ösztönözze s nekik szakavatott tanácsokkal, javaslatokkal szolgáljon, s a mutakozó haladást folytonosan nyilvántartsa, mert ilyennek közzététele szinte buzdításul szolgál a követésre. Ilyen mozgató volna ezen központi egylet. Ez könnyebben kiterjeszthetné figyelmét arra, hogy minden vidéken, minden kissé nagyobb helységben tagot kapna, akit ellátna részletes utasítással az iránt, hogy a vidékeken, a községekben, megyékben ily társulatok alakuljanak. Miután az elemi községi, vagyis a nép iskolák közvetlen vezetése a kormány által kinevezett fölügyelők fölügyelete mellett az illető községi helyhatóságot kell, hogy illesse, ezen társulatok közvetlenül nem folyhatnak be, mintegy hatóságilag ezen iskolatügybe, mit helyesen a terv is elfogad, hanem lennének segélyzők, ösztönzők, javaslattevők. Kiterjesztenék gondolataikat, hogy a szegény tanulók ruhával és könyvekkel láttassanak el, a jobb tehetségűek talán magasabb szakiskolára küldethetnének; megfigyelve a tanítást, javaslatokat tenne ennek megjavítására s buzgólkodnék, hogy javaslatai elfogadtassanak és végrehajttassanak. De működése tovább is terjedne. Az iskolai képzés csak kezdet, azt valódi erővé a gyakorlati életben kell emelni. Buzgólkodnék tehát a társulat, hogy az iskolánkívüliek is foglalkozzanak hasznos ismeretek szerzésével. Rendezne fölolvasó és olvasóköröket. Most némely helyeken már megkísértettek ilyeneket, de kevés haszonnal és kevés sikerrel.

Mívelődésünkben alig van gyakorlati irány. A fölolvasó körökben is leginkább mulattató, vagy politikai olvasmányok fordulnak elő.

Mindennek meg van ideje, de népünknek főleg oly ismeretekre van szüksége, melyek gyakorlati látókörét szélesbítik, s az önmívelési, figyelési ösztönt fölébresztik benne. Földmívelő népünknek a földművelés s általán az egész mezei ipar javítására célzó ismeretekre van első közvetlen szüksége. Városokban ismét

más ily szükségletek fordulnak elő. Ilyenekre kell a nép érdekelttségét fölébreszteni. De itt ismét egy nehézség merül föl? Honnan meríttessenek az ily olvasmányok? Népirodalmunk szinte csak elméleti irányu, a gyakorlati munka itt nagyon kevés. Ily irodalmat teremtenünk kell. Erről csak egy központi szakavatott társulat gondoskodhatik nagyobb sikerrel. Ezen okoknál fogva tartom én célhoz hamarabb vezetőnek, ha az irány, az ösztönzés, mint szoktunk mondani, fölülről indul. A központi társulat magába, mint egyetemesbe ölelhetné a vidéki társulatokat s ez szükséges is volna. De azért ez nem volna a nevelés központosítása, mint például egyéb országos társulatok sem központosítják az illető társadalmi mozzanatokat.

Minden dolognak csak úgy biztosítunk sikert, ha abba a kellő rendet hozzuk be, s gondoskodunk a cél elérésére szükséges tényezőkről. Jól tudom, hogy mindent nem, de sokat sem tehetünk egyszerre, a természetes fejlődésben ugrást nem tehetünk, de a fejlődést gyorsíthatjuk, gyorsítani pedig úgy fogjuk, ha a tényleges viszonyokhoz és körülményekhez alkalmazzuk eljárásunkat.

Az említett népnevelési egyletek mellett S c h w a r z Gyula tevékeny hazánkfia kezdeményezése folytán alakult egy „országos köznevelési egylet“, de ez is még csak a szervezés kezdetleges nehézségeivel küzd. Ezt is csak örömmel kell üdvözölnünk s nemcsak ohajtanunk, de tetteges hozzájárulásunk által elő is kell mozdítanunk, hogy üdvös célját minél szélesebb mérvben foganatosíthassa.

V.

Leányiskolák.

Sajátságos vonása az emberiség élete szellemének, hogy a nőt legtöbb helyen mellékes fontosságú személynek tekintik, mintha emberileg sokkal alantabb állana, mint a férfi. E vonást megtaláljuk teljes merevségében a régi népeknél, de megtaláljuk azt most is a politikai intézvényekben, a társadalmi életben s megkülönösen a nevelés körüli intézkedésekben. Nemcsak okszerűen, határozott elvek szerint még alig gondoskodtak valahol is a nőnevelésről; de általában is csak most kezdenek némely országokban e fontos tárgyra komolyabb figyelmet fordítani. Bár merre tekintünk, mindenütt azon szomorú tapasztalást szerezzük magunknak, hogy a nyilvános leánytanodák, ha ilyenek épen léteznek, a leggyarlóbbak; a magán nőnöveldek, lehet mondani kivétel nélkül, a nevelés-tanítást csak fényüzési szellemben kezelik, épen mintha csak fényüzési cikkeknek tekintenék a nőt.

Nem tartozom azok közé, kik a nőt is mindazon munkakörre hivatottnak vallják, melyeket eddigelé a férfiak foglalnak el, mert azt hiszem, hogy a nő ezen állítólagos fölszabadítását csak saját természetes hivatása, nőisége árán szerezhethné meg. Ellenkezőleg, én arról vagyok meggyőződve, hogy a nő hivatása lényegében egészen sajátos, a férfitől különböző s

épen a nemek külön hivatásának egymást kiegészítő betöltése képezi nézetem szerint az élet őszhangját. A nőnek saját hivatása az én meggyőződésem szerint a háziasság teendőinek teljesítésében központosul: csak akkor felel meg igazán rendeltetésének, ha ezen teendőket betölti.

A nőt a család őrangyalának szokták nevezni, s ha hivatását méltán teljesíti, e szép név őt meg is illeti. De a nő hatása tovább terjed; ő a háziasság központja, feje, s a háziasságnak sokkal nagyobb a jelentősége, mint kivált nálunk közönségesen veszik. A házi élet a valódi nemzeti jellem képviselője, legalább a nemzeti élet csak akkor igazán ép és egészséges, ha a házi élet érintett hivatását betölti. A nemzeti szokások, a vallásosság, erkölcs, a társadalmi, politikai, művészeti, irodalmi érdekek itt ápolatnak. Ha valamely nemzeti élet csak a nyilvánosságban, ország-, megyegyűléseken, egyletekben, műcsarnokokban, nyilvános körökben nyilatkozik, s annak érdekei nem hatnak be a házi, a családi életbe, akkor e nemzeti élet gyenge alapon nyugszik. De hogyan teljesítse a nő e hivatását, ha arra nem képezetik? Nekünk különös érdekünkben áll, hogy a házikör említett fontosságát egész mélyében megértsük s annak életet adni törekedjünk.

Átalánosságban is a nő, hivatásának mikénti betöltésével, alakítja a jelent és jövőt. Befolyása az egész társadalomra, mind az erkölcsi, mind az anyagi életre lényeges és nagy fontosságú. Ki nem tudja, hogy a jó és értelmes házinő szelid kedélye varázserejével nemcsak boldogítja férjét, hanem azt munkásságra, erkölcsös életre is ösztönzi? És ki nem tudja, hogy a gyermekek egészsége, épsége, szellemi, erkölcsi, kifejlődésük alapja az anyák első befolyásától függ? Ők csepegtetik a fogékony lelkekbe a szeretet, a becsületesség, a rend, tisztaság, szerénység, munkásság, a vallásosság, az erények csiráit, vagy megronthatják már kezdetben a jónak minden alapját.

Nem csekélyebb az ő jelentőségök a háztartás-

ban mi a háziasságnak csak kiegészítő, de lényeges része; hanem nagyon tévednek azok, kik a nő legfőbb hivatásává a háztartás okszerű kezelésének tudását teszik. Ki nem győződött volna meg arról, hogy a családok jóléte, anyagi előmenetele, vagy süllyedése nem ritkán a nők gazdálkodásától föltételeztetik? A jövedelem, vagy kereset nagy része a házinő kezén megy keresztül, mint a ki a háztartást viszi. Ki nem tapasztalta volna már, hogy az egyik házinő aránylag csekélyebb pénzzel és egyéb eszközzel min lenről a legszebben gondoskodik, a rendelkezhető összeget és egyéb eszközöket úgy be tudja osztani, hogy minden-
r. jut neki, az étkezés rendes, izletes, kielégítő, a ház s a háznép tisztasága mindenkire kellemes benyomást tesz, a gyermekek jó rendben, kellő felvigyázat alatt tartatnak. Egy másik házinő, ki talán még sokkal nagyobb összeggel is rendelkezik, örökös zavarban van s e miatt folytonosan csak ide s oda kapkodni kénytelen. Ételei hiányosak, rozszak, a ház rendetlen, minden lépten piszokba utódünk. A gyermekek piszkosak, rongyosak, úgy, hogy aki a házba belép, kényelmetlenül s kellemetlenül érzi magát?

Ki azt hiszi, hogy ezen előnyök, vagy hátrányok csak az illető családot érik, nagyon csalatkozik. Eltekintve a gyermekektől, lélektani igazság, hogy az erkölcsnek, szivnemességnek, polgári erényeknek kiltartó szorgalomnak leghathatósabb fejlesztője, fönn-tartója és emelője az egyéni jóléret, vagy, mint nevezni szokták, a boldogságérzet; de szinte kétségbevonhatlan tény, hogy e jóléretnek, e boldogságnak legtermészetesebb s legbiztosabb menhelye a család, a házi kör, melynek pedig központját a nő képezi. Már ezen erkölcsi oknál fogva is a nő befolyása a társadalomra igen nagy fontosságú. De szinte nagy fontosságú az anyagi tekintetben. A nemzetvagyon az egyes családok vagyonosságától, illetőleg vagyonerejé:ől föltételeztetik, mely két fogalom egymással lényeges kapcsolatban van. Aki bár csekélyebb jövedelmét, takarékosan élve vele, úgy betudja osztani, hogy

zavarba nem jöhet, az nemcsak önállóbb, szabadabb, de erejéhez mérten közcélok előmozdítására jobban is tud áldozni s tényleg áldozik is, mint az, kinek talán igen nagy a jövedelme, de rendetlen gazdálkodása miatt örökös zavaroknak van kitéve. Ámde a gazdálkodás igen tetemes részét a háztartásban a nő kezeli; kétségtelen tehát, hogy a házinő ügyessége, takarékosága, házi ügyes beosztása szerfölött emeli a nemzet vagyonerejét; vagy ügyetlensége, erkölcstelensége, hanyagsága, hivalkodása nem csak tönkre teszi a családokat, hanem megrontja, aláássa a nemzet erkölcsi és vagyonerejét is.

A nők, mint házinők kezein keresztül a háztartásra számos milliók mennek évenként. Menynyit lehet ezen összeggel véghezvinni, mennyi boldogságot, mekorra erkölcsi erőt, és mily vagyoni emelkedést lehet eszközölni, csak az képes teljesen fölfogni, ki egy jó és ügyes házinő által előidézett eredményeket figyelemmel kíséri. De még más módok is hozzájárulhatnak a családi s ezzel összefüggőleg a nemzeti vagyon emeléséhez. Eltekintve most azon körülménytől, hogy némely nők kénytelenek bizonyos iparágban maguk keresni meg az életök fenntartására szükségeseket; csak arra utalok, hogy különösen földbirtokos házinők zöldségből, baromfiakból, tejből stb. nem megvetendő jövedelmet is szerezhetnek, ha értik ezek okszerű kezelését.

Nem akarom kétségbevonni, hogy a nők másféle életpályakon is ügyességet és képességet tudnának kifejteni, de arról vagyok meggyőződve, hogy a természet által kijelölt sajátyszerű hivatásuk azokban központosul, miket fönnebb előadtam. A nő csak a házi körben, az apróknak látszó, de azért szép és fontos kötelességek közt leli föl igazi rendeltetését.

Hanem a nő sem hozza magával a világra azon képességet, melylyel rendeltetését méltóan betöltheti. Ennélfogva a nőnek is neveltetnie, taníttatnia kell, és pedig neveltetnie és taníttatnia sajátyszerű hivatásának megfelelőleg. És miután a nő erkölce és értelmisége

társadalomra szinte lényeges befolyást gyakorol, kell, hogy a tankötelezettség, valamint a hivatásoknak megfelelő elméleti és gyakorlati oktatásmód a leányoknál is érvényre emeltessék.

Emlitém már, hogy a nők nevelésének érdekében még kevesebb történt, mint a fiúk oktatása ügyében. A népiskolák tulnyomó része úgy van szervezve, hogy a fiúk és leányok együttes és közös taníttatásban részesíttetnek. Végtelenül parányi nálunk a külön leányiskolák száma, ezek nagyobbbrészt csak nagyobb városokban vannak, de itt is többnyire megelégesznek avval, hogy egy leánytanodát nyitnak, míg az ugynevezett külvárosi iskolákban a tanítás ismét közösen foly. Nem részletezem ismételve, hogy elemi iskoláink mily elhanyagolt állapotban vannak, hogy tehát itt a leányok is vajmi keveset tanulhatnak, csak két dolgot akarok itt különösen fölemlíteni.

1. A vegyes iskolák erkölcsi tekintetben károsak.

2. A leányoknak hivatásukhoz mért sajátyszerű nevelésoktatásra van szükségök.

Hogy a vegyes iskolák az erkölcsre káros befolyást gyakorolhatnak, azt minden anya s a neveléssel foglalkozó minden egyén kénytelen beismerni. Talleyrand állította azt, hogy körülbelül nyolc éves korig az erkölcs e tekintetben még semleges, tehát ennek szempontjából e korig a vegyes iskolák ellen nem lehetne kifogást tenni. Maga ezen állítás igazsága is kétes, de tovább menve, iskola-e az, mely a tanuló nyolc éves korában már befejeztetik; kisedovoda lehet ez, de iskola szorosabb értelemben nem. A szükség tehát, hogy külön leányiskolák szükségesek, mindig fennmarad.

Nem kevésbé fontos a második körülmény. A vegyes iskolák tulajdonkép fiúiskolák. Tanszervezők fiúk számára van készítve s a leányok azokban inkább türt vendégekül tekinthetők. Innen származik az, hogy a leányok átalánvéve az elemi mívelődésben is sokkal hátrább maradnak, mint a fiúk. A tanköteles nőgyermekek közül nálunk körülbelül 40% nem jár

iskolába, s a 20 éves menyasszonyok közül majdnem 85% nem tudja nevét leírni. *) Hogyan fogja e nő oktatni gyermekeit? „Anyának lenni annyi, mint tanítani,“ mondja Jules Simon, de miként tanítson az, ki maga a legnagyobb szellemi sötétségben sínylik? De az ily anya a tanítás fontosságáról sem tud meggyőződni, tehát még ösztönt sem nyújthat arra nézve, hogy gyermekei szorgalmasan iskolába járjanak s tanuljanak. A tanítók folytonosan panaszkodnak arról, hogy iskolai fáradozásuk, törekvésük nemcsak tanulmányi, de erkölcsi tekintetben is igen gyakran meghiusul, vagy a lehető legcsekélyebb mértékre olvasztatik le azáltal, hogy a tanulókra otthonn semmi felügyelet nincs, vagy iskolai céljaikkal épen ellenkező példákat látnak. Minden háznak, melyben gyermekek s illetőleg tanulók vannak, valóságos iskolának kell lennie, hol a gyermek minden cselekvésben, minden eljárásban ösztönt, ingert leljen tanulni. S meg lehetünk róla győződve, hogy míg ez lehetőleg ténynyé nem válik, addig az iskolai oktatás nagy része is eredménytelenül vesz el.

A házinő levén a házikör központja, a fönnemlített házi nevelés érdekében neki van a legnagyobb befolyása. Nem szükséges-e már e miatt is, hogy a nők nevelésére saját hivatáskörük szerint ép oly figyelem fordíttassék, mint a fiukéra?

A vegyes iskoláknak egyrésztől kártékonyságát, másrésztől különösen elégtelenségét általán véve minden mívelt nemzet beismerni, s számtalan a fölszólalás, hogy e tekintetben a szükséges reformok megtétessenek. Minthogy a haladás csak fokozatosan, tehát csak lassabban történhetik, s e miatt, habár elvileg el van ismerve a vegyes iskolák kárhozatosága, de mivel egyszerre annyi ezer külön leányiskolát föllálitani nem lehet, sokféle javaslatok, sőt részben intézkedések is történtek, hogy a baj legalább kevesbítették. Javasoltatott például, hogy az ily vegyes

---

*) Közoktatási reform. Irta Schwarcz Gyula.

iskolákban az iskolai tanítás különválasztassék, délelőtti tanítassanak a fiuk, délután a leányok. Az 1850-iki francia erre vonatkozó törvény a vegyes iskolák mellé a varrástanítást rendelte behozatni. Ugyanott 1854-ben egy kormányrendelet meghagyja, hogy azon helyeken, hol a helyi viszonyok legyőzhetlen akadályokat gördítenek egy külön leányiskola föllállítása ellen, a vegyes iskolai bajoknak legalább részleges elhárítása végett egy munka-menhely állítassék föl. Ezen munkamenhelyek különösen a varrástanításban oktatóknak a leánynövendékeket, s a tanítás vagy az iskolateremben, vagy egy szomszéd helyiségben tartatnék az iskolai rendes tanítások utáni órákban. Vezetője vagy a tanító neje, vagy ha ilyen nem volna, vagy nem volna képes, valamely fölfogadott varrónő. A rendelet azt mondja tovább, hogy a fiatal leányok itteni munkáit változtatni kell, s különösen avval foglalkozzanak, hogy maguknak, szülőiknek, testvéreiknek ruhát varrjanak, vagy kijavítsanak. Ez alatt a fölügyülöné egy oktató fölolvasást tartana? A rendelet avval végzi, hogy ily menhelyek a vegyes iskolák mellett a leányok számára elkerülhetetlenek.

Majdnem megfoghatatlannak, találok, hogy a magyar 1848-diki törvényhozás, midőn az elemi iskoláügyet tárgyalta, a leánynevelésről egészen megfejtkezett. E tárgyról az egész törvényjavaslatban nincs egyéb említés, mint hogy a leányok hat éves koruktól a tizedikig tankötelesek. A külön leányiskolák föllállításáról semmi szó. Semmi rendelkezés, hogy a vegyes iskoláknál a leányok is nyerhetnének hivatásukhoz mért bármi csekély oktatást. Sokkal messzebb ment ennél e tárgyra vonatkozólag a magyar királyi helytartótanácsnak 1845-dik évben kiadott s már említett intézménye. E szabályzat azon szakaszainak, melyek a leányok oktatására vonatkoznak, tartalma röviden a következő:

„A nőnem erkölcsös nevelése s a sors és állapot különböző követeléséhez s igényeihez mért célszerű oktatása szinte a közgondoskodás föladata. Azért a

leányok számára is állítandók alsó és felső elemi tanodák különös figyelemmel a női foglalkozások és élet szüksegeire.“

„A gyermekek tanodái a leányokétól, hol csak lehet, elkülönöztessenek. Hol pedig a leányok számára külön tanodák nem állíthatnak, azok, legalább külön padokra osztva, vagy inkább, ha lehet, külön órákban oktattassanak.“

„A női elemi tanodák háromfélék; első neme a köznépi, második a tehetősök, harmadik a magasabb művelődést igénylő leánygyermek célszerű nevelésére és oktatására van számítva.“

„A női tanodák alsó, vagyis köznépi osztályában tanítatik: Vallástan; olvasás és írás; a számtan elemei; magyar és anyai nyelv. Házi gazdálkodás és a kézműtan azon részei könnyű modorban, melyeket a nőnemnek tudni nemcsak hasznos, de szükséges is, ugymint: kertművelés, különféle főzelékek s hüvelyes vetemények termesztése és épentartása, baromfinevelés, sertések hizlalása, tehenekkel bánás, írósvaj- és sajt készítés, len- és kendertermesztés, fonás, szövés, vászonfehérítés, fehérruha-varrás, mosás, minden házneműek és butorok tisztántartása, lisztkezelés, kenyérsütés, főzés, gyertyamártás vagy öntés, szappanfőzés, ecetkészítés stb. Női munkák a sors és állapot szükségéhez képest. Végre éneklés. — A második nemű leánytanodákban ezen tanulmányok bővebben adatnak elő. — A harmadik neműekben hozzájön a német és francia nyelv; irálytan földrajz, történet, természetrajz, természettan stb.“ A szabályzat hozzáteszi, hogy a leánytanodákban, akár nyilvánosak, akár magánosak, akár apácák gondviselése alatt legyenek, a kitűzött tanterv egyformán megtartandó.

A szabályzat érdeme nemcsak abban áll, hogy a leánytanításra kiterjeszté beható gondjait, de különösen abban is, hogy a tanítást határozott rendszerbe

foglalta. Azonban a nőnevelés mai követelményeinek színvonalára szinte nem emelkedett. Odavetette a tantárgyakat, de a leányiskolai nevelészet-
oktatási sajtó szerű mozzanatot figyelem-
be nem vette, pedig az a főlényeg. A szabályzat a
fősulyt a gyakorlati s mindenestre tulságos szaktaní-
tásra fektette, de, habár a körülmények szerint erre is
gondot kell fordítani, az iskolai nevelés-oktatás legelső
célja mégis az általános képzés, mely, hogy röviden
szóljak, az értelmet és szívet összhangban fejleszti.

Elttekintve a szabályzatnak ezen, nem lényegte-
len hiányától, az mégis sok jót eszközölhetett volna,
ha életbe lép, mert a meglevőt könnyebben lehetett vol-
na megjavítani, mint készületlen alapon mindent újból
teremteni.

De ha kérdezzük: volt-e a szabályzatnak eredmé-
nye? Azt kell bevallanunk, hogy semmi. A rendelet
papiroson maradt, mint számos más rendelet, melynek
hozásánál egyidőben nem gondoskodnak egyszersmind
a végrehajtásról s annak részletes körülményeiről. Jó
elvi törvényeket hozni még nem a legnagyobb nehézség,
a fődolog mindig a foganatosítás. És a mi iskola-
ügyünkben eddigelé épen az volt a legnagyobb baj,
hogy a főügyelet szerfölött szövevényes, számos esat-
ornán megy keresztül, míg a kormány körébe, vagy
innen egyenesen az iskolához érkezik. E hosszú uton
az intézkedés rendesen elveszti erejét. Bárminő politi-
kai elvet valljon valaki, ha közoktatásunk fölvirágoz-
tatását óhajtja, el kell ismernie azon szükségét, hogy
az ösztönnek, legtöbbször helyütt az irányadásnak fölülről
kell származnia, az örökösnek, hogy megtörténik-e
minden, mit a nemzet érdeke követel, a kormány s ille-
tőleg közvetlen közegei által kell történnie. Ez nem
azon központosítás, mely a társadalomtól az önrendel-
kezési jogokat elvonja, hanem olyan, mely a társadal-
mat folytonos munkálkodásra, ébrenlétre ösztönzi, inti
s annak érdekeit kötelességszerűleg előmozdítja.

Elmondtam fönnebb, hogy a leánytanítás nyilvá-

nos iskoláinkban a legelhagyatottabb állapotban van. Ezen körülmény szülte, hogy majd minden csak kissé nagyobb helyen is magán leánytanintézetek létesültek. De fájdalom, ezekről is elmondhatjuk, hogy nem jobbak, sőt, mivel itt a nevelészetí-oktatási követelmény nagyobb, rosszabbak az előbbieknél. Az újabbkori helyes alapokra fektetett neveléstan a divatozó magán nőnöveldeket, ideértve a zárdabelieket is, elvből föltétlenül elítéli, mert nem felelhetnek meg a nőnövelés egyik legfőbb, a családíasság követelményének. Ezek által a gyermek szülőitől s a szülők a gyermekektől éppen akkor választatnak el, midőn csak is ezek kölcsönhatása képes a leánygyermekben a bensőség tulajdonságait s az egész női szebb kedélyélet alapját kifejteni.

De eltekintve ettől, mely mivel elvi ellentét, ki sem egyenlithető; eltekintve attól is, hogy ezen intézetek inkább nyereszkeelési, mint nevelőintézetek; különösen kárhózatós azok fitogtatási és fényüzési irányja. A tantárgyak fitogtatási elv szerint vannak válogatva és kezelve, az oktatás abban központosul, hogy a leánynövendékek a nyilvánosságban valamivel fitogtassák magukat, a képzés azon nemére és fokára, mely a háziasság fejlesztésére szolgálna, semmi gondot nem fordítanak. Ehhez járul, hogy különösen nálunk sok tanító-ő idegen származású, ki sem nyelvünket, sem nemzetünk erkölcsi, szellemi, művészi életét s annak érdekeit nem ismeri, hogyan ébreszthetnének tehát ők ezek iránt érdeket növendékeikben? Igen sok helyütt a főszuly a francia nyelvre, s a zenére fektettetik. Nem vonom kétségbe ezek képző hatását. De kérdem, hány helyen kezelik e tárgyakat úgy, hogy képző erővel birjanak? A cél, hogy a növendékek külsőleg mutassanak valamit, s ez fitogtatás. E tárgyak mellett a többi sok helyen egészen eltörpül.

Hogy neve legyen, fogadnak egy egyént tanító-őnak; valljon bir-e ismerettel? való-e tanító-őnak? azt nem nézik és keresik. Innen származik aztán, hogy a nő-

növendékek nem is tanulnak. Még a kézimunka tanítása sem mindenütt célszerű, mert tulnyomó gondot fordít a fényüzési munkára, himzésre, horgolásra. Mi az ily nevelés-tanítás eredménye? Az, hogy az ily nők ritkán találják örömüket a háznál, hacsak látogatók által nincsenek körülvéve. Külsőségekre taníttatván, külsőségekben keresik örömeiket; a világban a világnak szeretnének leginkább élni, mert érzékek a háziasság iránt el van fojtva. Evvel teljes összhangban van állapotuk: nincs türelmök, ingerlékenyek, kedélyök türes, igen sokszor fanyar. Számtalanszor megtörténik az, hogy midőn a 16—17 éves leány ilyen neveldeből kikerül, nemcsak hogy semmi igazi ismeretet nem hozott magával, hanem hozott e helyett sivár kedélyt! Lehet mondani, hogy a közép és főbb osztályok legtöbb leánygyermeké ilyféle nevelésben részesül. Vannak oly nők is, kik mintha dicsőséget keresnének abban, hogy semmit sem tesznek, kik a ház dolgait, a szellem ömnevelését fölösleges, haszontalan dolognak s rájuk nézve főhivatásnak az utcai, báli s egyéb ilyféle nyilvánossági szereplést tartják. Mig alkalom nem lesz adva, hogy a leányok nekik megfelelő tökéletes kiképzetésben részesülhessenek, addig az ily utcán szereplő nők mételeyként mindig szélesebb körben fognak elterjedni. s ezt utánozni igyekeznek azok is, kiknek nincs módjuk s nincs idejük hozzá, s azáltal csak siettetik a család elerkölcstelenedését és tönkrejutását. S nem ennek kell-e tulajdonitanunk a házasságok folytonos gyérülését is?

Épen, mert annyira el van hanyagolva a nőnevelés, különösen a középosztályok érzik is e nevelés javításának, vagy tulajdonkép korszerű megteremtésének égető szükségességét. Alig van gondos szülő, ki legnagyobb zavarban nem volna leánygyermekéi neveltetése iránt. A magán nevelőnők egyrészt költségek, de másrészt szinte alig vannak köztök olyanok, kik nemes hivatásukról tiszta fogalommal s abban jártassággal bírnának. És alig követelnek is tőlök egyebet, mint hogy franciául és talán zongorázni tudjanak,

mert a leánynevelés fősulyja ezekre van fektetve. Tanítónőképezdénk, melyek e nevet megérdemelnék, nincsenek. Hogy ezek szolgálatait megbirálhassuk, nem szükséges egyéb, mint hogy az oklevelet nyert tanítónők képességéről és az általok eszközölt tanítási sikerről szerezzünk meggyőződést.

Legyünk meggyőződve, hogy a sajátyszerű leánynevelés javítása nélkül közoktatásuak egyoldalú maradás a tényleges sikernek, mely csak a gyakorlati életben nyilvánul, nagy része kockáztatva fog lenni. Jól tudom, hogy mindent itt sem eszközölhetünk egyszerre. De amire első szükségünk van, tisztázni kell, valamint átalán, ugy a nőnevelés körüli nézeteket is, állapítsuk meg azon főelveket, melyekre az ész- és ok-szerű nőnevelésnek, hogy a célnak megfelelően, alapítva kell lennie, tegyük ezen elveket közismeretté, közmeggyőződéssé, hogy minden bármi csekély intézkedés ezen irányban mindig az észszerű elveknek megfelelő legyen. Én arról vagyok meggyőződve, hogy az emberi s illetőleg társadalmi törekvések, fáradozások nagyrészt azért maradtak különösen sikertelenek, mert az alap, melyre e törekvéseinket fektetjük, nem helyes, nem olyan, hogy a további észszerű fejlődés csiráit s mintegy gerjanyagát, kovászát magában foglalja. Még az nem a legnagyobb szerencsétlenség, hogy egyszerre nem tehetünk mindent, hogy a viszonyok kérelhetlen hatalma vágyaink és törekvéseink elé akadályokat gördít, nagyobb baj az, ha eljárásainkban kapkodunk, intézkedéseink olyanok, hogy sikerre nem vezethetnek. S nekünk annál nagyobb érdekünkben áll a helyes elveket mindenütt szigorú figyelembe venni, mert nem csak nagyon elmaradtunk, s nagyon sokat kell tennünk, de éppen elmaradásunk miatt aránylag csekély erővel rendelkezünk.

Amit a leányoktatás érdekében halaszthatatlanul tennünk kell, nézetem szerint a következőkbe foglalható össze:

Mennyire csak lehet, oda kell hatni, hogy a leányiskolák a fiúiskoláktól egészen elkülöníttessenek. De

miután ez mindenütt azonnal meg nem történhetik a egyes iskolákban 1-ör erkölcsi szempontból minden lehető óvszabályt azonnal életbe kell léptetnünk; 2-or ezen egyes iskolákban legalább a legszükségesebb női gyakorlati nevelést mindenütt rendszeresítenünk kell.

Az önálló leánytanodákra nézve teljes részletes tantervet kell kidolgozni tanulmányi osztályok s a társadalmi különböző igények szerint s a tantervet a nyilvános leányiskolákban szigorúan foganatosítani kell. A magán leánytanodákat gondosabb fölügyelet alá kell vetni. A mindenkor gyengeséget, vagy önérdeket eláruló elnézés sehol sem szokott károsabb következményeket szülni, mint a közoktatásnál. A mondottak mellett néhány leány – minta - tanodát azonnal föl kell állítani. Különösen pedig gondoskodni kell tanítónők képzéséről. Ha többet nem, egyelőre csak egynéhányat azonnal szervezni és fölállítani kell, hogy legalább ösztönzőül és irányul szolgáljanak másoknak is a követésre. Mindez nem kerül nagyon sokba, úgy, hogy szükség esetén akár országos költségen is eszközölhető.

De ha a fiúiskolák tekintetében nagy tere van a társadalmi tevékeységnek, még nagyobb, e tér a leányoktatás körül. S aránylag itt nem is kell jelentékeny új áldozat. Tapasztalásból tudom, hogy az anyák aránytalanul sokat áldoznak leánygyermekük nevelésére. A magán tanintézetek drágák s mégis a mely család csak kevésbé teheti, leánygyermekét ezekben nevelteti, mert a nyilvános iskolák a legszerényebb követeléseknek sem felelnek meg. Én nem hiszem, hogy csak kissé nagyobb városban is, ha az anyák egyetértőleg buzgalommal fölkarolják az ügyet, nem állíthatnának föl egy egy a közép polgári igényeknek megfelelő leányiskolát összekapcsolva a vidékiek számára nevelőintézettel. Mint említém, a kormánynak kötelessége tanterveket kidolgoztatni, hogy szabályul és irányul szolgáljanak. S az ily iskolában, mely nem volna üzéskedésre számítva s mely az alapító anyák

fölügyelete alatt állana, a helyi igények szerint módosított tantervet minden részletében érvényre lehetne emelni, mert az ily intézet gondoskodhatnék oly tanerők szerzéséről, melyek a kitzüött föladatoknak teljesen megfelelhetnének.

E mellett segítségül jöhetnének némely egyletek. Más országokban számos ily egylet létezik, mely tüzetesen a nőnevelés előmozdítását tűzte ki célul. A sok közül csak egyet említek. Poroszországban Crefelden (rajnai tartomány) alakult egy társulat, melynek az a célja, hogy a leányokat 17 éves korukban a gyárakból, műhelyekből, hol addig dolgoztak, kiveszi, s kiszemelt becsületes családokhoz adja egy évre cselédféléknek, de állapotuk itt kevésbé cselédi, mint tanulási. Vigyáznak rájuk, mint a család saját gyermekeire, mindenütt foglalkoztatják, a konyhában, a szobák rendbehozásánál, a háztartási könyvek vezetésénél, ruhakijavitásnál, a kis gyermekekkel bánásnál. A társulat hitelt érdemlő jelentései szerint az ily leányok majd mind azonnal kapnak férjet, mert a munkás ember tudja, hogy ők ügyes gazdasszonyokká képződtek. Hazánkban is erre nézve nem hiányzik minden alap. A magyar gazdasszonyok egyesülete célul tűzte ki, hogy: az anya magasztos hivatásairól való fogalmat kifejtsse, megkedveltesse a házi ipar számos ágának művelését s terjesztését eszközölje. A honleányi kötelességeket kifejtsse, megismertesse s azok betöltésére a hon minden leányait serkentse. E cél elérése végett kiállítások és versenyek rendeztetnek, jutalmak tűzetnek ki, az egyesület pénzerejéhez mérten nőneveldek, cseléd és gazdasszonyi képezdek, ovodák és bölesödek alapítatnak s gyámolítatnak. A háziipar emelésére részvényes vállalatok, tenyészdek s ezekkel kapcsolatban gazdasszonykodási iparesarnokok állittatnak; kiképzést nyerni ohajtó szegény sorsu, jótehetségü leányok segélyeztetnek.

E cél igen szép s csak azt lehet ohajtanunk, hogy az egyesület jótékony hivatását minél szélesebb mérvben s minél nagyobb sikerrel gyakorolhassa. De még

nagyobb sikert fogna aratni, hogy ha a leányok alapos gyakorlati kiképeztetése körül központosítaná főfigyelmét. Van a hazában számos ugynevezett jótékony nőegylet, némelyek szervezete már egészen elavult s erejükhöz képest aránylag csak keveset tesznek. A szerencsétlenek iránti jótékonyosság mindig a polgári erények gyöngyei közé fog tartozni, s különösen a nők szelid és részvevő természetöknél fogva hivatvák a jótékonyosság istenes cselekedeteinek gyakorlására. Nem is kell, nem is szabad a cselekvése terét elhagyni soha. De e mellett lehet a jótékonyosság egy más nemét is gyakorolni. Már fejtegettem azon eszmét, hogy az emberre nézve nincs nagyobb jótékonyosság, mint ha munkaképesé és szorgalmassá tettük őt, ez nemcsak az anyagi, de az erkölcsiélet biztosítására is a leghathatósb eszköz. Ha az árva leányokat, vagy a gyámoltalan, önmagukon nem segíthető szülők gyermekeit iskoláztatjuk, iskoláztatás után, amennyire szükséges, gondoskodunk arról, hogy becsületes foglalkozást kapjanak, ha gondoskodásunkat még arra is kiterjesztjük, hogy az ily szorgalmas és erkölcsös leányok kiházásítását elősegítjük, akkor a jótékonyoságnak szint a legszebb parancsát gyakoroljuk, mert egyuttal az erkölcsöt és munkásságot biztosítjuk, tehát jótékonyosságunk nem pillanatnyi hanem állandó hatással fog birni. Nem hiszem, hogy némely jótékony nőegyletek az említettekre is ki nem terjeszthetnék figyelmüket, valamint átalánvéve több ugynevezett jótékony egyletet ismerek a hazában, melyek jelentékeny összeggel rendelkeznek, de szervezetök avultsága miatt aránylag igen keveset tesznek. Mért nem lehetne ezen egyleteket is a kor. szükségai szerint átalakítani? Minden rendelkezhető erőt és eszközt központosítanunk s fölhasználnunk kell azon célra, hogy azt, mi nemcsak haladásunk, boldogságunk, de fönmaradásunk föltételét is képezi, előmozdítsuk, fölvirágoztassuk. Ez pedig az iskolaügy!

VI.

Refejezés.

Ugy hiszem, az előbbi szakaszokban elég jelét adtam annak, hogy én a valódi, nem képzeleti szabadságot minden intézkedésnél, minden mozzanatnál alapul ohajtom vétetni: Igaz ugyan, hogy a szabadság folytán az együttműködők sokasága, ennek folytán lassuba és gyengébb működése, eltérő nézetei s ezeknek sokszorb helyesebb mód rövidségére szükségessé vált összeegyeztetése miatt valamely ügy csak lassabban fejlődik, mégis ezen látszólagos hátrányai mellett is a szabadság által kivivott siker véghetetlenül előnyösebb, mintha egy önkény uralom akára legjobb intézményeket, de önkényileg lépteti életbe. Eltekintve attól, hogy a gyámkodás lealacsonyítja az emberi méltóságot, én arról vagyok meggyőződve, hogy a mely cselekvésre az ember maga jobb meggyőződése folytán, határozza el magát, azt nemcsak lelkesebben végzi, hanem épen, mert annak helyessége meggyőződésévé vált, azt belső kötelességnek tekinti, s ez a tevékenységi és haladási ösztönt folytonosan ébrentartja s emeli benne; míg a reáparancsolt intézvényt, ha magában véve legjobb is, inkább úgy tekinti, mint külső, más által rárótt kötelességet, melynek teljesítése nem fogja emelni erejét s erkölcsi érzetét, s azért, ha a külső hatás elenyészik, elenyészik rendesen egyszersmind a kedv és erő ama kö-

telesség teljesítésére s elenyészik avval együtt az akarat rugékonysága.

Szükségesnek tartok mégis egy körülményt kiemelni. Sokan akként vélekednek, hogy mind a politikai, mind a társadalmi szabadság terjedelmének mértéke abban áll, ha a kormány minél kevesebb ügybe avatkozik bele, ha ennél fogva minél inkább magára van hagyatva a társadalom. Már említettem, hogy egyike a legnehezebb kérdéseknek kijelölni a határt, melyen túl a kormány közvetlen beavatkozása az alkotmányos szabadság megrövidítésének tekinthető. Erről itt tovább nem szólok; de emlékeztetnem kell a különbségre, mely létezik egy felelős és egy abszolút kormány beavatkozása között. E különbséget szem előtt tartva, az alkotmányos kormánynak roppant sok a teendője s épen felelősségénél fogva kell sok helyütt beavatkoznia.

A legjobb törvények, legkitünőbb intézmények önmagukban holt eszközök, azoknak csak a cselekvés, a törvények helyes és legcélszerűbb fölhasználása nyújt csupán életet. És a kormánynak nemcsak joga, hanem szigorú kötelessége is, hogy ne csak minden lehető és helyes eszközzel törekedjék a jó intézményeket létesíteni, hanem azoknak, mennyiben szükséges, életet is adni. Ez által nem csorbítja, hanem fejleszti a szabadságot, mert a társadalmi erő fejlesztésére és öregbítésére törekszik.

Igy vagyunk az iskolaügygyel is.

Lehet a legjobb közoktatási törvényeket hozni. Lehet a tanszabadságot is a legnagyobb mérvben kimondani, s ennek alapján lehet azt mondani, hogy a társadalom gondoskodik iskolák fölállításáról és azok független kezeléséről, úgy, hogy ezekhez ne legyen a kormánynak semmi köze. Nem fejtegetem itt azt a körülményt, hogy csak a kormány állíthat össze az iskolaügyről oly kimutatást, mely mindent szervesen egybefoglalva, az egészről hű képet tárjon a közönség elé, s kimutassa az egyes irányoknak vagy tulhajtását vagy nagyon érezhető elhanyagolását, mi ösztönül

szolgáljon a bajok orvosolására, úgy, hogy épen e szempontból a legtöbb iskolaügyi szakférfiu az iskolaügy bizonyos központosításának mulhatatlan szükségét hangsulyozza; s ezen állítás helyességét a nevezett szempontból nem is lehet kétségbevonni. De ettől eltekintve, vegyük csak komoly figyelemre társadalmi s különösen iskolaügyi állapotainkat. A tanügyről oly kevés tiszta fogalom uralkodik hazánkban, mint másutt kevés helyen. Tudok egy népes és elég jómódu községet hazánkban, hol a 60-as évek előtt az elemi tanoda két osztályra szaporítottván, két tanító rendszeresített. 61-ben a község azt határozta, hogy elég egy tanító, az egyik tehát mozdíttassék el. S a szolgabíró ezen intézkedést helybenhagyván, az foganatosított. Az iskolát most is igen sok helyütt mellékes dolognak, a tanítót jelentéktelen egyéniségnek tekintik, kivel mindenkinek joga van szembeszállni. Nem kötelessége-e a kormánynak ily körülmények között a közvetlen fölügyeletet és szükség szerint beavatkozást gyakorolni? Sőt szükséges, hogy legyenek mindenütt önálló közegei, melyek az ő nevében a fölügyeletet gyakorolják s őt közvetlenül mindenről tudósítják. S e részben egyetlen iskola sem képezhet kivételt, még a magánosak sem.

A közvélemény majdnem ösztönszerűleg fölülről várja az iskolaügy előmozdítását, s ez természetes. Ha a kormány minden legkisebb mozzanatot egész lélekkel föl nem karol, ha gondjait nem csak a nyilvános, hanem még a magán iskolákra is részint irányadással, utbaigazítással és ösztönzéssel, részint közvetlen intézkedéssel nem fordítja, ha nem gondol arra, hogy a tanítók anyagi helyzete javítva és biztosítva legyen, hogy ezek erkölcsi tekintélye megóvassék minden faggatástól s hivatásukat lealacsonyító befolyástól, másrészt, hogy ők hivatásaikat pontosan és lelkiismeretesen teljesítsék, ha nem gondol a taneszközökkel, tanirodalommal, akkor, hozzuk bár a legjobb törvényeket, iskolaügyünk végtelen lassúsággal fog előre haladni. A közoktatási törvények különben is nem

ereszkedhetnek minden részletbe, hanem rendszeren csak megállapítják az inkább politikai természettel bíró elveket, melyek alkalmazása aztán a kormányra bízatik. Sőt, mert én az oktatás ügyét oly szerfölött fontosnak tartom, elvárnám a kormánytól még azt is, hogy az iskolaállapotról, annak haladásáról évenként részletes, összefüggő jelentést terjesztszen a közönség elé. Most legfőlebb az egyes iskolák és a felekezetek adnak ki, de csak gyakorló kimutatásokat, s épen azért ezek az általánosság színvonalára nem emelkedhetnek. A nemzetet egységes szervezetnek kell tekintenünk, s habár a részletekben a különféleségi mozzanatokat föl is kell tüntetnünk, de legfölül, sommás átnézetben összesítenünk kell az adatokat. Az ily kimutatások, országos szempontból állítva össze, ösztönzésül is szolgálnának a hiányok orvoslására.

Elismerem azt is, hogy mindent nem tehetünk egyszerre, sőt, hogy talán az üdvöseknek ismert elvek is csak lassan léphetethetők életbe, mert a politikai életben mindig helytelenül járunk el, ha a viszonyokat megtörni akarjuk, a helyett, hogy azokat átalakítani igyekeznénk. Jól mondja Mill Stuart, hogy valamely intézvény foganatosításának, tehát sikerének is első föltétele, hogy a nép, melynek az intézvény szánva van, beleegyezzék annak elfogadásába, vagy legalább ne utasítsa azt oly módon vissza, hogy elháríthatatlan akadály gördüljön a foganatosítás útjába. Azonban ez nem azt teszi, hogy minden egyes ellenzés, melynek talán önzés vagy tudatlanság a szülője, visszariaszson bennünket a helyesnek ismert elv követésétől. A kormány épen egy alkotmányos parlamentarizmus államban fejthet ki nagy erőt és hatalmat, mert a többség közvéleményében találja támogatását s mert nyíltan cselekszik, tetteit megvitatják, megrostálják, s ha azok a közérdek előmozdítására célozván, a tiszta keblű tethazafiak támogatására számolhatnak, De hogy ily erőt fejtsen ki, szükséges, hogy a közérdek egész nagy fontosságában legyen cselekvései irányadója, s a mit cselekszik, tegye azt azon határozottsággal, melyet a

tiszta öntudat s a meggyőződés szokott kölcsönözni. Ha mindent nem is tehetünk egyszerre, de azon elvek, melyek közoktatásunk ügyét egyedül ragadhatják ki elhagyatottságából s vezethetik azt folytonos fejlődésre és virágzásra, minden intézkedésnél alapul és irányul veendők, úgy, hogy már ezen első s mintegy alapintézkedések magukban foglalják az elv tökéletes kifejlődésének életképes csiráit. A kapkodás, határozatlanság nem viszi előre ügyünket. Közoktatásunk reformja ellen sok szokásos, vagy törvényen alapuló jog látszik nem csekély akadályokat gördíteni. De minden nyilvános jognak, vagy szokásnak csak addig van észszerű jogosultsága, míg az a közérdekkel ellentétbe nem jó. S ha e viszony bekövetkezik, azok, kik a javításnak elleneszegülnek, ellene szegülnek a közérdek előmozdításának.

A biztos haladás lényeges fő tétele, hogy az elvet, melyet fölállítunk, minden oldalról vizsgáljuk. Midőn valamely igazságot kutatunk, minden korlátozó föltevésből, minden bármi nevű és alapu tekintélyrevaló föltétlen támaszkodásból ki kell vetköznünk, a viszonyokat nyilvánulásaik szerint kell tanulmányoznunk, s ezeket megítélve, mennyire felelnek meg az általános célnak, kutatnunk kell az általános elvet, mely e célnak föltétlenül legjobban megfelelne, s azután ismét vizsgálunk kell azon szempontból a viszonyokat, hogy azok mennyire teszik lehetségessé a talált általános elv alkalmazását, s e tanulmányozásunkból származtassuk le azt, mi viszonylagosan a legjobb, a célhoz legsikeresebben s legbiztosabban vezető. Hogy a multban sok volt helyes, ami ma nemcsak nem helyes, hanem egyenesen kártékony is, mert haladásunkat, erősödésünket gátolhatja, azt, úgy hiszem, nem kell magyarázni. Ha pedig ezen elvet még sem akarnók elfogadni, akkor hiába nevezzük magunkat szabadelvűeknek, haladóknak, mert ez üres szó fog lenni.

TARTALOM:

	lapszám.
Előszó.	
I. Az iskola jelentősége és fontossága.	5
II. Iskolaügyi állapotaink.	26
III. Egyház és iskola. Tanszabadság.	54
IV. Tankötelezettség. Tandíj. Az államhatalom s a társadalom befolyása az iskolákra. Egyleti működés az iskolák előmozdítása érdekében.	86
V. Leányiskolák.	111
VI. Befejezés.	126

TARTALOM

1.	Az első fejezet...	1
2.	A második fejezet...	10
3.	A harmadik fejezet...	20
4.	A negyedik fejezet...	30
5.	A ötödik fejezet...	40
6.	A hatodik fejezet...	50
7.	A hetedik fejezet...	60
8.	A nyolcadik fejezet...	70
9.	A kilencedik fejezet...	80
10.	A tizedik fejezet...	90

KÖRNYEI JÁNOSTÓL.

megjelent némely munkák:

- **Tanügyi reformok** Magyarországon, különösen gymnasiumokra vonatkozólag. Pest, 1860. 27. l.
  - **Gymnasium és reáltanoda.** Pest, 1861. 47. l.
  - **A természetrajz elemei.** I. Rész. Állattan. Alsóbb iskolák használatára. Pest, 1857. 110 l.
  - **A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata.** Második kiadás. Pest 1865. Ára 1 frt.
  - **Magyarország története** különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a népeletre. Pest 1864. Ára 1 frt 40 kr.
  - **Egyetemes földirati tankönyv,** különös tekintettel a magyar államra. Hauke F. nyomán. Harmadik kiadás. Pest, 1868. 1 frt 40 kr.
  - **Gyakorlati közönséges irálytan,** különös tekintettel a levélírássra s a közéletben előforduló polgári ügyiratokra. Pest, 1862. Ára 1 frt.
  - **Magyar szavaló.** Jelesebb írónk művéből összeválogatva, két rész. Pest, 1863. Ára 1 frt.
  - **Írálypéldák és föladványok,** segédkönyv a magyar nyelvtani előadásoknál gymnasiumokban s reáliskolákban. I. Rész. Pest, 1868. Ára 1 frt.
  - **Nemzeti kincesszekrény** jelesebb írónk gondolatgyöngyeivel. Pest, 1863. Ára 1 frt.
  - **A szív életéből.** Pest, 1867. Ára 1 frt.
-

KUGLER ADOLF

pesti könyvárusnál megjelent s minden könyvárus által kapható :

- (TÓTH ANTAL) „A magyar birodalom iskolai nagy faltérképe;” melyet a m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszterium gymnasium-, reál- és elemi tanodák használatára engedélyezett. — Ára . . . . . 6 frt.
- (ÖSER) „Az általános világtörténet rövid vezérfonala.”
Ára . . . . . 90 kr.
„Hellas és Roma.” Az ókori remekirők fordításai
— I. füzet: „Urania” fordította Bartl Antal Ára 40 kr.
— II. füzet: „Kaliopé” (Herodotes IX. könyve) magyarították: Bartl Antal és Veress Ignác. Ára . . . 52 kr.
- (HOFFMANN PÁL) közönséges és magyar részszerű „Katholikus Egyházjog alapvonalai.” Ára . . . 1 frt 50 kr.
- (MACHIK JÓZSEF) „Kereskedelmi levelező,” idegen szó-tárral és phraseológiával IV. füzet, Ára . . . . . 2 frt.
- (BECHSTEIN vegyész.) „Gazdaság forrása.” Ezer érdekes utasítást tartalmaz különféle kereskedelmi cikkek elkészítésére. Ára . . . . . 1 frt.
- (FÉNYES ELEK m. t. társasági tag) „A magyar birodalom vasut-, gőzhajózás-, posta- és távirati állomások térképe.” A tervezett és engedélyezett vasutak általános hálózatával; a legújabb mozzanatok szerint szerkesztve. — Ára keménytáblás borítékba összehajtva színezve (Zsebkiadás) . . . . . 1 frt. 20 kr.
— vászonra felbuzva, színezve (Zsebkiadás) . . . . . 1 frt. 50 kr.

